Міністерство освіти і науки України
Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини

Ірина Гонца

УКРАЇНСЬКА ОНОМАСТИКА

Умань – 2021

ББК 81.411.4

Рекомендовано до друку вченою радою факультету української філології
Уманського державного педагогічного університету
імені Павла Тичини (протокол № 7 від 27 листопада 2021 року)

Рецензенти:

Розгон В. В. – кандидат філологічних наук, професор кафедри української мови та методики її навчання Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини;

Коломієць І.І. – кандидат філологічних наук, доцент кафедри української мови та методики її навчання Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини.

Гонца І. С. Українська ономастика: Навчальний посібник для здобувачів вищої освіти. Умань : “Візаві”, 2021. 192 с.

У посібнику подано теоретичний матеріал з української абіоніміки, вітоніміки, типологічного аналізу онімів, розроблено комплекс завдань і вправ, а також запропоновано орієнтовну програму для збору пропріативного матеріалу. Для закріплення понятєвої бази в кінці посібника розміщено термінологічний словник.

Для студентів-філологів, учителів-словесників, абітурієнтів філологічних факультетів закладів вищої освіти.

© І. С. Гонца, 2021

ЗМІСТ

ВСТУП……..…..5
ЛЕКЦІЙНИЙ МАТЕРІАЛ……...7
Змістовий модуль І. Теоретичні та прагматичні основи української ономастики……7
Тема 1. Ономастика як спеціальна лінгвістична наука……....7
§ 1. Власна назва, її ознаки та функції……..7
§ 2. Онімний простір та його структурування……..9
§ 3. Ономастика як наука. Розділи ономастики. Зв'язки ономастики з іншими науками……11
§ 4. З історії української ономастики……..13
Тема 2. Вітоніміка……19
§ 5. Особові найменування людей. Теоретичні основи української антропоніміки……...…19
§ 5.1. Генезис і структура українських антропоформул……21
§ 5.2. Індивідуальне особове ім'я людини: історія появи та специфіка побутування…….…..22
§ 5.3. Подвійні імена……....28
§ 5.4. Прізвище……...30
§ 5.5. Батьківство: творення та вживання……..34
§ 5.6. Українські прізвиська…….……....36
§ 5.7. Псевдоніми як засоби вторинної номінації особи…….……..41
§ 6. Катойконіми, етноніми та прецептороніми…….....47
§ 7. Власні назви органічного світу…….…….....50
§ 8. Пропріативи міфолого-релігійної сфери людської діяльності…….....55
Тема 3. Абіоніміка……..…….....57
§ 9. Топоніміка як наука: об'єкт, предмет та історія розвитку…….....57
§ 10. Принципи класифікації топонімів……..……....58
§ 11. Специфіка космоніміки. Походження назв сузір'їв, планет та їх супутників…….……62
§ 12. Прагматоніми……....64
§ 13. Найменування об'єктів духовної культури……...66
§ 14. Ергоніми України: структурно-семантичні особливості…….....67
Змістовий модуль ІІ. Український ономастикон: типологія, словотвір, функціонування…….…70
§ 15. Градація пропріативів за характером денотата…….....70
§ 16. Мотиваційна структура ономастикону…….....71
§ 17. Структурна типологія онімів…….....72

§ 18. Семантика твірних основ власних найменувань……...75
§ 19. Емоційно-експресивні ознаки пропріальних одиниць…….....75

МАТЕРІАЛ ДЛЯ ПРАКТИЧНИХ ЗАНЯТЬ……...…...77
Змістовий модуль І. Теоретичні та прагматичні основи української ономастики……77
Тема 1. Українська ономастика: історія, сьогодення, перспектива….....77
Тема 2. Вітоніміка…….....79
Тема 3. Абіоніміка…….…...83
Тема 4. Мотиваційні, структурні та стилістичні особливості онімів. Сфера вживання онімної лексики…….....87
Тема 5. Кодифікація у системі пропріальних одиниць. Аналіз онімів як специфічних мовних одиниць…….....91
Поточний контроль.....94
Підсумковий модульний контроль……..95
Питання до заліку……...99
Список використаної літератури……...101
ДОДАТКИ…..……...……...112
Додаток 1. Особливості творення катойконімів……...112
Додаток 2. Програма збирання ономастичного матеріалу……..114
Додаток 3. Орієнтовна тематика статей для збірника наукових праць “Ономастичні етюди”…….125
Додаток 4. Вимоги до написання ономастичного дослідження…….....126
Додаток 5. Глосарій навчального курсу “Українська ономастика”.…….....136
Додаток 6. Статті для конспектування…….....140
Додаток 7. Оцінка видів навчальної діяльності студентів……..192

ВСТУП

Вивчення лінгвістичних курсів студентами-філологами ґрунтується, переважно, на фактах зі словника загальних назв (апелятивів), і лише в поодиноких випадках ті чи інші теоретичні положення та мовні закономірності ілюструються прикладами з класу власних імен (онімів).

Оніми являють собою не тільки значущу та марковану в культурно-історичному плані складову словника будь-якої мови, але й вельми специфічну його частину за суто мовними параметрами (своєрідністю семантики, фонетики, орфографії, деривації, морфології, синтаксису). Необхідністю розгляду закономірностей розвитку і функціонування власних назв у структурі мови й обумовлене викладання навчальної дисципліни **“Українська ономастика”**.

Основне завдання курсу передбачає ознайомлення з історією появи онімів, особливостями структурування ономастикону, найбільш характерними ознаками пропріативів, основними методами наукового аналізу власних найменувань.

Згідно з вимогами освітньо-професійної програми здобувач вищої освіти оволодіває такими компетентностями:

ЗК 5. Здатність до пошуку, оброблення та критичного оцінювання інформації з різних джерел, до використання цифрових пристроїв, їх базового програмного забезпечення, онлайн-сервісів мережі Інтернет, до опанування медіаграмотністю.

ЗК 8. Здатність спілкуватися державною мовою усно і письмово.

ФК 2. Здатність вільно володіти українською мовою, адекватно використовувати мовні ресурси, демонструвати сформовану мовну й мовленнєву компетенції в процесі фахової і міжособистісної комунікації.

ФК 3. Здатність використовувати когнітивнодискурсивні вміння, спрямовані на сприйняття й породження зв’язних монологічних і діалогічних

текстів в усній і письмовій формах, володіти методикою розвитку зв'язного мовлення учнів у процесі говоріння й підготовки творчих робіт.

ФК 6. Здатність критично осмислювати історичні надбання та новітні досягнення філологічної науки, усвідомлювати динаміку її розвитку, інтерпретувати й зіставляти мовні та літературні явища, використовувати різні методи й методики аналізу тексту.

Після вивчення курсу "Українська ономастика" здобувачі вищої освіти повинні:

- ***мати уявлення*** про: 1) сутність і функції власних назв як мовних знаків; 2) структуру мовної системи та місце в ній власних імен; 3) умови функціонування та соціальну диференціацію онімів;
- ***володіти***: 1) ономастичною термінологією; 2) знаннями про специфіку власних найменувань на всіх мовних рівнях; 3) основними методологічними прийомами опису пропріальних одиниць;
- ***уміти використовувати***: 1) теоретичні відомості для пояснення конкретних ономастичних фактів і явищ; 2) форму, зміст та функцію пропріатива при співставленні його з іншими одиницями мови;
- ***мати досвід***: 1) аналізу різних секторів ономастичного простору; 2) орієнтації в дискусійних питаннях сучасної лінгвістичної науки в цілому та сучасної ономастики зокрема; 3) виконання ономастичної розвідки за укладеною програмою.

У кінці семестру студенти пишуть ономастико-краєзнавче дослідження (наукову статтю) і складають залік. У подальшому із проблем ономастики вони можуть обирати теми курсових і магістерських робіт.

ЛЕКЦІЙНИЙ МАТЕРІАЛ

Змістовий модуль І. ТЕОРЕТИЧНІ ТА ПРАГМАТИЧНІ ОСНОВИ УКРАЇНСЬКОЇ ОНОМАСТИКИ

ОНОМАСТИКА ЯК СПЕЦІАЛЬНА ЛІНГВІСТИЧНА НАУКА

§ 1. Власна назва, її ознаки та функції

Серед безмежжя слів, об'єднаних значенням предметності та граматичними особливостями в одну частину мови – іменник, виділяються розряди **загальних і власних назв**. Домінантними є лексеми, призначені для позначення конкретних об'єктів, виділення їх з ряду схожих, однотипних. У давніх греків вони звалися – ONOMATA KYPIA, у римлян – NOMINA PROPRIA.

Вла́сні на́зви, або **о́німи** (з грец. *ὄνομα* – ім'я, назва) чи **пропріа́льна ле́ксика** (з лат. *nomina propria* – власні назви) – ***це індивідуальні найменування окремих одиничних денотатів (об'єктів або їхніх сукупностей як єдиного цілого)***: *Дарина, Карпати, Умань, Чумацький Шлях*.

Належність одиниці – провідна ознака онімів. Десятки тисяч *Ірин* та *Вікторів*, що живуть в Україні, не поєднуються в поняття "Ірина" й "Віктор": кожній особі її ім'я визначається індивідуально, незалежно від наявності чи відсутності тезок. Натомість, скажімо, назви сортів черешні *Ярославна*, *Франциc* та ін. характерні сукупностям одиниць, що об'єднуються відповідними поняттями, і тому не є власними найменуваннями всупереч своїй орфографії. Звідси другою ознакою, яка розрізняє пропріативи та загальні назви (апелятиви), є відношення до поняття: апелятиви – носії понять, а оніми включають усю відому мовцеві інформацію про свої денотати (носії назви), без певних узагальнень, і тому пов'язуються з поняттями лише тією мірою, якою вказують на різновид об'єктів, до яких належать їх денотати. Так, онім *Київ*

указує на те, що її денотат – місто, а назва *Перун* – на те, що вона належить божеству.

Розглядаючи відношення слів *місто* і *Київ, Львів, Одеса, Харків* та *ріка* і *Дніпро, Дністер, Дунай, Прут*, можна констатувати, що апелятиви об'єднують, узагальнюють однорідні об'єкти, а оніми, навпаки, їх розрізняють. Тобто спеціальною ***функцією пропріативів*** є ідентифікація об'єкта з обов'язковим включенням диференціації, характеристики та протиставлення іншим.

До другорядних функцій, які притаманні як онімам, так і апелятивам, належать: 1) *комунікативна* (власна назва стає основою повідомлення: *Дніпро впадає в Чорне море*); 2) *звертання* в наказі, проханні: *Заспокойся, Віро*. *Олено, в канцелярію!*); 3) *експресивна* (виражає емоції, почуття: *Даринко, Кайдашиха, Іванко*); 4) *дейктична* (вказівна: *Знайомтесь, Демидов*).

Таким чином, можна виокремити ***диференційні ознаки*** пропріативів:

1) оніми є кількісно найбільш поширеними мовними і мовленнєвими конструкціями, які, проте, в основному залишаються невідомими широкому загалу через перебування їх на лексичній периферії;

2) власними назвами є винятково іменники або слова, вжиті у їхньому значенні (прикметники, числівники, дієслівні форми тощо), а також субстантивовані сполуки слів (топонім *За селом*), словосполучення (топонім *Кам'яна Могила*) і предикативні побудови (бібліонім "*Хіба ревуть воли, як ясла повні?*");

3) пропріальні одиниці використовуються для індивідуального називання одиничних денотатів, якими можуть бути матеріальні (*р. Дніпро*) та нематеріальні (пісня "*Рушник*") об'єкти, їхня сукупність як єдине ціле (телевізор "*Самсунг*");

4) власні назви появляються в об'єктів, коли виникає потреба у їхньому розмежуванні, що реалізується за допомогою номінації певних денотатів і закріплюється практикою мовленнєвої діяльності. Таким чином забезпечуються соціальна зумовленість і суспільна закріпленість назвотворчого процесу;

5) оніми вважаються вторинними мовними одиницями, генетично похідними від апелятивів (прізвище *Вовк* – апелятив *вовк*, жіночі імена *Віра*, *Надія*, *Любов* – апелятиви *віра*, *надія*, *любов*). Але можливі також явища трансонімізації (*Іван → Іванівка*) та апелятивізації онімів (*Кольт → кольт*);

6) номінуючи об'єкти з метою їх відмежування від однотипних, власні назви виконують передусім номінативну і диференційну функції;

7) відбиття у свідомості людини додаткової (інтра- та екстралінгвальної) інформації про онім та його носія;

8) енциклопедичність семантики власних назв;

9) соціальна зумовленість і суспільна закріпленість;

10) опосередкований зв'язок з поняттями;

11) функціональна обмеженість, нездатність самостійно утворювати тексти з повноцінним комунікативним змістом;

12) абсолютна більшість пропріативів залишається невідомою широкому загалу через перебування їх на лексичній периферії;

13) наявність багатьох інших специфічних семантичних, граматичних та функціональних ознак, які можуть бути охарактеризовані у процесі виконання комплексного аналізу власної назви.

§ 2. Онімний простір та його структурування

Комплекс власних назв усіх типів, які використовує певний народ для іменування реальних, гіпотетичних і фантастичних об'єктів, становить ***онімний простір***. Для нього властиві специфічні моделі, згідно з якими утворюються оніми, фонетичні трансформації, розмаїття форм, комплекти словотворчих засобів тощо.

Питання систематизації онімного простору цікавило дослідників ще на старті наукових пошуків й залишається дискусійним і до цього часу. На сьогодні для вітчизняної ономастики характерною є достатня розробленість проблеми аналізу класифікаційних критеріїв пропріативів, та відсутність стрункої, послідовної, комплексної типології власних назв.

Загалом, диференціація власних назв здійснюється за такими принципами: 1) за типами іменованих об’єктів; 2) за мовною належністю назв; 3) за характером лексичних основ; 4) за формальними показниками; 5) на основі типологічної, хронологічної, генетичної спільності назв тощо.

Залежно від номінації об’єкта дійсності власні назви поділяють на:

- найменування живих істот або таких, що вважаються живими (ірреальні);
- номінації неживих об’єктів (місцевості, будинки, засоби пересування, твори мистецтва, космічні об’єкти тощо).

Опираючись на градацію онімів, запропоновану М. Торчинським, до першої групи назв відносимо ***вітоніми*** – власні найменування об’єктів живої природи. Виокремлення вітонімів передбачає також їх поділ на:

- ***антропоніми*** – власні особові назви (імена – *Дарина*, *Семен*, прізвища – *Івахнюк*, *Крикун*, по батькові – *Семенівна*, *Миколайович* та ін.);
- ***зооніми*** – клички різних тварин, птахів та ін. (корів – *Лиска*, *Найда*, собак – *Барбос*, *Сірко*, котів – *Маркиз*, *Мурка*, птахів – *Кеша*, *Цвіркун* тощо);
- ***фітоніми*** – власні назви рослин (*Дерево Плачу*, *Кармелюків дуб*);
- ***міфоніми*** – власні назви міфічних об’єктів, які вживаються в епопеях, міфах, казках, билинах (*Аріадна*, *Баба Яга*, *Попелюшка*, *Прометей*);
- ***етноніми*** – власні найменування етносів (*поляки*, *тиверці*, *українці*).

До найменувань неживих об’єктів (***абіонімів***) належать:

- ***топоніми*** – назви географічних об’єктів, пов’язаних із поверхнею землі (*Азовське море*, *Донбас*, *Карпати*, *Київ*, *майдан Незалежності*, *Тальне*);
- ***космоніми*** – власні назви космічних об’єктів разом з галактиками, туманностями, сузір’ями (*Велика Ведмедиця*, *Сатурн*, *Сиріус*, *Чумацький Шлях*);
- ***прагматоніми*** – власні назви об’єктів, пов’язаних із матеріальною сферою діяльності людини (готель “*Дружба*”, *Володимирський собор*, торт “*Київський*”);

- ***ідеоніми*** – власні назви об’єктів, пов’язаних із нематеріальною сферою діяльності людини (“*Чотири броди*”, журнал “*Дивослово*”, передача “*ТСН*”);
- ***ергоніми*** – власні назви постійних або тимчасових об’єднань людей (ТСОЗ “*Прогрес*”, “*Приватбанк*”, партія “*Удар*”, *ООН*).

Отже, ономастичний простір української мови поділяємо на ***6 онімних полів*** (*вітоніми*, *топоніми*, *космоніми*, *прагматоніми*, *ідеоніми й ергоніми*), ***21 підполе*** (у вітонімії – *антропоніми*, *зооніми*, *фітоніми*, *міфоніми*, топонімії – *тероніми й гідроніми* тощо) та значну кількість ***секторів*** (в антропонімії – *особові імена*, *прізвища*, *по батькові*, *прізвиська*, *псевдоніми*, *прецептороніми*). Усі названі класи онімів є предметом дослідження окремих розділів ономастики.

§ 3. Ономастика як наука. Розділи ономастики. Зв’язки ономастики з іншими науками

Власні назви всіх видів, що існують у словниковому складі будь-якої мови, є об’єктом дослідження ***ономáстики*** (з грец. *ὀνομαστική* – “мистецтво давати імена”). Це розділ мовознавства, який вивчає власні імена, їхню будову, системну організацію, функціонування, розвиток і походження.

Виокремлюють два підходи до вивченні онімів. Перший об’єднував дослідників, які використовували оніми як історичне джерело. Другий – вчених-філологів, котрі аналізували оніми в дослідженнях з історії мови. Тому в історичній науці ономастика вважається спеціальною історичною дисципліною, яка вивчає власні назви як історичне джерело. В свою чергу у мовознавстві ономастика – частина лінгвістики, дослідницький об’єкт істориків мови.

За *напрямами* дослідження ономастику традиційно поділяють на: ***теоретичну*** (встановлення загальних закономірностей розвитку і функціонування пропріативів); ***описову / дескриптивну*** (характеристика особливостей різних типів назв і їх первинним філологічним опрацюванням); ***прикладну*** (визначення форми, наголосу, вимови, транскрипції, орфографії,

відмінювання, моделей відонімного творення: імен по батькові, назв мешканців за місцем проживання, прикметників від топонімів тощо); ***історичну*** (вивчення творення назв, переходу їх з одних об'єктів на інші (трансонімізація); ***поетичну*** або ***літературну*** (дослідження власних назв художніх творів).

За типом онімів, які описуються, виокремлюються *розділи* ономастики: ***вітоні́міка***, ***топоні́міка***, ***космоні́міка***, ***прагматоні́міка***, ***ідеоні́міка***, ***ергоні́міка***. За кожним із зазначених розділів закріпилася термінологічна тріада: *одиниця дослідження – сукупність одиниць онімного простору певного прошарку – розділ ономастики, що вивчає цей клас лексем*. Наприклад, стосовно власних найменувань людей можна говорити про *антропо́нім – антропонімі́я – антропонімі́кон*.

Тривалий час серед науковців йшла суперечка з приводу того, являється ономастика самостійною галуззю з власними засобами досліджень чи допоміжною стосовно географії, історії, лінгвістики, археології, етнографії тощо. Результати проведених ономастичних розвідок дозволяють констатувати, що наука про пропріативи належить до *лінгвістичних дисциплін*, оскільки саме мовознавство – ключ для розуміння і осмислення інформації назви. Підтвердженням цього виступає тісний зв'язок ономастики з ***лексикологією*** (власні назви є лексичними одиницями та підпорядковуються законам їх вивчення), ***дериватологією*** (для творення онімів використовуються наявні у мові способи та засоби), ***морфологією*** (спільні особливості словозміни пропріативів та апелятивів), ***синтаксисом*** (чимало номінацій є синтаксичними конструкціями), ***орфоепією*** й ***орфографією*** (аналіз особливостей вимови і правопису онімів), ***стилістикою*** (дослідження вживання власних назв у різностильових текстах), ***лексикографією*** (правила укладання ономастичних словників), ***діалектологією*** (використання місцевих форм найменувань) тощо.

Просторова локалізація об'єктів номінації здійснюється завдяки взаємозв'язкам ономастики та ***географії***, а часова – ономастики й ***історії***. Простежуються відношення між теорією номінації та ***філософією***, ***соціологією*** (назвотворення суспільно і соціально зумовлене), ***психологією*** (зв'язок об'єкта

з його назвою має психічний характер), ***логікою*** (на рівні мотивування онімів), ***літературознавства*** (поетоніми функціонують тільки в художньому мовленні), ***етнографією*** (назви предметів побуту, матеріальної та духовної культури як джерело знімної лексики), ***археологією*** (на знайдених речах чимало власних назв), ***семіотикою*** (пропріатив має знаковий характер), ***математикою*** (використання методів математичної статистики) тощо.

§ 4. З історії української ономастики

Перші спроби пояснити українську пропріальну лексику зроблені ще в давньоруських (київськоруських) літописах, зокрема літописцем *Нестором* у XII ст. У перекладному словничку XIII ст., виданому 1824 р. *К. Калайдовичем*, тлумачаться і власні назви на кшталт: *Андрій* – "*сила*". Це були спорадичні початки майбутньої української ономастики.

У II пол. XIX – I пол. XX ст. ономастичний матеріал вивчали або використовували у зв'язку з дослідженням історії українського народу і мови *М. Максимович*, *М. Сумцов*, *І. Філевич*, *І. Франко*, *В. Ястребов*, *М. Кордуба*, *М. Корнилович*, *Я. Рудницький*, *В. Чубенко*, *А. Ярошевич* та ін., а також *І. Срезневский*, *О. Соболевський*, *О. Шахматов*, *Г. Ільїнський*, які привернули увагу до ономастики й самі чимало зробили в описі та інтерпретації багатьох власних назв України.

Домінували ономастичні студії описового характеру, причому значна частина таких праць активно використовує дані "народної етимології". І хоча етимологічна інформація про власні географічні найменування часто була досить цікавою, жодних класифікаційних спроб топонімного матеріалу не було засвідчено.

У середині XIX ст. зростає цікавість до географічних назв (у зв'язку з перевиданням географічних карт, укладанням карт для територій з переважно неросійським населенням, виходом у світ праць *П. Семенова*, *В. Семенова-Тянь-Шанського*, *В. Бартольда*, а також у зв'язку з необхідністю розробляти

російську транскрипцію неросійських географічних назв). Із вказаного списку лише окремі вчені запропонували свої проекти класифікації онімів.

Слід відзначити важливість укладання на межі XIX і XX ст. інвентарів власних назв, зокрема – антропонімів (“Слов’янський іменослов, або Зібрання слов’янських особових імен в алфавітному порядку” (1867) *М. Морошкіна*; “Словник давньоруських особових власних назв” (1903) *М. Тупикова*) і топонімів (“Географічний лексикон для пошуку на картах за градусами довготи і широти: міст, фортець, визначних поселень” (1830) *А. Башкатова*; “Список рік Дніпровського басейну” (1913) і “Список рік басейнів Дністра і Бугу (Південного)” (1914) *П. Маштакова*) тощо.

У 20-х роках XX ст. починається систематичне збирання українських власних назв, їх тлумачення, уніфікація написання, підготовка адміністративних карт і адміністративно-територіальних довідників України. Опубліковані “Короткі правила правопису. Словнички імен, географічних назв, назв різних установ” *Г. Голоскевича* (1925), “До правопису слов’янських прізвищ” *Ф. Дем’янчука* (1927), “Адміністративна карта Української РСР. Покажчик географічних назв” (1941), упорядник *А. Ярошевич*) тощо.

Становлення систематизованої розробки української топоніміки значною мірою здійснювалося завдяки зусиллям *М. Кордуби* (“Що нам кажуть назви осель” (1938). У названій праці вперше в українському мовознавстві зроблено спробу структурно-семантичної класифікації географічних назв, подано стратиграфію окремих типів місцевих назв, а також розкрито, хоч і не завжди правильно, семантику багатьох назв населених пунктів.

Після другої світової війни ономастичні дослідження певною мірою активізуються, проте пропріальна лексика у статтях все-таки більше використовується як допоміжний матеріал. Виокремились два підходи у вивченні онімів. Перший об’єднував вчених, які використовували пропріативи як історичне джерело. Другий – вчених-філологів, котрі послуговувалися онімами в дослідженнях з історії мови. Тому в історичній науці ономастика

вважається спеціальною історичною дисципліною, яка вивчає оніми як історичне джерело.

Середина XX ст. ознаменувалася виходом окремих українськомовних наукових праць із проблем ономастики за кордоном (в основному – у Канаді, зокрема: "Канадійські місцеві назви українського походження" (1951), "Студії з назвознавства і слов'янський назовничий фольклор у Канаді" (1956) *Я. Рудницького*). Український топонімікон досить ґрунтовно описується у польській науковій літературі (наприклад, "Назви географічні Бойківщини" (1939) *Я. Рудницького*, "Топономастика Лемківщини" (1948) *З. Штібера*, "Назви географічні Гуцульщини" (1950) *С. Грабеця* та ін.).

Докорінна трансформація вітчизняних ономастичних студій відбулася у 1959 р., коли в Києві відбулася І Республіканська ономастична нарада, у ході якої ономастику виокремили як окрему наукову дисципліну. Після її рішення в 1960 р. створюється Українська ономастична комісія, яка започаткувала регулярне проведення Республіканських ономастичних конференцій і видала 15 випусків своїх "Повідомлень" (1966 – 1977).

З середини 60-х рр. XX ст. зросла кількість наукових наробок з ономастичної проблематики ("Українська топоніміка напередодні міжнародного з'їзду славістів" *К. Цілуйко* (1962), "Названия звездного неба" *Ю. Карпенко* (1985), "Про що розповідають географічні назви: сліди народів на карті УРСР" та "Етимологічний словник літописних географічних назв Південної Русі" *О. Стрижак* (1967, 1985) та ін. Формуються дисципліни, предметом вивчення яких є конкретні класи власних назв (топоніміка, антропоніміка, етноніміка, космоніміка, зооніміка, теоніміка та ін.).

На зміну епізодичним спостереженням над окремими групами пропріальної лексики з II пол. XX ст. з'являються фундаментальні загальнотеоретичні праці (*А. Білецького*, *Ю. Карпенка*, *В. Німчука*, *К. Цілуйка* та ін.) і вузькоспеціалізовані дослідження семантики та структури різних класів онімів.

Засновником української астроніміки й космоніміки в 70-і рр. стає *Ю. Карпенко*. Продуктивно розвивається літературна ономастика (*Л. Белей, В. Калінкін, Ю. Карпенко, В. Михайлов, Є. Отін* та ін.).

Наприкінці ХХ ст. в Україні активізуються регіональні дослідження антропонімів і топонімів. Більшість дисертаційних студій відзначалася поглибленим етимологізуванням онімів; значну цінність становили і словники пропріативів.

Окремого розгляду потребують питання формування ономастичної терміносистеми, які мають безпосереднє відношення до характеристики пропріальної лексики. Незважаючи на те, що ця проблема активно розробляється протягом останнього півстоліття, і сьогодні існує чимало прогалин у структурі термінопозначень, передусім денотатно-номінативного спрямування.

Основи такого групування онімів були розроблені ще у 1966 р. у проекті "Українська ономастична термінологія", підготовленому *В. Німчуком* і надрукованому у першому випуску "Повідомлень Української ономастичної комісії".

Пропонований проект української ономастичної термінології включає 300 словникових статей, у яких описано передусім денотатно-номінативні, словотвірні, мотиваційні та деякі інші типи власних назв.

Кінець 60-х – початок 70-х років ХХ ст. ознаменувався початком нових принципів структурування онімного простору, включення до класифікаційних засад тих ознак власних назв, на які дослідники раніше не звертали уваги, що врешті-решт призвело до певного унормування передусім основних типологічних критеріїв градації пропріативів: словотвірного, семантичного і частково функціонального.

Зокрема, оригінальне трактування і сутності власних назв, і їхнього групування запропонував *О. Білецький*. Передусім дослідник створив низку спеціальних термінів для кваліфікування і самих онімів, і їхніх різновидів.

Проблемні питання вітчизняної ономастики активно обговорюються на всеукраїнських ономастичних конференціях, на сторінках спеціальних ономастичних альманахів і видань (на кшталт: “Записки з ономастики” (Одеса), “Ономастика і апелятиви” (Дніпропетровськ)), у часописах “Мовознавство”, “Українська мова”, “Українське мовознавство”, “Культура слова”, “Українська мова і література в школі” (“Дивослово”) (Київ), “Восточноукраинский лингвистический сборник” і “Лінгвістичні студії” (Донецьк), “Записки з українського мовознавства” (Одеса), “Питання українського мовознавства” (Львів), “Південний архів” (Херсон), “Наукові записки” або “Науковий вісник” (Донецьк, Житомир, Івано-Франківськ, Ізмаїл, Кам’янець-Подільський, Кіровоград, Луганськ, Луцьк, Тернопіль, Ужгород, Харків, Чернівці) тощо.

Особливо плідно працюють ономастичні центри в Одеському національному університеті імені І. І. Мечникова, Донецькому національному університеті, Ужгородському національному університеті, Київському національному університеті імені Тараса Шевченка, Національному педагогічному університеті імені М. П. Драгоманова, Тернопільському державному педагогічному університеті імені Володимира Гнатюка, Чернівецькому національному університеті імені Юрія Федьковича, Інституті української мови та Інституті мовознавства імені О. О. Потебні НАН України, Київському національному лінгвістичному університеті, Львівському національному університеті імені Івана Франка, Дніпропетровському національному університеті.

На сьогодні перед вченими-ономастами стоїть низка невирішених завдань, зокрема укладання словників різних класів пропріативів України, а також необхідність порівняльного вивчення ономастики. Весь комплекс проблем, пов’язаних із функціонуванням відповідних систем власних особових назв у різних суспільних чи етнічних групах, необхідно розглядати не тільки в структурному аспекті, а й з урахуванням позалінгвальних факторів, що мають на неї значний вплив, тобто як типово соціолінгвістичну проблему. До неї належать одночасно дослідження самої ґенези, змін і розповсюдження певних

систем найменування, що викликані зовнішніми до мови чинниками (наприклад, розвитком державності, впливом християнства, традицій, політики, демографії, іншомовними нашаруваннями), які відіграють значну роль у виборі способу ідентифікації особи на синхронному зрізі і мають неабияке значення в еволюції пропріальної системи.

Питання для самоконтролю

1. Яка термінологічна система характерна ономастиці? Назвіть об’єкт, предмет і основні завдання ономастики.
2. Яким за походженням є термін ономастика?
3. До якої групи наук (суспільної чи природничої) належить ономастика?
4. Які міжпредметні зв’язки характерні для науки про власні назви?
5. Назвіть основні та другорядні ознаки пропріативів.
6. Укажіть структурні компоненти ономастичного простору.
7. На які групи диференціюють власні найменування залежно від номінації об’єкта дійсності?
8. Які розділи ономастики розрізняються за способом опису матеріалу?
9. Який клас онімів став першим об’єктом вивчення лінгвістів?
10. Які підходи вивчення онімів виокремилися на поч. ХХ ст.?
11. Хто і коли розробив проект української ономастичної термінології?
12. Проаналізуйте найважливіші проблеми сучасних ономастичних досліджень крізь призму попередніх здобутків українського мовознавства.

ВІТОНІМІКА

Онімний простір не є гомогенним за своєю природою, тому вчені поділяють його на певні частини, однією з яких є ***вітонімія*** (сукупність усіх власних найменувань об'єктів живої природи).

ВІТОНІМІКА – це розділ ономастики, що вивчає вітоніми (власні назви об'єктів живої природи), зокрема антропоніми, зооніми, фітоніми та міфоніми.

§ 5. Особові найменування людей. Теоретичні основи української антропоніміки

Антропоніміка (гр. *ἄνθρωπος* – людина та *ὄνομα* – ім'я) – це розділ ономастики, який всебічно вивчає закономірності виникнення, розвитку та функціонування ***антропонімів*** (власних найменувань людей: особових імен, імен по-батькові, прізвищ, прізвиськ, псевдонімів, криптонімів, прецепторонімів тощо). Сукупність усіх особових найменувань людей певної території чи конкретного часового відрізку називають ***антропонімією*** чи ***антропоніміконом***.

Основними *завданнями* антропоніміки є з'ясування: 1) особливостей творення особових назв людей; 2) чинних принципів номінацій людей; 3) шляхів переходу апелятива в антропонім і навпаки; 4) хронологічних характеристик антропонімів, їх змін в часі, виникнення різних форм найменування людини; 5) деривaційних процесів різних класів антропонімів; 6) функціонування тих чи інших антропонімів у мові на різних хронологічних зрізах.

Антропоніміка вирішує також суто практичні питання, зокрема правопис антропонімів, передача їх іншою мовою. Вона може служити важливим джерелом для інших наук. У більшості народів за різних епох найменування (або зміна імені) пов'язане з певними обрядами, завдяки яким часто можна одержати нові відомості про побут, устрій та вірування народу.

Сучасні дослідження з української вітоніміки базуються на міцних теоретичних підвалинах. Її вивчення має давню історію. Важливе значення особових назв усвідомлювали вчені задовго до появи наукової ономастики. Першими працями про українські прізвища були невеликі статті *А. Степовича* (“Заметка о происхождении и склонении малорусских фамилий”, 1882) та *М. Сумцова* (“Малорусские фамильные прозвания”, 1885), у яких є спроби вказати на основні засоби словотвору українських прізвищ та класифікувати матеріал за семантикою основ.

До історичної антропонімії першим звернувся *І. Франко* у своїй праці “Причинки до української ономастики”, в якій проаналізовано особові назви XVI ст. Ґрунтовне вивчення української антропонімії припадає на 60 –70 рр. XX ст. Це відображено у працях *Л. Гумецької, І. Ковалика, І. Сухомлина, Ю. Редька, П. Чучки, М. Худаша*. Видано низку монографічних досліджень, розвідок про становлення, походження, структуру і значення української антропонімії, словотвір сучасних прізвищ. На основі пам’яток української мови XIV – XV ст. *Л. Гумецька* розглянула деривaційну структуру особових назв. Особовим назвам-композитам середини XVII ст. присвячені статті *М. Худаша*. У монографії “З історії української антропонімії” автор багато уваги приділяє характеристиці способів ідентифікації особи в адміністративно-юридичних документах, джерелам формування сучасних українських прізвищ, проблемі становлення української антропонімійної системи кінця XVII – початку XIX ст. Автор подає власну класифікацію історичних антропонімів. Вивченню українських прізвищевих назв XVI – XVII ст. присвячено дослідження *Р. Керсти* “Українські антропоніми XVI ст. Чоловічі найменування”, в якому аналізується історична антропонімія XVI ст. усіх етнічних земель України. Суттєвим внеском в українську антропоніміку є дослідження козацьких “Реєстрів” львівським мовознавцем *Р. Осташем*.

Українська антропонімія окремих пам’яток письменства XVII ст. відображена у працях *С. Бевзенка, В. Франчук, І. Желєзняк*. Дослідженню

історичної антропонімії також присвячено статті *І. Сухомлина, О. Неділько, В. Франчук*.

Систематичне наукове вивчення східнослов'янської антропонімії розпочалося порівняно недавно – в останні три десятиліття, але за цей час українська антропоніміка вже досягла значних успіхів. Шість видань витримав укладений в Інституті мовознавства ім. О. О. Потебні АН УРСР словник власних імен. До перших спроб нормативного словника прізвищ належить "Довідник українських прізвищ" *Ю. Редька* (1969), який містить близько чотирьох тисяч антропонімів.

Видано кілька фундаментальних монографічних досліджень української антропонімії: "Сучасні українські прізвища" *Ю. Редька* (1966), "Антропонімія Закарпаття" *П. Чучки* (1970), "З історії української антропонімії" *М. Худаша* (1977), "Слов'янські автохтонні особові власні імена в побуті українців XIV – XVII ст." *М. Демчук* (1988). У мовознавчих виданнях опубліковано також низку досліджень з антропоніміки згадуваних авторів, а також *С. Бевзенка, В. Німчука, О. Ткаченка, А. Заленського, О. Неділько* та ін.

Зазначені праці започаткували ту велику роботу, якої потребує збирання, систематизація й дослідження багатющого і розмаїтого матеріалу, що його містить історичний і сучасний український антропонімікон. До першочергових завдань ономастичної науки належить, зокрема, створення фундаментального історико-етимологічного словника прізвищ українців. А тому багато питань української антропонімії класифікуються актуальними й продовжують перебувати у колі наукових зацікавлень мовознавців.

§ 5.1. Генезис і структура українських антропоформул

Структура української антропонімії репрезентується офіційною тричленною системою ідентифікації особи, яка включає ім'я, ім'я по-батькові та прізвище. Однак такими антропоформулами послуговуються здебільшого в офіційних документах і в діловій сфері спілкування людини: *Петро Іванович Корнієнко, Марія Семенівна Кругла*.

Серед найбільш вживаних неофіційних антропомоделей, яким характерна різна ступінь вираження поваги при спілкуванні, виокремлюються: 1) ***зменшувальне ім'я*** (***гіпокористик***) (використовується при неформальному спілкуванні та в сім'ї: *Васьок, Лєля, Тьома*); 2) ***по батькові*** (неформально, але шанобливо (особливо до старших). При цьому по батькові вимовляється в навмисно спрощеній діалектній формі: *Михалич, Санич, Палич*); 3) ***ім'я*** (в останні роки під впливом Заходу поступово витісняє наступну форму, особливо в бізнесі: *Михайло, Яким*); 4) ***ім'я + по батькові*** (фігурує по відношенню до дорослих і літніх людей або при підкреслено шанобливому зверненні до особи: *Дмитро Анатолійович, Алла Борисівна*); 5) ***ім'я / зменшувальне ім'я + прізвище*** або ***прізвище + ім'я / зменшувальне ім'я*** (стереотипна форма при згадці людини в третій особі або при зверненні в офіційній установі: *Василь Кудрявцев* або *Вася Кудрявцев, Тетяна Смирнова* чи *Таня Смирнова, Козлов Олександр* або *Козлов Саша*); 6) ***ім'я / зменшувальне ім'я + прізвисько*** (неформальне антропоутворення: *Борис Бритва, Саня Білий*); 7) ***форма ввічливого звертання + прізвище*** чи ***ім'я*** (за радянських часів використовувалися звернення *товариш, громадянин / громадянка*. У сучасному суспільстві використовуються лексеми *пане / пані*: *пане Ковалю, пане Олеже, пані Маріє*); 8) ***прізвище*** (поширене в навчальних закладах, часто не є приємним для власника антропоніма. Також використовується як спосіб переклички: *Рябокінь, Швидка*).

Отже, на теренах сучасної української антропонімії функціонують різні види, варіанти і варіації власних імен. Широкого поширення набув антропонімічний двочлен, що складається з повного імені та прізвища. При безпосередньому спілкуванні інтерв'юера у зверненні до адресата домінантним виявився варіант з особовим іменем чи прізвищем та допоміжним словом *пан* чи *пані* в основі.

§ 5.2. Індивідуальне особове ім'я людини: історія появи та специфіка побутування

В антропонімійній системі української мови центральне місце займають індивідуальні особові імена людей, які є відносно незалежним класом онімів. Незважаючи на довготривале вивчення проблем антропонімії, дослідники не дійшли спільної думки щодо низки ключових її питань, зокрема однозначного з'ясування самого поняття "особове ім'я" та окреслення системних зв'язків його з іншими групами номінацій. У "*Великому тлумачному словнику сучасної української мови*" подано таку дефініцію лексеми "***ім'я"***: особиста назва людини, що дається їй після народження. *П. Чучка* пропонує розглядати особове ім'я як один з основних (поряд із прізвищами та прізвиськами) класів системи власних особових назв. *О. Суперанська*, орієнтуючись на класифікацію А. Баха, імена аналізує в категорії антропонімів, що належать до групи імен живих істот та істот, які сприймаються як живі.

Таким чином, **особове ім'я** – це власне особове найменування, дане дитині при народженні або (рідко) вибране для себе дорослою людиною: *Дарина*, *Мілана*, *Станіслав*.

Типологія власних особових імен, яку пропонує Н. Подольська, ґрунтується на таких їхніх ознаках, як:

- сфера функціонування: ***офіційні*** та ***неофіційні*** (*Дарина – Даша*), а також ***основні*** (у паспорті) та ***додаткові*** (у побуті) *(Василина – Валя*) імена;
- характерні особливості денотата: ***чоловічі / масоніми*** (від лат. *mās* – "чоловік"), ***жіночі / феміноніми*** (від лат. *femina* – "жінка"), ***дитячі*** (***бебі-масоніми***, ***бебі-феміноніми***) і ***подвійні*** (***мас-феміноніми***) імена (*Анатолій*, *Надія*, *Стасик*, *Мілаша*, *Алекс*, *Женя*);
- походження: імена ***календарні***, або ***агіографічні***, ***хресні*** (*Марія*, *Микола*) і ***некалендарні***, або ***дохристиянські***, ***язичницькі***, ***прізвиськові***, ***нові*** тощо (*Злата*, *Любава*, *Некрас*, *Шостак*);
- свобода вибору батьками або (рідко) самими носіями: імена ***канонічні***, зокрема ***християнські православні*** (*Афанасій*), ***католицькі*** (*Лаврентіус*) і ***протестантські*** (*Натаніель*), а також ***магометанські***, або ***мусульманські***, та ***буддійські***, і ***неканонічні*** (*Вілен, Роза*);

- продуктивність: імена ***частотні***, зокрема ***модні*** (*Арсеній*, *Софія*) і ***рідкісні***, або ***раритетні*** (*Братислава*, *Саламан*, *Святополк*, *Цвєтана*);
- сфера вживання, що стосується релігійних стосунків: імена ***мирські***, ***чернечі*** і ***схимницькі*** (*Дмитро – Ігнатій – Поплій*);
- стилістичне забарвлення: імена ***кваліфікативні*** (*Добр*), зокрема ***аугментативні*** (*Нінище*), ***демінутивні*** (*Мариночка*), ***пейоративні*** (зневажливі: *Дуська*, *Танька*);
- традиції іменотворення: імена ***династичні*** (*Людовик XV*), ***тронні*** (*Аменготеп IV*), ***сімейні*** (*Микола* – син і внук *Миколи*), ***власне традиційні*** (*Юрій* – у честь Ю. Гагаріна), ***зв'язані*** (дочки *Віра*, *Надія*, *Любов*), ***парні*** (*Валерій – Валерія*);
- мотиваційні відношення: імена ***апотропеїчні*** (***охоронні***, ***обманні***, ***захисні***: *Некрас*, *Захворай*);
- семантика твірної основи: ***теофорні*** (від грец. *θέος* – Бог), напр.: *Богдан*, *Ілля*;
- спосіб творення: ***гіпокористичні*** імена (*Слава* замість *Святослав*) тощо.

Опираючись на дослідження відомого українського ономаста М. Худаша, серед слов'янського іменослова виокремлюють: а) ***імена побажальні*** (давалися новонародженій дитині з побажанням чогось доброго, позитивного: *Здоровко*, *Сон*, *Щасний*); б) ***імена профілактичні*** (давалися немовляті з метою відвернення від неї якогось лиха, зла: *Горе*, *Клопіт*, *Кривда*, *Невдача*, *Неспокій*); в) ***охоронно-відстрашувальні*** (спрямовані на охорону дитини від смерті, нечистої сили чи небезпеки: *Ведмідь*, *Вовк*, *Рись*); г) ***характеризуючі імена*** (носій отримував онім за певною зовнішньою чи внутрішньою характеристикою чи за яскраво виявленою рисою: *Білик*, *Крикун*, *Світлич*, *Тригуб*); д) ***нейтральні імена*** (найменування без конкретного забобонного навантаження: *Борислав*, *Доброслав*, *Країслав*, *Славомир*, *Станіслав*, *Святополк*, *Ярополк*).

Українські імена за походженням є в основному *давньоєврейськими* (*Ганна*, *Данило*, *Іван*, *Михайло*, *Тамара*), *давньоримськими* (*Антон*, *Валентина*,

Валерій, *Діана*, *Марина*, *Павло*), *скандинавськими* (*Ігор*, *Олег*, *Ольга*), *грецькими* (*Андрій*, *Артем*, *Василь*, *Галина*, *Григорій*, *Кирило*, *Микола*, *Федір*), *латинськими* (*Віталій*) або *ранньослов'янськими* (*Володимир*, *Всеволод*, *Людмила*, *Ярослав*). Серед сучасних імен фіксуються і запозичення з *англійської* (*Едуард*), *німецької* (*Аліна*, *Ігор*, *Луїза*), *французької* (*Жанна*, *Мерлін*), *італійської* (*Джованні*) та інших мов.

Крім домінуючої позиції в системних зв'язках, особовим найменуванням характерні такі *специфічні особливості*: 1) ім'я – це не спадкове і не родове найменування, а соціальний (однопоколінний) знак, який супроводжує людину протягом життя; 2) єдине призначення прізвищ та імен по батькові – номінативна індивідуалізуюча функція, тоді як імена є ще й виразником різних емоцій; 3) генетична первинність індивідуальних назв відносно інших антропонімних одиниць; 4) динамічні темпи оновлення іменни́ка.

Періоди становлення українського антропонімікону: 1) ***асимілятивний*** (IX – XIX ст.; витіснення власне українських імен і поглинання польських, литовських, румунських, німецьких, англійських, російських антропонімів); 2) ***відродження*** (XIX – XX ст.; відновлення слов'янських (*Володимир*, *Людмила*, *Світлана*, *Святослав*) та язичницьких імен (*Береза*, *Верба*, *Калина*, *Квітка*); 3) ***стабілізація*** (к. XX – п. XIX ст.).

На сьогодні для України притаманне явище стандартизації імен за географічним принципом. Так, зокрема, загалом із початку року в Україні були популярними приблизно 60 імен. Серед жіночих – *Ангеліна*, *Анна* (*Ганна*), *Вероніка*, *Вікторія*, *Дар'я* (*Дарина*), *Діана*, *Єлізавета*, *Крістіна* (*Христина*), *Марія*, *Тетяна*, *Софія*. Крім того, популярністю користувалися імена *Аліна*, *Аріна*, *Валерія*, *Єва*, *Ірина*, *Каріна*, *Катерина*, *Олександра*, *Ольга*, *Поліна*, *Яна*, *Юлія*.

Серед чоловічих імен найпродуктивнішими є *Андрій*, *Артем*, *Богдан*, *Даніїл* (*Данило*), *Денис*, *Дмитро*, *Кіріл* (Кирило), *Назар*, *Нікіта* (*Микита*), *Олександр*. Популярними є також імена *Арсеній*, *Артур*, *Вадим*, *Віктор*, *Віталій*, *Гліб*, *Давид*, *Євген*, *Єгор*, *Іван*, *Ілля*, *Марк*, *Микола*, *Михайло*, *Павло*,

Сергій, *Тимофій*, *Тимур* та *Юрій*. Своєю рідкісністю та не традиційністю виділяються імена: *Алейна*, *Аполлінарія*, *Ардаліон*, *Велізар*, *Гамлет*, *Гевал*, *Геральд*, *Голуб-Мірра*, *Девіка*, *Джультта*, *Діаманта*, *Заміла*, *Злата*, *Евніка*, *Емір*, *Есмеральда*, *Євангелія*, *Ізраїль*, *Іоанн*, *Книгиня*, *Конкордія*,*Кукла*, *Ламар*, *Ліджія*, *Лікай*, *Любистина*, *Мавліна*, *Малій*, *Менуя*, *Мерседес*, *Мілорд*, *Мотрона*, *Мрія*, *Олімпіада*, *Папуша*, *Параскева*, *Пенелопа*, *Рамзес*, *Рафаель*, *Румін*, *Сава*, *Сведана*, *Сільва*, *Слісей*, *Слов'яна*, *Табіта*, *Трохим*, *Халва*, *Христофор*, *Файзулла*.

Порівнюючи статистику поширеності імен протягом багатьох десятиліть, можна сказати, що, з одного боку, це імена, які відбивають характер, звичаї часу. А з іншого – це можуть бути "постійні", "консервовані" імена, що не виходять із моди, стабільно зберігаючи свій пріоритет протягом довгих років (наприклад, *Сергій*, *Володимир*, *Наталя*, *Ірина*). Сьогодні джерелом нових імен стали серіали, міжнародні спортивні змагання, звідки майбутні батьки запозичують імена своїх улюблених героїв, кумирів для своїх майбутніх чад. Причому цікаво, що найчастіше саме дівчинці батьки намагаються дати вишукане, екстравагантне ім'я.

Основними *мотивами*, які в наш час визначають обрання імені для немовлят, є: 1) родинна традиція, за якою сина чи доньку називають іменем батька, дідуся, матері, бабусі чи когось із близьких родичів (*Марія*, *Олег*, *Микола*); 2) вшанування іменем дитини видатних осіб, літературних персонажів, кіногероїв, спортсменів тощо (*Андріан*, *Валентина*, *Герман*, *Павло*, *Фідель*, *Юрій* та ін.); 3) милозвучність імені, його легкість у вимові. Більшість із популярних жіночих імен, наприклад, має "лелійні" сонорні звуки [**л**], [**н**] (*Алла*, *Аліна*, *Ганна* (*Анна*), *Наталія* (*Наталя*), *Олена*, *Ольга*, *Світлана*, *Юлія*, *Яніна*); 4) християнські мотиви надання імені (звичай давати дітям ім'я на честь святого, у день якого вони народилися або хрестилися: *Марія*, *Ольга*, *Павло*, *Петро*); 5) модні тенденції вибору імені дитини: *Кассандра*, *Корадо* (на честь героя бойовика "Спрут"), *Октавії*.

Імена в залежності від ситуації мовлення можуть виступати у найрізноманітніших видозмінах, що виникають у процесі освоєння давніх запозичень і відображають взаємодію літературно-книжкових та усно-розмовних традицій.

Поруч з офіційними повними документальними іменами функціонують розмовно-побутові (скорочені, усічені, здрібніло-пестливі (демінутиви) та згрубіло-зневажливі (пейоративи)) їх варіанти, що не тільки вказують на представника певної статі, а й дають йому оцінку, утворюючи додатковий відтінок "рідності", пестливості чи зневаги.: *Сашко*, *Остапчик*, *Тарасик*, *Любочка*, *Петрило*, *Юрище*. Особові імена людей, представлені найрізноманітнішими варіантами, утворюють ***іменні гнізда***, чи синонімічні ряди. Найбільшою продуктивністю відзначаються ряди імен, які виявилися найулюбленішими для інформантів різних вікових груп: *Марія* (*Маня*, *Марійка*, *Марічка*, *Марусина*, *Маруся*, *Маша*, *Машенька*, *Муся*), *Олександр* (*Алекс*, *Алик*, *Саня*, *Саша*, *Сашка*, *Сашко*, *Сашуня*, *Шура*, *Шурик*, *Шурка*), *Юрій* (*Юра*, *Юрасик*, *Юрась*, *Юрко*) та ін.

Значною різновидністю у творенні похідних від особових власних імен характеризуються деякі говори сучасної української мови. Наприклад, на Закарпатті жіноче ім'я *Ганна* має понад 70 розмовних варіантів: *Аннуся*, *Ануша*, *Аннушка*, *Ангорка*, *Анниско*, *Аннище*, *Аннуца*, *Андя*, *Анніка*, *Ганя*, *Ганька*, *Ганиско*, *Ганьча*, *Ганьчуша*, *Низя*, *Ниця*, *Онизя*, *Онуша* тощо. Ім'я *Микола* побутує на цій же території у таких формах: *Миколав*, *Миколай*, *Миколайко*, *Миколаїк*, *Миколайцьо*, *Микула*, *Микулик*, *Микульцьо*, *Никола*, *Никора*, *Никоцьо*, *Коця*, *Коцьо*. Понад сто розмовно-побутових варіантів імені *Іван* засвідчила Л. Кракалія в буковинських говорах. Деякі з них виникли в процесі багатовікових контактів українського народу з молдавським, як-от: *Івануца*, *Івон*, *Івоніка*, *Івонел*. Місцеві риси мають розмовно-побутові імена й інших регіонів країни.

Лінгвісти пропонують наступну градацію основних *фонетико-морфологічних* явищ, що спричиняють варіативність у антропосистемі:

а) ***чергування голосних звуків*** (*Анто**н** – Анті**н**, Нико**н** – Нико**н**, **Є**ремія – **Я**рема, **Є**фим – **Ю**хим, **Є**всей – **О**всій, **Є**фрем – **О**хрім, **А**веркій – **О**веркій, **У**ліян – **Ю**ліан, **В**лас – **У**лас, Мойсей – Мусій*);

б) ***чергування приголосних звуків*** (Ам**в**росій – *Ам**б**росій*, *Усти**н** – Усти**м***, *Пан**ф**іл – Пам**ф**іл*, *Пар**ф**ен – Пар**х**ом*, ***Ф**адей – **Т**адей*, ***Ф**еодосія – **Т**еодозія*, *Сте**ф**ан – Сте**п**ан*, ***Ф**ома – **Х**ома*, ***Ф**отинія – **Х**отина*);

в) ***скорочення початку чи кінцівки імені*** (*Ігнатій – Ігнат – Гнат, Іларіон – Ларіон, Гликерія – Ликера, Анастасій – Анастас, Арсеній – Арсен, Прокопій – Прокіп*).

Таким чином, при виборі особового імені послуговуються, як і в давні часи, різноманітними суто лінгвальними факторами (милозвучність, легкість у вимові) та екстралінгвальними, зокрема, батьківськими побажаннями новонародженим дітям певних позитивних духовних і фізичних якостей, а також різними традиційними побутовими узвичаєннями, пов’язаними ще з первісною вірою в магічну силу слова – особового імені.

§ 5.3. Подвійні імена

В антропосистемі будь-якої країни поряд з однослівними особовими найменуваннями людей функціонували подвійні, потрійні, а іноді й ще довші імена. Так, зокрема, в Іспанії та Португалії кількість імен дитини залежала від соціального становища й титулу батьків. Звичайному дворянинові – ідальго – дозволялося носити шість власних імен, дворянам-грандам – дванадцять, а найвищим сановникам – скільки захочуть. Сьогодні тенденція до утворення подвійних номінацій простежується й в Україні (*Анна-Марія, Юлія-Беа*).

Подвійне ім’я – це онім, що складається з двох повних самостійних найменувань однієї категорії, нероздільних в офіційному і, часто, навіть у побутовому використанні: *Либідь-Тетяна, Мальвіна-Вікторія, Берта-Софі, Варвара-Евіта, Марта-Марія, Маркус-Ада, Іан-Нікіта, Таш-Даур, Дарій-Георг*. У документах основне ім’я підкреслюється. Порядок імен не встановлено, але зазвичай при наявності кількох імен основне ставлять на перше місце.

Історія появи вітчизняних подвійних імен сягає ще часів Київської Русі, коли язичницькі імена почали змінювати на християнські. Люди не бажали називатися іншим, чужим іменем, що й спричинило появу двоіменності. Народ в побуті вживав одні антропоніми, а в церкві хрестили іншими. З історичних джерел маємо інформацію про те, що сам князь *Володимир* отримав при хрещенні інше ім'я – *Василь*, князь *Ярослав* мав хресне ім'я *Георгій*. Подвійне ім'я було й в Богдана Хмельницького. Історик І. Крип'якевич, спираючись на різні документи, свідчив: "Ім'я Хмельницького – *Богдан* – було народною формою церковного імені *Теодор*; Хмельницький був іменинником 27 грудня, в день Теодора Начертаного. Духовенство, а також і козацька старшина в урочистій обстановці називали Хмельницького *Зіновієм*. Мабуть, це було його друге ім'я, як бувало у ті часи, але сам гетьман ніколи не підписував Зіновій, а лише Богдан".

Причини появи подвійних антропонімів: 1) віра в магічну силу імені (бажання дати новонародженому не одного, а кількох заступників); 2) одночасне функціонування язичницьких і християнських найменувань; 3) неузгодженість між батьками та священиками у виборі імені для дитини; 4) бажання одночасного вшанування в антропонімі пам'яті про рідних чи близьких людей; 5) данина моді (бажання вибрати дитині оригінальне ім'я).

На території України (переважно в західних областях) домінантними виявилися складові подвійних імен *Анна, Марія, Софія, Марія-Антуанель, Софія-Мілена*. Трапляється також поєднання суто слов'янських або українських імен, що не є характерним для українських традицій. Так, у Дніпропетровській області батьки зареєстрували дитину *Данилом-Стефаном*, в Івано-Франківській області *Мар'яном-Станіславом, Левом-Олесем*, у Львівській області – *Данилом-Назаром, Максимом-Іваном, Анастасією-Софією*, у Рівненській області – *Яною-Наталією, Софією-Вікторією*, у Полтавській області – *Марією-Людмилою*, у Харківській області – *Ярославою-Оксаною*.

Для сучасного антропонімікону України властивим є функціонування подвійних імен, складові елементи яких не фіксуються навіть у спеціальній

довідковій літературі. Так, у Закарпатській області були присвоєні угорські імена *Ахілла-Бенці*, *Марча-Чаби*, *Ионі-Ійліан*, *Олександра-Сандресса*, *Івет-Жимея*, в Одеській області – *Веніамін-Гранд*, *Домініка-Марія*, *Пон-Фрей*, *Даніїл-Бенджамін*, *Ахмад-Фархад*, *Тхі Ха Зуєн*. Крім того, *Софія-Саншейн* назвали дівчинку у Черкаській області, *Девлят-Гірей*, *Вероніка-Деніз*, *Ахмет-Хан*, *Марк-Едгар* – дітей у Автономній Республіці Крим, *Артур-Аслан* – у Херсонській області, *Амурі-Крістіан*, *Марія-Ніколь*, *Сабель-Нур* у Дніпропетровській області, *Габріел-Михайло*, *Дмитро-П'єро*, *Кароліна-Габріела*, *Маркела-Соріна*, *Дорина-Літісія*, *Гутієра-Анастасія*, *Елані-Джасінта* – у Чернівецькій області.

Отже, використання подвійних імен, з одного боку, зближує український антропонімікон із західноєвропейським, а з іншого – неминуче призводить до значних юридичних ускладнень.

§ 5.4. Прізвище

Цінним джерелом вивчення лексичної системи мови вважаються прізвища. Вони широко відображають онімну та апелятивну лексику, яка характеризує людину за її фізичними й психічними рисами, професією, родом занять, місцем проживання, за її зв'язками з рослинним і тваринним світом, предметами матеріальної і духовної культури тощо.

Прізвище – вид антропоніма, обов'язкове спадкове власне іменування людини, яким окрім неї в офіційній сфері називають кожного з членів родини.

Прізвища, тобто родові найменування людей, з'явилися в Україні й закріпилися порівняно недавно. Київські князі, як і інші історичні особи часів давньої Русі, не мали прізвищ. У літописах та інших пам'ятках названі тільки імена (*Борис*, *Володимир*, *Ігор*, *Нестор*, *Ярослав*), а додані до них *Великий*, *Мудрий* класифікують як індивідуальні прізвиська.

Основні етапи встановлення прізвищ: 1) XIV – XV ст. – поява князівських і боярських прізвищ (причина: існування спадкового землеволодіння); 2) XVI – XVII ст. – формування поміщицьких прізвищ; 3) XVIII – п.п. XIX ст. – поява

прізвищ серед духовенства, купців і селян, які мігрували в міста; 4) 30-ті р. XIX ст. – формування основної маси селянських прізвищ.

Н. Подольська на основі досить різнопланових ознак виокремлює такі типи прізвищ, як:

- за національною належністю: ***російські*** (*Іванов*), ***українські*** (*Петренко*), ***литовські*** (*Яткаускайте*) тощо;
- за способом творення: ***подвійні*** (*Мусін-Пушкін*), ***абревіатури*** (*Маршак*), ***штучні*** (*Сувеніров*), ***усічені*** (*Бецькой* – від *Трубецькой*);
- за функціональними особливостями: ***офіційні*** (записані у паспорті), ***вуличні*** (неофіційні), ***дівочі*** (*Складовська – Складовська-Кюрі*), ***нестандартні*** (*Ягода*), ***рідкісні*** (*Суперанська*), ***частотні*** (*Орлов*);
- за семантикою твірної основи: ***матронімні*** (*Машкін*), ***відпатронімні*** (*Холодович*), ***відпрізвиськові*** (*Ряба Шапка – Рябошапка*) тощо.

Згідно антропоградацій П. Чучки, Л. Масенко, Ю. Редька, лексичним матеріалом для творення ***власне українських прізвищ*** слугували такі основні джерела: а) імена (вуличні прізвиська, особове ім'я батька чи діда, прізвища поміщиків); б) назви місця проживання; в) назви ремесел, промислів, професій; г) індивідуальні (фізичні чи психологічні) ознаки людини.

Прізвища першої групи утворювалися від чоловічих та жіночих імен за допомогою патронімічних суфіксів ***-енк-о***, ***-єнк-о***, ***-ук/-юк***, ***-чук*** (*Андрієнко*, *Марчук*, *Петренко*, *Прокопчук*, *Тарасюк*, *Якименко*). Переважна більшість прізвищ на ***-ич***, ***-ович***, ***-евич*** за етимологією споріднені з патронімами (*Давидович*, *Лукашевич*).

Від імені матері найменування дітей утворювалися рідко. Переважно у тих випадках, коли жінка рано залишалася вдовою і ставала главою сім'ї або ж чоловік був родом з іншої місцевості (*Марусяк*, *Мотренко*, *Настечко*, *Оленич*). До зазначеного розряду відносять також іронічні прізвиська чоловіків за жіночим ім'ям, якими їх наділяли сусіди у тих випадках, коли жінка як "особистість" переважала чоловіка (*Галій*, *Пазій*, *Параською*, *Химій*).

Прізвища другої групи можна розділити за такими ознаками: а) прізвища на означення національності предків (*Венгер, Лашко, Литвин, Москаленко, Русин, Татарчук, Чешко*); б) прізвища, які походять від назв племен (*Басараб, Бойко*); в) прізвища, утворені від топонімічних назв (*Волинець, Подольський, Поліщук*); г) прізвища, які узагальнюють місце проживання (*Гірняк, Закалюжний, Слободян*).

Прізвища третьої групи надають можливість уявити суспільне життя України в різних аспектах: а) класове розшарування (*Бідний, Боярчук, Голота, Князівський, Осадчук, Панич*); б) адміністративне управління (*Вознюк, Дворничук, Мостовенко, Писаренко, Присяжнюк*); в) військова справа (*Гетьман, Запорожець, Пушкар, Солдатенко, Хорунжий*); г) економічне життя (*Бондар, Дігтяр, Коваль, Кожем'яка, Лісовий, Тютюнник, Стельмах, Шаповал*).

Прізвища четвертої групи класифікуються за індивідуальними ознаками людини: а) зріст (*Довгань, Куцик, Малишко*); б) тіло (*Головатий, Довгошия, Кривоніс, Тригуб, Чорноокий, Щербань*); в) фізичні вади (*Глушко, Горбань, Косогляд, Сліпак, Хромець*); г) психологічні риси (*Задирака, Крикун, Лизун, Мирний, Мовчун*); г) особливість одягу (*Безпояско, Кривошапка, Сіроштан*); д) особливості розташування житла (*Загребельний, Зарудний, Підлужний*); е) характерну прикмету житла (*Безверхий, Кривохижа*); є) новоприбулу особу могли назвати *Забігайко, Забродько, Приходько.*

Інші ***шляхи творення*** прізвищ: а) від числівників (*Сотченко, Третяк*); б) від назв речей (*Книженко, Лопата, Мотузка*); в) від назв страв (*Борщ, Вареник, Галушко*); г) від назв явищ природи (*Вітренко, Мороз, Холодний*); ґ) від назв тварин (*Ведмідь, Кішка, Собачко*). В основі прізвищ *Гойда, Гоц, Кляп, Круть, Кукурікало, Мацько, Шмига, Чвак* – звуконаслідувальна лексика.

Більшість українських прізвищ виникали як несмішливі вуличні прізвиська: *Добривечір, Маслоїд, Нетудихата, Панібудьласка, Скоробрех,* але згодом, закріпившись у функції родових прізвищ, поступово втратили цей відтінок.

За *лексико-граматичним значенням* та *структурою* українські прізвища поділяють на чотири словотвірними типами: 1) ***прості*** (утворені від однієї граматичної основи, збереженої у первісному вигляді – граматично вони є іменниками: *Дубина*, *Жмут*, *Мороз*, *Муха*, *Сорока*); 2) ***похідні*** (утворені з однієї основи, але вже "обтяжені" додатковими граматичними ознаками, переважно суфіксами: *Ващенко*, *Дудченко*, *Козачук*, *Козицький*, *Марчук*, *Петровський*); 3) ***складні*** (утворені від двох граматичних основ: *Білоніг*, *Мироїд*, *Чухліб*); 4) ***подвійні*** (утворені від двох прізвищ словосполуки: *Ковтун-Завадський*).

Складні прізвища в українській мові виникали в результаті: а) поєднання прикметника чи числівника з іменником (*Карпонос*, *Твердохліб*, *Червонощок*); б) префіксації (**без-**, **під-**, **за-**) (*Безбородько*, *Безсмертний*, *Задорожній*, *Підмогильний*); в) мотивованості складними топонімами (*Білозір*, *Білоцерківський*, *Шаргородський*); г) поєднання прямого додатку і віддієслівного іменника, утвореного від перехідного дієслова (*Богомаз*, *Кожедуб*, *Костолом*, *Медовар*, *М'ясоїд*).

Так звані ***козацькі прізвища*** утворювалися у зворотному порядку: спочатку дієслівна форма ІІ особи однини наказового способу, а потім прямий додаток: *Варивода*, *Задерихвіст*, *Запалипіч*, *Куйбіда*, *Неїжборщ*, *Непийпиво*, *Підкуймуха*, *Тягнирядно*, *Убийвовк.*

Подвійні прізвища з'явилися у XV – XVI ст. у Росії і в Західній Україні з метою виокремлення заможних людей. Для "подвійності" використовували або мирське ім'я, або топонім, який вказував на колишні володіння чи місце мешкання знатної особи.

Наприкінці XVIII – І пол. XIX ст. ряд воєначальників отримали подвійні прізвища, складовими елементами яких ставали титули. Так, *Потьомкін* став *Таврическим*, *Рум'янцев* – князем *Задунайським*, *Суворов* – графом *Римнікським* і князем *Італійським.* Серед людей творчих професій з'являлися "псевдонімні" прізвища (мандрівник *Миклухо-Маклай*, вчений *Овсянико-Куликовський*), що набули особливого поширення у XIX – XX ст. (*Квітка-Основ'яненко*, *Нечуй-Левицький*, *Салтиков-Щедрін*).

Усі антропоніми, незалежно від їхньої морфемної будови і відмінювання, належать до однієї частини мови – іменника, хоч за походженням і морфологічними особливостями є серед них субстантивовані прикметники (*Зелений*, *Вороний*, *Ковалів*, *Микшпин*), дієприкметники (*Мальований*, *Погорілий*), особові форми дієслова наказового способу (*Гадай*, *Нечіпай*, *Проймай*), частки (*Най*, *Либонь*, *Нехай*, *Хай*) і вигуки (*Леле*). Найбільшу групу з названих становлять субстантивовані прикметники або утворені за їх зразком прізвища. Тут засвідчуються якісні (*Ласкавий*, *Моторний*), відносні (*Долинний*, *Верб'яниї*), присвійні (*Гнатів*, *Дмитришин*), повні (*Галицький*, *Земляний*) і короткі (*Глух*, *Киц*) форми прикметника.

Таким чином, сучасному прізвищу притаманні глобальні ознаки: 1) *юридична обов'язковість* (прізвище – обов'язковий знак офіційної ідентифікації кожного громадянина, який фігурує в усіх документах відповідної особи); 2) *родинна спадковість* (прізвище – багатопоколінний родинний знак, який у кожному суспільстві передають у спадок від голови родини до його дітей та онуків відповідно до закону сімейного права певної держави); 3) ч*асова стабільність* (прізвище закріплюється за родиною один раз назавжди); 4) *мінімальне звукове варіювання* (прізвище має незмінний звуковий вияв. Відхилення від цієї вимоги допускається лише за необхідності статевого розрізнення осіб (напр., прізвище чоловіка *Біленький*, а жінки *Біленька*) та у випадках, коли цього вимагає морфонологія мови, зокрема обов'язкові чергування голосних або приголосних звуків при відмінюванні деяких прізвищ (напр., *Кремінь – Кременя*); 5) максимально можлива *індивідуалізація кожного прізвища*.

§ 5.5. Батьківство: творення та вживання

У лінгвістичних працях термін ***ім'я по батькові*** (***батьківство***), ***патронім*** (від грец. *patros* – батько, *onoma* – назва, ім'я) подається у двох значеннях: 1) власна назва (ім'я по батькові, прізвисько, прізвище) сина чи дочки, утворена від батькового іменування (його особового імені, прізвища чи прізвиська),

наприклад: *Іванович*, *Іваненко*, *Іванчук*, *Іванівна*, *Іванова* (*дочка Івана*), *Бондарівна*, *Бондарева* (*дочка Бондаря*); 2) власна назва, утворена від іменування когось із предків (по батьковій чи материній лінії), спадкова назва особи, наприклад: *Бабенко*, *Баб'юк*, *Бабич* (нащадки якоїсь баби) тощо.

Відповідно, до патронімів належать офіційні імена по батькові, що закріпились як другий член антропоформули з формантом *-ович* для чоловіків та *-івн-а* для жінок, а також власні назви синів та дочок, утворені від неофіційних іменувань батьків або від офіційних особових імен батьків, але за допомогою інших формантів. У сучасній антропоніміці стосовно останніх уживають термін ***патронімні прізвиська***.

Назви синів за іменами їхніх батьків притаманні багатьом народам світу, фіксують їх найдавніші пам'ятки всіх слов'ян як самостійні однолексемні патроніми (*Ходутиничь*, *Романовичь* (давньоруські), *Buškovic*, *Oldřichovic* (чеські), *Maliç*, *Babitz*, *Petrowitz* (словенські) та інші, які з часом переростали в назви родів.

Звичайно, патроніми, відомі ще з давноруського періоду (князі *Ігоревичі*, *Ізяславичі*, *Ярославна*), за своєю функцією не є цілком тотожними сучасним іменам по батькові, які зараз входять до повного офіційного найменування людини, як і сучасним патронімним прізвиськам, що належать до найпоширенішого способу номінації в українських селах. Князів давньоруських величали не тільки ім'ям батька, а й діда, прадіда та прапрадіда: *князь Володимир син Святослава*, *онук Всеволода*, *правнук Олега*, *праправнук Святослава*, *прапраправнук Ярослава*, *пращур великого Володимира*.

У Московській державі XVI – XVII ст. використання патронімів з *-ович/-евич* вказувало на приналежність до вищого класу. Тільки бояри та знать мали право "*писатись з вичем*", тобто мати імена на *-вич*. Свого часу Катерина II відповідно до табеля про ранги використання імен по батькові закріпила юридично. Табель виділяв 14 рангів. Найвищим чином вважався канцлер, дещо нижче – таємний радник і так до колезького регістратора. Осіб I–V рангів стали писати з патронімом на ***-ич*** (*Иван Петрович*, *Олександр Львович*),

з VI–VIII – половиною назви (*Іван Федоров*, *Петро Львов*), решту – по імені. Звертання по батькові мали тільки вищі верстви населення, кріпаки лише ім'я.

Десь із середини XVII ст. в Україні також почали офіційно користуватися формою імені по батькові як компонентом ввічливого звернення до людей високого соціального стану.

Імена по батькові – особливий привілей східнослов'янських мов, оскільки в інших лінгвістичних групах вони можуть входити до складу прізвища. Так, н-д, багато англійських і німецьких прізвищ закінчується на ***-зон***, ***-сон***, скандинавських на ***-сен***, що означає "син такого-то". Таке ж семантичне значення має грузинське ***-швілі***, вірменське ***-ян***, іранське ***-заде***, турецьке ***-огли***. У деяких народів цю роль виконують префікси; серед них шотландське ***Мак-*** (*Макдональд*), ірландське ***О*** (*О'Генрі*, *О'Брайон*).

За традицією патронім бере свій початок від імені батька (голови родини). Однак зустрічалися випадки, коли по батькові творилося від імені матері (матроніма): *Іван Ефросін'євич*. Такі традиції побутували у стародавніх євреїв і скандинавів, але в наш час зійшли нанівець.

Загалом можна сказати, що по батькові – це живі оніми, які зберігають давні традиції і в той же час набувають нових ознак, органічно входячи в антропонімійну систему нашої країни.

§ 5.6. Українські прізвиська

Український антропонімікон репрезентований ***офіційними*** та ***неофіційними*** одиницями. ***Народно-побутові найменування*** (***прізвиська***, або ***вуличні назви***) – це особливий клас лексики, який виявляє специфіку онімів на рівні виникнення, функціонування і взаємозв'язку з екстралінгвальними й інтерлінгвальними чинниками.

Вивчення українських прізвиськ розпочалося з праць М. Сумцова, В. Охримовича, І. Франка, В. Ястребова, І. Крип'якевича, І. Сухомлина, Р. Осташа, Є. Черняхівської та ін. Неофіційні іменування монографічно дослідили Н. Павликівська (псевдоніми), П. Чучка (неофіційні іменування

Закарпаття), Н. Фєдотова (прізвиська Луганщини), В. Чабаненко (прізвиська Нижньої Наддніпрянщини), Н. Шульська (неофіційні іменування Західного Полісся).

Проте на сучасному етапі розвитку лінгвістики немає єдиної загальноприйнятої дефініції, яка б повно окреслювала семантику прізвиська. На думку А. Коваль, ***прізвисько*** – це характеристика, яку найчастіше дають позаочі, коли про когось розмовляють у третій особі. П. Чучка виокремлює цей онім як іменування, яке прямо чи метафорично характеризує денотата за його діяльністю, зовнішнім виглядом чи поведінкою.

Не погоджується із таким тлумаченням терміна "прізвисько" М. Торчинський. На думку дослідника, багато прізвиськ зараз переходять до нащадків, а раніше прізвиська були, поряд з іменами, основним засобом ідентифікації людей і дуже часто мотивували прізвища, особливо квалітативні та патронімічні.

Таким чином, ***прізвисько*** (***ву́личне прі́звище***) – це вид антропоніма: додаткове неофіційне іменування, дане особі оточуючими її людьми відповідно до її характерної риси, обставини її життя, якої-небудь аналогії, походження та інших мотивів.

Синоніми на позначення терміна прізвисько: *притик*, *прі́зва*, *назви́ська*, *ву́лична кли́чка*, *на́зви по-ву́личному*, *продо́мки*, *прози́вки*, *менюхи* (від дієслова *ману́шити* "кепкувати, дражнитися"), *ви́дірки*, *ви́звіська*.

Ознаки прізвиськ: 1) засіб вторинної номінації людини; 2) необов'язковий, факультативний характер вживання; 3) наявність значного інформативно-характеристичного потенціалу; 4) юридична неуспадкованість; 5) інформаційна обмеженість (відоме незначній кількості номінаторів); 6) конотативна забарвленість і вмотивованість.

Семантичні та структурні різновиди вуличних найменувань в українській мові надзвичайно різнопланові. Як окремі групи прізвиськ мовознавцями розглядаються ***індивідуальні***, ***сімейно-родові*** та ***колективно-територіальні назви***.

А. Селищев вважає, що найбільший розряд становлять ***індивідуальні (персональні) прізвиська***, що характеризують людину за її особистими зовнішніми чи внутрішніми рисами (*Головач*, *Переверникишка*). Вони не пов'язуються з родиною, у них ще живий мотив, за яким носій одержав своє прізвисько (це може бути зовсім нове слово, навіть запозичене, наприклад, *Каністра* чи *Шапокляк*).

Персональні прізвиська поділяються на: 1) вмотивовані / невмотивовані (причини виникнення яких давно забулися): *Віск*, *Дóбан*, *Крáсік*; 2) відапелятивні / відонімні (походять від загальних або власних назв): *Марíца*, *Мéльник*.

Важливим аспектом дослідження відапелятивних прізвиськ є виявлення мотивів номінації, які закорінені в менталітеті кожного народу. Учені виділяють *три типи номінації*: 1) безпосередню; 2) посередню метонімічну (форма словесної одиниці переноситься з одного референта на інший на основі асоціації суміжності: *Бýлочка* (людина випікає і продає булочки), *Дах* (покриває бляхою дахи), *Нýтрія* (розводить нутрії); 3) посередню метафоричну (значення апелятива переходить на денотата за схожістю будь-яких ознак: *Лис* (хитрий), *Цвях* (високий і худий). Семантика таких прізвиськ містить пейоративне емоційне забарвлення, вони є образливими для носія.

Менш численний розряд становлять вуличні назви, які характеризують особу відносно її родичів. ***Сімейно-родові*** (***родичівські***, ***родинні***, ***генесіонімні***) іменування передаються в спадок і в більшості випадків не містять у собі гіпокористичної чи демінутивної експресії (*Баранóвичі*, *Пшикú*, *Пýжики*). Як правило, це плюральні антропоніми з затемненою мотивацією та втраченим первісним експресивним компонентом.

Майже в усіх вуличних найменуваннях первісний референт – чоловік, як засновник і голова роду. Із чинників, від яких найбільшою мірою залежить у наш час вибір родича, на якого орієнтують новоутворюване прізвисько, найважливішими є, звичайно, популярність чи авторитетність цього родича та

ступінь індивідуалізації його актуального найменування в даному мовному колективі.

Серед родичівських прізвиськ виокремлюють: ***відандронімні***, ***відпатронімні***, ***відматронімні*** тощо. ***Віднdронімні прізвиська*** – вид антропоніма, іменування жінки за іменем, прізвищем чи прізвиськом її чоловіка, наприклад: *Гончар**ш**а* < *Гончар*, *Катренч**их**а* < *Катренко*, *Кован**их**а* < *Ковань*, *Петр**ов**а* < *Петро*, *Пшич**к**а* < *Пшик*. Більшість андронімів функціонує в побуті для ідентифікації старших за віком жінок.

Відатронімні прізвиська – 1) вид антропоніма, це власна назва дитини, утворена від батьківського найменування (від особового імені, прізвища чи прізвиська): *Семенович*, *Семенченко*, *Семенюк* (син *Семена*), *Семенівна*, *Семенова* (донька *Семена*); 2) це спадкове найменування особи, твірною лексемою якого є власні назви когось із предків по батьковій чи материній лінії: *Бабенко*, *Бабич*, *Баб'юк* (нащадки якоїсь баби), батько *Баран* – син *Баранець*, батько *Грубий* – донька *Грубасівна*, *Сніжана Миколина* тощо.

Відматронімні прізвиська – це власна назва сина чи доньки за найменуванням матері або когось із предків по материній лінії: *Воринчин Микола* < *Воринка* (*Орина*), *Ксеньчина Галя* < *Ксенька* (*Оксана*).

Причини появи матронімів: 1) діти росли при матері без батька; 2) якщо жінка має більший авторитет у колективі, ніж батько; 3) якщо дитина є позашлюбною; 4) якщо батько є приймаком; 5) дочка чи син схожі за зовнішніми чи внутрішніми ознаками на матір.

Малопоширеними є ***колективно-територіальні*** прізвиська (антропоніми, які виникли в результаті називання мешканцями одного поселення жителів іншого): *Пиги́дівці*, *Шау́ляни*, *Янківча́ни*.

За *семантикою твірних основ* українські прізвиська поділяються на такі групи:

- іменування, мотивовані церковно-християнськими чоловічими повними, суфіксальними, усіченими та усічено-суфіксальньними іменами: *Бо́дики*, *Дзюньо́*, *Кузьма́*, *Ла́дики*;

- іменування, мотивовані церковно-християнськими жіночими повними, суфіксальними, усіченими та усічено-суфіксальними іменами: *Ві́та*, *Гали́нки*, *Ду́ська*, *Ната́шка*;

- іменування, мотивовані іменами та прізвищами відомих осіб (*Ленін*, *Мать Тереза*), поетонімами з фільмів (*Будулай*, *Пушкарьова*, *Фантомас*), казок (*Колобок*, *Нафаня*), мультфільмів (*Чіп* і *Дейл*, *Шапокляк*);

- іменування, співвідносні з розрядом "nomina impersonalia", які є назвами: а) тварин та інших істот: *Бик, Воробо́ць, За́йчик, Лис, Соро́ка*; б) рослин, їх частин та плодів: *Дуб*, *Кабачки́*, *Помідо́р*; в) предметів побуту та інших речей: *Каза́н, Кастру́лька, Кірза́к*; г) страв та продуктів харчування: *Бато́н, Варе́ник, Тюлька́*; ґ) частин тіла людини і тварини: *Балда́, Шкі́рка*; д) явищ природи: *Ві́тер, Снєжи́к*; е) абстрактних понять: *До́ля*; є) грошових одиниць: *Бакс*, *До́лар, Євро*; ж) назви музичних інструментів і їх частин: *Балала́йка*, *Банду́ра*; з) назви транспортних засобів і їх частин: *А́уді*, *Фу́ра*;

- іменування, мотивовані апелятивними характеристиками особи, зокрема назвами, що вказують на: а) професію, заняття тощо: *Бо́ндари*, *Кра́ва, Меха́нік, Пожа́рнік, Оли́йники*; б) етнічне походження: *Жид*, *По́ляк*, *Фріц*; в) на соціальний стан, місце іменованого в суспільстві: *Буржу́й*, *Куркуль*; г) місце походження чи проживання: *Гайови́й, Доли́нний, Заболо́тний*. До цієї групи належать і прізвиська відойконімного походження на ***-ськ-ий***, ***-зьк-ий***, ***-цьк-ий***: *Тальні́вська Зойка*, *Кам'янськи́й Іван*; ґ) необережні вчинки чи постійні дії: *Клоун* (безперестанку смішить людей), *Жо́рік* (багато їсть); д) римування: *Ді́рка* (Ірка – дірка), *Коржéня* (Женя – Корженя), *Бешéнки* (прізвище – Пешенко), *Па́нцир* (прізвище – Банцер);

- іменування, співвідносні з розрядом "nomina personalia", що характеризують особу за: а) зовнішніми ознаками, які вважаються відхиленнями від норми: *Го́катий, Мали́й, Ри́жий, Чо́рна*; б) особливостями мовлення: *Бульо́, Ги́кало*, *Ляльо́ка*; в) внутрішніми ознаками: *Бо́вдур*, *Тупи́й*.

З. Нікуліна у своїй роботі "*Із спостережень над групою прізвиськ по зовнішній ознаці*" відзначає, що зазвичай прізвиська за зовнішнім виглядом

вказують на яку-небудь одну особливість іменованого, рідше – кілька зовнішніх ознак людини: *Хрюша* (товстий і біленький), *Гли́ст* (худий, тіло біле), *Ми́шка* (маленький, рухливий), *Огло́бля* (високий, тонкий, незграбний), *Ба́тя* (високий, старший за віком).

Отже, неофіційні українські антропоніми суттєво доповнюють нашу уяву про номінативну лексику української мови. Вони дають можливість аналізувати власні імена українців у минулому і в сьогоденні, заглянути в ментальність народу.

§ 5.7. Псевдоніми як засоби вторинної номінації особи

Псевдонім (від грец. *ψευδής* – "помилковий" та *όνομα* – "ім'я") – це прибране ім'я, прізвище або авторський знак, яким користується письменник, журналіст, актор і т. ін. замість власного прізвища. За П. Чучкою псевдоніми – це самоназви, які факультативно використовує творча особа поряд із її справжнім прізвищем чи іменем з метою приховати своє авторське "я" або для маніфестації свого ідеологічного кредо. Подібну дефініцію лексеми псевдонім знаходимо і в інших лінгвістичних та літературознавчих джерелах.

Серед ономастів існує думка, що псевдонім є різновидом прізвиськ. Однак псевдоніми і прізвиська – це різні антропонімічні розряди. Основна відмінність полягає у призначенні та сфері вживання цих неофіційних назв людей. По-перше, псевдонім, на відміну від прізвиська, має особливе призначення – "приховати, замаскувати" справжнє ім'я автора. Коли псевдонім стає відомим непосвяченим у таємницю, відповідна особа змушена його змінити; по-друге, псевдоніми використовуються в окремих соціально-професійних групах людей. Ними послуговуються переважно діячі культури та громадсько-політичні діячі. Крім цього, псевдоніми, як правило, результат самоіменування носія вигаданого імені (за винятком частини політичних та кримінальних), прізвиська ж носії отримують тільки від інших людей; псевдоніми можуть бути не обмеженими в часі, вони часто стають основними онімами, під якими знають особу в суспільстві, історії (напр., *Жорж Санд* (*Занд*) – це *Аврора Дюпен*, за

чоловіком – *Дюдеван*; *Панас Мирний* (*Панас Рудченко*), *Володимир Ленін* (*Ульянов*) та ін.

Таким чином, до *інтегральних ознак* псевдонімів належать: 1) вторинність походження; 2) необов'язковий, факультативний характер вживання; 3) обмежене використання носіями (псевдоніми вживаються певними соціально-професійними групами людей: письменниками, журналістами, акторами, музикантами, художниками, співаками, політиками, учасниками національно-визвольних змагань й ін.); 4) юридична неуспадкованість; 5) авторське творення оніма; 6) "маскування" денотата, унеможливлення його ідентифікації; 7) поліфункціональність та інформативність.

Поширеними *мотивами* використання псевдонімів є: 1) заміна довгого імені коротшим, що сприяє кращому запам'ятовуванню денотата (напр., *Едсон Арантес ду Насименту* прославився під коротким ім'ям *Пеле*); 2) обрання імені, пов'язаного з родом діяльності, особистою творчою чи громадянською позицією, естетичними перевагами епохи (*Микола Кунцевич* відомий як *Нік Рок-н-Ролл*); 3) приховання походження, національності носія імені (так поляки *Вільгельм Аполлінарій Костровицький* і *Юзеф Теодор Конрад Корженевський* стали *Гійомом Аполлінером* і *Джозефом Конрадом*); 4) розмежування тезок, які працюють в одній сфері і носять те ж або схоже ім'я (небажаючи опинитися в тіні свого старшого брата Самуїла Маршака, письменник *Ілля Маршак* став *Михайлом Ільїним*). прагнення зберегти своє інкогніто й уникнути переслідувань з боку влади (наприклад, *Панас Рудченко* друкувався тільки під псевдонімом *Панас Мирний*); 5) заборона друку цензурою (ставлення російської цензури до *І. Франка* обумовило появу псевдонімів "*Мирон*", "*М****"); 6) авторська скромність і навіть певні передсуди й традиції (скажімо, жінки в дожовтневу добу прагнули сховатися за псевдонім), невпевненість у своїх авторських силах; 7) службове становище, що не дозволяло публічно виступати під власним прізвищем; 8) плагіат (страх перед громадським осудом за літературну крадіжку); 9) обумовлення модою на приховані імена (остання чверть XIX і перші десятиріччя XX ст.).

Вищезазначений сектор антропонімного простору здавна викликав інтерес як мовознавців, так і літературознавців. Перша спеціальна розвідка, присвячена дослідженню українських псевдонімів, належить О. Дею "*Словник українських псевдонімів та криптонімів (XVI – XX ст.)*" (1969). Книга розкриває понад 10 000 псевдонімів, криптонімів та різних умовних знаків, якими підписувалися письменники, критики, художники, громадські діячі України дожовтневого і радянського періодів. Вона стала вагомим підсумком усіх дотогочасних спроб збирання та розшифрування псевдонімів українських авторів. У 1999 році В. Еппель підготував "*Нові матеріали до словника українських псевдонімів*". Пропонована праця містить розкриття близько 1400 псевдонімів та криптонімів і є лише невеликим кроком на шляху до створення нового словника українських псевдонімів.

Питання псевдонімії увійшли у коло наукових інтересів П. Чучки ("*Українські псевдоніми: статус, структура і функції*", 2001), В. Німчука ("*Про українську псевдонімію та криптонімію*", 2002), М. Лесюка ("*Псевда вояків Української Повстанської Армії*", 1999), Н. Павликівської ("*Українська псевдонімія XX ст.*") та ін.

У сучасному розумінні поняття псевдонім з'явилось ще в античному світі. У Стародавній Греції в VI – V ст. до н. е. Аристофан виставляв свої комедії під іменами своїх співвітчизників-поетів *Філоніда* і *Каллістрата*, а його сучасник історик Ксенофонт виступав під псевдонімом *Фемістоген*.

Приписування авторства анонімних творів відомим діячам з метою надання їм більшої авторитетності практикувалось і в добу Київської Русі й у пізніші часи. Прикладом є компілятивний граматичний трактат про вісім частин мови, пов'язаний з іменем Йоанна Домаскина (VII ст.). Що ж стосується найдавніших пам'яток української мови, то віднайти псевдоніми дуже важко, бо їх тут майже неможливо відрізнити від прізвиськ (прізвищ).

Використання псевдонімів помітно пожвавилося в процесі розгортання визвольних рухів. У XIX ст. в Росії і західноєвропейських країнах псевдоніми стали необхідною умовою конспіративної діяльності. Складні й важкі

суспільно-політичні умови в Україні (XIX – поч. XX ст.) змушували письменників, журналістів, критиків та інших діячів культури ховати свої справжні імена та прізвища за псевдонімами. Щоб уникнути переслідувань з боку влади, обійти цензуру, вони прагнули зберегти своє інкогніто.

Особливо важко було в дожовтневу добу жінкам-літераторам. Тодішні погляди на місце жінки в суспільстві й культурі змушували їх виступати під прибраними чоловічими антропонімами: *Марко Вовчок – Марія Вілінська*, за чоловіком *Маркович*; *Грицько Григоренко* (*Олександра Судовщикова-Косач*). Переслідування передових діячів культури в кінці XIX – на початку XX ст. набрало такого розмаху, що вони користувалися псевдонімами і у життєвому спілкуванні та листах. Псевдонімія в Україні особливо поширилася у зв'язку з суспільно-політичними умовами XX ст. Цьому сприяли революційні рухи доби Української Держави та Української Народної Республіки, друга світова війна, національно-визвольні змагання 30–50-х років. Псевдоніми використовувалися в радянському підпіллі та партизанському середовищі, були дуже поширеними серед членів Організації Українських Націоналістів (ОУН) та вояків Української Повстанської Армії (УПА). Кожен оунівець мусив мати принаймні один псевдонім, а коли псевдоніми ставали відомі відповідним службам режимів, що існували на теренах дії ОУН–УПА, носії конспіративних імен змушували їх міняти.

Семантичні та структурні різновиди псевдонімів в українській мові надзвичайно різнопланові. Як окремі розряди мовознавцями розглядаються *літературно-мистецькі* (іменування письменників, журналістів, художників, музикантів, співаків, акторів) та *громадсько-політичні* (особові імена партійних, військових, молодіжних діячів і т. ін.) псевдоніми, які, в свою чергу, зазнають градацію на наступні групи:

- ***власне псевдонім*** (справжні псевдоніми, фіктоніми) – це різновид антропоніма, створений в традиції тієї чи іншої мови і є повним вираженням прізвища та імені автора: *Фалалей Повинухин* (Г. Ф. Квітка-Основ'яненко), *Кирило Василенко* (М. П. Драгоманов), *Панас Мирний*, *Панас Яковенко*

(П. Я. Рудченко), *Гаврило Кремінь*, *Мирон* (І. Я. Франко), *Леся Українка* (Л. П. Косач);

- ***узагальнюючий псевдонім*** – це різновид антропоніма, в якому міститься інформація про національність, соціальне становище, партійність, особисті прикмети автора: *Простодушний* (Л. Глібов), *Українець* (М. Драгоманов), *Учитель* (М. П. Драгоманов), *Rusin* (М. І. Павлик). Серед цієї групи виділяються ***фразеоніми*** – описові псевдоніми, що поєднують в собі вказівки на різні прикмети: *Один з молодіжі* (І. Франко), *Сирота на вигнанні* (О. Кониський);

- ***криптоніми*** – надзвичайно поширена форма приховування авторства шляхом подачі: а) ініціалів імені або прізвища, або імені й прізвища, а часом імені, по батькові й прізвища, а також початкових літер псевдоніма автора (*Т. Г. Ш.* – Т. Г. Шевченко, *І. Ф.* – І. Я. Франко, *Л. У.* – Леся Українка); б) кінцевих літер імені й прізвища (*Н. Ч.* – Іван Крип'якевич); в) будь-яких літер алфавіту слов'янського, грецького, латинського тощо (*А.* – Мелітон Бучинський, *Н. Н.* – П. О. Куліш, *р.* – Д. Лепкий); г) імені й початкової літери прізвища (*Іван Ф.* – І. Я. Франко); д) імені або ініціалу із одною або кількома зірочками (*М*.* – О. С. Маковей, *Мирон* *** – І. Я. Франко); е) поєднання букв та складів імені й прізвища (*ом* – О. Маковей, *Андрунюк* – Андрій Марцинюк);

- ***графоніми*** **–** це псевдоніми, виражені умовними "таємними" значками, цифрами, зірочками, крапками, рисками тощо (*1/3000 000* – В. М. Площанський, *5-ка* – С. Ковалів, *…….* – Г. Квітка-Основ'яненко; *fff* – В. Навроцький, + – І. Я. Франко. Однією з форм графонімів є *астронім* (зірка):* – О. С. Маковей, *** – І. Я. Франко;

- ***алоніми*** **–** або підписи чужим прізвищем. Так, М. Драгоманов підписувався прізвищем *М. Толмачова*, І. Франко – *В. Нагірного* і *Романа Яросевича*;

- ***ніки* / *ніконіми*** (від англ. *nickname*, *nick* “прізвисько”) – вигадані імена, які обираються (створюються) користувачами мережі Інтернет (*Giovanna. brogi@fastwebnet. it*, *E_Melnik @Mail.Ru*, *Oksana-5081714@yandex. ru*);
- ***анаграми* –** це псевдоніми, яким властивий інверсійний запис імені: *Чивомискам* – М. Максимович, М. Номис – М. Т. Симонов). Цікаву групу складають ***псевдогініми*** – жіночі антропоніми, за якими з різних причин приховувалися автори чоловіки (*Ганна Квасолька* – О. Кандиба, *просто Оксана* – Павло Губенко / Остап Вишня, *Paula Z.* – Іван Франко). ***Псевдоандроніми*** – чоловічі антропоніми, за якими приховувалися автори жінки (*Марко Вовчок* – Марія Віленська, *Грицько Григоренко* – О. Косач-Судовщикова).

Псевдоніми, сформовані шляхом перенесення готової лексеми на людину, мають форму іменників, прикметників, рідше дієслівних форм, займенників, числівників, вигуків (*Дуб*, *Лисий*, *Лютий*, *Рубай*, *Сам*, *Хтось*, *Шпилька*).

Творення псевдонімів способом деривації широко практикувалося у літературно-мистецькій псевдонімії. Це афіксація довільно обраних загальних чи власних назв, афіксація справжнього іменування автора, штучна деформація справжнього іменування та субституція його окремих елементів (*Дніпровський П. – Сліпчук Петро*; *Хвилинський Георгій – Хоткевич Гнат*; *Василенко Петро – Одарченко Петро Васильович*; *Юрченко Юр. – Яновський Юрій*; *Чивомискам – Максимович Михайло*; *Химко Андрій – Хименко Андрій*; *Вроцький Н. А. – Навроцький Олександр*; *Волошка Іван – Волошин Іван*; *Лан Павла – Талан Павлина*; *Циганенко – Циганко П. В*.).

У літературній псевдонімії популярністю користувалися префіксальні утворення з афіксом-часткою ***не-*** (*Не літератор*, *Не родич*, *Не дипломат*, *Не лікар*, *Не поет*, *Несічовий Стрілець*, *НеШевченко*, *НеПеребендя*).

Отже, у сфері псевдонімотворення виявляються ті ж риси, які характерні для антропонімії в цілому. Це, по-перше, використання готових одиниць ономастичної та апелятивної лексики, вжитих у новій функції, по-друге,

набуття новими номінативними елементами сучасного семантичного навантаження.

§ 6. Катойконіми, етноніми та прецептороніми

Не сотні вас, а міліони
Полян, дулібів і древлян
Гаврилич гнув во время оно
(Т. Шевченко)

Крім традиційних секторів антропосистеми, лінгвістами, досить умовно, виокремлюються ***катойконіми*** (від гр. *καταοῖκος* – "житло, оселя"; назви осіб за територіальною ознакою: *поліщуки*) й ***етноніми*** (назви етнічних груп людей: *рід Вовка*).

Катойконімія та етнонімія української мови склалися на давньоруському ґрунті, але в них зберігаються окремі елементи праслов'янської та індоєвропейської епохи.

Назви осіб, які означають людину за місцем її проживання, в українській мові вживаються у формі множини та у формі однини чоловічого й жіночого роду. Формуються вони переважно на базі топонімів – власних назв (*Київ – кияни*, *Галич – галичани*, *Керч – керчани*), деякі мотивовані загальними назвами, що вказують на місцевість проживання (*горці*, *поліщуки*, *побережани*, *подоляни*), тип житла (*келійник*, *печерник*), тип природної зони (*степовик*, *тайговик*), тип адміністративно-територіальної одиниці (*селянин*, *городянин*, *містянин*).

Основним способом творення катойконімів є суфіксальний, рідше – композитно-суфіксальний: *Червона Слобода – червонослобідці*, *Велика Яблунівка – великояблунівці*; трапляється й абревіатурно-суфіксальний: *Кремгес – кремгесівці*.

У сучасному катойконімічному словотворенні наявна ціла низка суфіксів, що відрізняються своєю продуктивністю, зокрема ***-ц(і)***, ***-івц(і)***, ***-анц(і)***, ***-инц(і)***, ***-ан(и)***, ***-ян(и)***, ***-чан(и)***, ***-івчан(и)***, ***-ичан(и)***, ***-ак(и)***, ***-ук(и)***, ***-ик(и)***, ***-іст(и)*** тощо, тому інколи буває важко вирішити, як називати жителів нового міста. І в літературній, і, особливо, в народнорозмовній мові жителі тієї самої місцевості

називаються по-різному (пор., напр.: *роменці* й *роменчани*, *житомирці* й *житомиряни*). Існування паралельних форм свідчить про багатство словотворчих можливостей нашої мови, зумовлене її історичним розвитком і динамічною структурою. За статистичними даними, в українській мові найбільшою продуктивністю характеризуються катойконімічні суфікси ***-ц(і)***, ***-ан(и)***, ***-ян(и)***, ***-чан(и)***. У хронологічному плані суфікси ***-ан(и)***, ***-ян(и)***, ***-чан(и)*** притаманні назвам, утвореним від найменувань давніх географічних об'єктів, де побутують старожитні говори.

Не менш цікавим для ономастів виявився ***етнонім*** (від грец. *έθνος* – "народ", *όνομα* – "ім'я") – термін для позначення будь-якого етносу або етнічної спільності: роду, племені, племінного союзу, народу, народності, нації. Проблему походження та перетворення загальної назви етнічної спільноти на власну вивчає ***етноніміка***.

У вітчизняній науковій традиції по-різному визначається її місце в системі гуманітарних дисциплін. Поширений підхід, згідно з яким етноніміку розглядають як відгалуження ономастики. Проте багато вчених заперечує належність етнонімів до ономастичного простору, бо етнічні назви вживаються для йменування не лише етносів, але й окремих індивідів, етносоціальних груп, військових формацій (наприклад, *перси*, *скіфи*, *татари*), етнічних держав, територій та в багатьох інших випадках. Поряд із цим утвердилася позиція, прихильники якої розглядають етноніміку як одну зі спеціальних (допоміжних) історичних дисциплін, оскільки етноніми трактуються як джерела, що несуть важливу інформацію про історичний розвиток народів.

Етноніми походять від особових імен (*узбек* від імені хана Узбека), географічних назв (*поліщук* – від Полісся, *подоляк* – від Поділля), населених пунктів (козаків називали "*черкасами*" – від ойконіма Черкаси), звичаїв чи роду занять (*бульбащі* – назва білорусів, які вирощують бульбу, картоплю), гідронімів, роду занять, способу життя, особливостей носіння одягу, релігійних вірувань, зовнішніх прикмет, знарядь праці та різних елементів

сільськогосподарської культури, характеру сімейних стосунків, особливостей ландшафту і т.п.

Розрізняють ***макроетноніми*** (назви великих етнічних спільнот) і ***мікроетноніми***, що позначають невеликі етнічні об'єднання. До етнонімів близькі назви місць проживання (катойконіми), що утворюються від топонімів (*Москва – москвич, Новгород – новгородец*), а також неофіційні найменування груп населення (*козаки*, *москалі*, *хохли*, *чалдони* і т. д.). Етноніми зазвичай співвідносяться з макротопонімами (*росіян – Росія*, *поляк – Польща*).

На подальше студіювання заслуговують найменування, які даються людям з метою підкреслення їхнього високого становища чи заслуг перед суспільством (***прецептороніми***). Складниками прецепторонімів можна вважати ***регоніми*** (*Генеральний секретар ООН, Президент Украни*), ***гонороніми*** (*Каменяр, Герой Украни, Кавалер орденів Слави*) і ***династіоніми*** (*Романови, Орлови, сім'я Лисенків*).

Таким чином, важливими складниками значення оніма є культурний та історичний компоненти, тобто зв'язок власної назви з історичною спадщиною народу, що її створила. Найбільш яскраво він проявляється у пропріальних одиницях, які є визначальними для певного етносу, своєрідними знаками його етнокультури.

Питання для самоконтролю

1. Які структурні та семантичні види антропонімів вам відомі?
2. Які прадавні слов'янські імена Ви знаєте? Чим поясните простоту цих імен?
3. Назвіть основні типологічні групи особових імен (за Н. Подольською).
4. Які чинники впливали на вибір імен?
5. Які давні слов'янські імена прийшли на зміну прадавніх? Поясніть значення 2 – 3 імен з подвійним коренем.
6. Чому давні слов'янські імена з подвійним коренем були спочатку привілеєм панівного класу? Обґрунтуйте свою відповідь.

7. Звідки і які імена прийшли до нас із прийняттям християнства?

8. Чому переважна більшість давніх єврейських імен має релігійний зміст? Наведіть декілька прикладів.

9. За словником імен підберіть і поясніть значення 10 слов'янських, 10 давньоєврейських, 10 латинських і 10 грецьких імен.

10. Чим Ви поясните появу незвичних, часом абсурдних імен у 20-і роки минулого століття?

11. Як Ви вважаєте, чи впливає обране батьками ім'я на долю дитини?

12. Які різновиди прізвищ найпоширеніші в українській мові?

13. Назвіть різновиди прізвищ. Які із них, на Вашу думку, найбільш поширені в українській мові?

14. Коротко охарактеризуйте різновиди псевдонімів. Яка їх основне призначення?

15. Який розряд онімів належить до власних особових назв людей досить умовно?

16. Розкрийте особливості деривації катойконімів.

§ 7. Власні назви органічного світу

До найменш досліджених підрозділів ономастики належать ***зооніміка*** та ***фітоніміка***, об'єктом вивчення яких є індивідуальні (власні) найменування тварин (свійських, рідше – диких) та рослин. Нечисленні розвідки вчених у цій царині, присвячені переважно загальному вивченню номінацій фауни та флори, не розкривають повною мірою закономірностей виникнення, розвитку та функціонування.

Відносно зоонімів, то цей клас онімів є недостатньо вивченим практично в усіх слов'янських країнах. Відзначається, наприклад, що в Білорусії вийшло тільки дві статті на цю тему, а в Македонії – одна. Відносно краще справи обстоять у Росії (зоонімічні розробки П. Поротникова) та Польщі, де в 1996 р. у Любліні вийшов збірник статей про зоонімію ("*Systemy zoonimiczne w językach*

słowiańskich"), а Ч. Косиль опублікував у журналі "Onomastica" велику статтю про клички псів у художній літературі.

Суперечливим виявилося й питання термінологічного окреслення індивідуальних найменувань тварин. Термін "*кличка"* є пейоративним (образливим), що оцінює тварин досить низько. Більшість вчених, зважаючи на полісемічність (крім кличок тварин, є ще й клички людей) терміна *кличка*, послуговуються лексемою ***зоонім***.

Отже, ***зоонім*** – це власне ім'я (кличка) тварини, у т.ч. свійської, такої, що утримується у зоологічному саду, що "працює" у цирку, в охороні, піддослідної або дикої.

Ознаки зоонімів: 1) ефемерні, непостійні та експресивні одиниці; 2) більшість зоонімів не є кодифікованими (крім власних імен породистих тварин, що зустрічаються у картотеках кінологічних та фенологічних товариств); 3) висока частота повторюваності (породисті тварини можуть мати два імені: ім'я, зареєстроване у каталозі товариства, та домашнє ім'я, вибране власником).

Лексичний склад зоонімів, що зараз функціонує, сформувався в результаті найновіших тенденцій у надаванні імен тваринам, з одного боку, та багатовікових традицій – з іншого. Історичні зооніми та їхні типи (мотиваційні і структуральні) зберігаються у народній зоонімії. Натомість міська зоонімія виявляє нові тенденції, наприклад, такі, як мода на антропоніми (імена), що виконують функцію зоонімів, або мода на цілком позбавлені традиції, нові претензійні назви, зазвичай іншомовного походження, поширювані засобами масової інформації.

Серед мовознавців немає єдиної думки щодо питання класифікацій зоолексем. Так, наприклад, Й. Бубак виокремлює ***рурозооніми*** (власні імена тварин, що живуть у сільському середовищі: *Мурчик*, *Рябко*, *Сірко*), ***урбозооніми*** (найменування кімнатних тварин, що живуть у міському середовищі: *Ардакс, Віккі, Сара*), ***зооніми зоологічних парків*** (клички тварин, що живуть у зоологічних парках) , ***зооніми***, ***задокументовані в архівах*** (власні

імена породистих котів і собак, а також імена скакових коней) та ***літературні зооніми*** (номінації тварин, що функціонують у літературі).

М. Сюсько, досліджуючи карпатськоукраїнський зоонімікон, диференціює наступні семантичні групи зоонімів, які зумовлені: 1) мастю (кольором) тварин; 2) відображенням наслідків інших візуальних відчуттів; 3) іншими проявами тварин; 4) параметрами часової й просторової вісі; 5) різними життєвими ситуаціями, обставинами, пов'язаними з появою, придбанням тварини.

Безперечно, кращим зразком структурування зоонімів у вітчизняній ономастиці є класифікаційна схема, запропонована М. Торчинським. Дослідник серед вітонімів вичленовує 15 підрозділів найменувань свійських тварин (***пеконімів***: корова *Зірка*, пес *Амур*), 30 підгруп диких тварин (***феронімів***: заєць *Коська*, ведмідь *Потап*), а також окремо ***дельфіноніми*** (власні назви дельфінів: *Тимко*), *елефантоніми* (власні назви слонів: *Сулейман*), ***іхтіоніми*** (власні назви риб: короп *Карпо*), ***мустангоніми*** (власні назви мустангів: *Звір*), ***реноніми*** (власні назви оленів: *Рогач*), ***сіміоніми*** (власні назви мавп: *Макар*).

Зважаючи на зв'язок із твірними словами, зооніми поділяються на ***відонімні*** (твірними лексемами виступають оніми різних класів: цап *Аполон*, кінь *Будулай*, корова *Говерла*, хом'як *Кузька*, пес *Цезар*, кіт *Сан Санич*) та ***відапелятивні*** (мотивуються загальними назвами: півень *Баран*, свиня *Верещака*, кіт *Рудиш*, кінь *Чорниш*) найменування.

До термінологічної системи органічного світу відносяться також назви рослин, що становлять численну групу української лексики й викликають значний інтерес з боку лінгвістів.

За визначенням Н. Подольської, ***фітонім*** – це власне ім'я будь-якої рослини, напр.: *Чехівська липа* (у Звенигороді), *Дерево бідних* (у Ясній поляні). Тобто, ***фітонім*** (від гр. *φντόν* – рослина, пагін) – це власна назва одиничної, чимось унікальної у своєму роді рослини. Відповідно, розділ ономастики, що вивчає фітономенклатуру в семантико-етимологічному, словотворчому, функціональному й лінгвогеографічному аспектах, називається ***фітонімікою***.

Поза тим фітонімів дійсно замало для окремого онімічного розряду. У наш час чи не половина усіх українських дендронімів – на хуторі Надія, де брати Тобілевичі встановили традицію висаджування іменних дерев, яка дбайливо підтримується в цій садибі-музеї. Іменний дуб "*Чорна ніч*" відомий в Одесі. Він був висаджений запорозькими козаками у 1791–1792 рр. на згадку про переселення на Кубань. Власні назви дерев, переважно дубів, існують – як рідкісне явище – і в інших регіонах.

Фітонімія є практично неподільною, проте і в її складі можливе виокремлення найбільш поширених номінацій рослин, на зразок: ***робуронімів*** (власні назви дубів: дуб *Любомудр*), ***помонімів*** (найменування фруктових дерев: *Афіїна яблуня*) чи ***флоронімів*** (назви квітів: троянда *Гірський серпанок*).

Фітотовароніми (найменування сортів рослин: яблуня *Джонатан*) разом із ***зоотоваронімами*** (назвами порід тварин: собака *Тибетський тер'єр*) класифікуються як різновид прагматонімів.

Аналіз фактичного матеріалу дозволяє виділити ***реально*** та ***умовно мотивовані*** фітоніми. До ***реально мотивованих*** фітонімів належать найменування, які прямо вказують на будь-які особливості об'єкта-номіната (форму, розмір, колір тощо): *лілія Пірамідна* (пірамідне суцвіття), лілія *Рубінова* (колір), лілія *Заливського* (від особового імена селекціонер Заливський).

Основою ***умовно мотивованих*** фітонімів є різноманітні асоціативні зв'язки, які містять натяк на колір, форму, розмір об'єкта-номіната. Значну роль при створенні умовно мотивованих найменувань відіграють і екстралінгвальні фактори, зокрема реклама, естетичні смаки номінатора, його особисті вподобання тощо.

Основами-мотиваторами ***фітонімів відонімного*** походження є: 1) антропоніми (лілія *Амалія*, тюльпан *Анюта*, лілія *Вероніка*, айстра *Валентина*, лілія *Галина*, лілія *Діана*, петунія *Христина*; 2) міфоніми, назви фантастичних істот, назви літературних героїв (тюльпан *Ікар*, айстра *Кармен*, тюльпан *Німфа*, айстра *Піноккіо*, тюльпан *Русалка*, іпомея *Скарлет*.

Фітоніми, мотивовані особовими найменуваннями людей, найчастіше вказують на родинні зв'язки номінатора – як назву використовують ім'я дружини, доньки, коханої жінки, у деяких випадках власне ім'я використовують як красиву, рекламну, модну, з погляду номінатора, модель.

Основами-мотиваторами ***умовно мотивованих*** фітонімів ***відапелятивного*** походження є: 1) назви тварин, рослин: *Білий лебідь* (тюльпан, білий), *Вишенька* (тюльпан, червоний), *Страусине перо* (айстра), *Шиншила* (айстра); 2) назви природних реалій: *Золоте літо* (лілія, жовта), *Місячне сяйво* (тюльпан, срібно-кремово-білий), *Ніч* (тюльпан, темний), *Сонечко* (тюльпан, жовтий), *Схід сонця* (тюльпан, помаранчевий), *Хвиля* (лілія, хвилясті краї); 3) назви абстрактних понять: *Ефект* (тюльпан), *Контраст* (тюльпан, жовтий з червоною каймою), *Молодість* (тюльпан), *Новина* (лілія), *Радість* (петунія), *Сувенір* (тюльпан), *Сяйво* (тюльпан), *Фестиваль* (тюльпан), *Щастя* (тюльпан), *Юність* (тюльпан); 4) назви конкретних понять: *Білий килим* (дзвоники), *Оксамитовий килим* (іпомея), *Фіолетовий бокал* (тюльпан), *Червона парасолька* (тюльпан), *Шоколад* (соняшник, коричневий); 5) назви-характеристики осіб: *Наречена* (лілія, біла), *Наречена героя* (лілія), *Першокласниця* (тюльпан), *Принцеса* (айстра), *Струнка* (лілія); 6) назви з компонентом "золотий": *Золота долина* (тюльпан, жовтий), *Золота хвиля* (айстра, жовта), *Золоте літо* (лілія, жовта), *Золотий призер* (чорнобривці), *Золотинка* (лілія, жовта); 7) назви з романтичними мотивами: *Біла зірка* (іпомея, біла), *Білі вітрила* (лілія, біла), *Весняний карнавал* (тюльпан), *Елегія* (тюльпан), *Замислений* (тюльпан), *Моє полум'я* (лілія, червона, зірково чашкоподібна форма), *Рожева прима* (лілія, рожева), *Чарівний фонтан* (дельфініум).

Отже, більшість найменувань органічного світу репрезентовані утвореннями, що мотивуються особовими іменами об'єктів-номінатів, а також апелятивами на означення зовнішніх чи внутрішніх ознак денотата. Основним критерієм, на основі якого досліджуваний онімний простір членується на структурні одиниці, є співвіднесеність номінацій з іменованими об'єктами.

§ 8. Пропріативи міфолого-релігійної сфери людської діяльності

Проміжну позицію між класами вітонімів та абіонімів займають номінації міфічних персонажів. ***Міфологічне ім'я*** (***міфонім***) – ім'я видуманого об'єкта будь-якої сфери ономастичного простору в міфах чи казках (*Баба-Яга*, *острів Буян*, *Вій*, *Добрий Дуб*, *Змій-Горинич*, *Івасик-Телесик*, *Коза-Дереза*, *Ох*, *Цар Горох*). Значна частина міфонімів сягає давньоруського або навіть праслов'янського періоду, коли формувалася східнослов'янська (праслов'янська) язичницька міфологічна система.

Терміном міфонім об'єднані всі назви міфологічних персонажів, але в його межах Н. Подольська все ж таки пропонує розрізняти ***міфоантропоніми*** (назви епічних героїв) та ***міфоперсоніми*** (назви фантастичних героїв).

Таку класифікацію критикують інші лінгвісти, бо вона побудована на нечітких смисловирізнювальних ознаках, оскільки не наведені конкретні лінгвістичні параметри розрізнення міфоперсоніма від міфоантропоніма.

Нам імпонує дефініція міфонімів, яку подає М. Торчинський. Згідно цієї класифікації міфологічних номінацій поділяються на дві групи – ***фабулосоніми*** (власні назви об'єктів казкових: міфоантропонім *Цар Берендей*, міфозоонім *Жар-Птиця*) та ***релігіоніми*** (найменування об'єктів релігійних: ***теоніми*** (власні назви богів: *Зевс*), ***ангелонім*** (власні назви помічників (ангели, архангели) Бога: *Ангел-хранитель*), ***агіонім*** (власні назви святих: *Святий Миколай*).

Міфоніми відбивають стадії слов'янської міфології: 1) нижчу – *водяні*, *домовики*, *русалки*, *віли*, що більшістю вчених не вважаються власними іменами: *Білий і Чорний демони*, *Віл*-самовіл, *Нявка*, *Русалка*; 2) вищу, де виступають, як правило, *антропоморфні божества*, що мають особові імена, які в науковій літературі частіше кваліфікуються як *те оніми*: *Велес*, *Дажбог*, *дух Сторож*, *Лада*, *Лель*, *Морана*, *Перун*.

Зазвичай міфологічні власні найменування мають категоріальне значення: стать – чоловіча / жіноча; можуть нести соціальне розмежування, бо пропріатив твердо закріпився за представниками певного соціального класу, і вибір імені

був показником того, який ранг займає його носій (*Бова Королевич*, *Циган-косар*, *майстер Іванко*, *Іван-царевич*).

За будовою міфоніми ділять на дві великі групи: ***однослівні*** (нечленовані) найменування та ***багатослівні*** (членовані) назви. Серед ***однослівних*** пропріативів виокремлюються своєрідні структурні підгрупи: 1) власне однослівні: *Баран*, *Ведмідь*, *Лисиця*, *Рукавичка*, 2) двоосновні: *Вернигора* – звернути гору, *Котигорошко* – котиться горошина.

Багатослівні номінації могли утворюватися в результаті поєднання: 1) імені + апелятива: *Василь-поп*, *Іван-бурлак*, *Іван-царевич*; 2) особового імені + по батькові / родової приналежність: *Альоша Попович*, *цар Кірбіт Вірзалович*; 3) імена + прізвища / прізвиська: *Андрій Первозданний*, *Кощій Безсмертний*, *Свинка-Парасинка*, *Янко-сопілкарик*; 4) міфоніма + апелятивної сполуки: *Баба Яга кістяна нога*.

Таким чином, досліджуючи пропріативи міфолого-релігійної сфери людської діяльності, можна охарактеризувати уявлення про світ духів, виявити спільні та відмінні риси менталітету, національного світобачення та світовідчуття.

Питання для самоконтролю

1. Що являється об’єктом вивчення зооніміки?
2. Чи властиве пейоративне семантичне навантаження зоонімам?
3. Які класифікаційні схеми структурування зоонімів наявні у вітчизняній ономастиці?
4. Виокремте основні мотиватори вітчизняних фітонімів. Проілюструйте відповідь прикладами.
5. Які дефініції онімів міфолого-релігійної сфери людської діяльності диференціюють вітчизняні та зарубіжні ономасти?

§ 9. Топоніміка як наука: об’єкт, предмет та історія розвитку

Життя людини тісно пов’язане з різними місцями, які позначаються за допомогою географічних назв або ***топонімів*** (від грец. *τόπος* – місце і грец. *όνομα* – назва). Розділ ономастики, що вивчає географічні назви, їх походження, смислове значення, розвиток, сучасний стан, написання і вимову називається ***топонімікою***.

Предметом дослідження топоніміки є закономірності виникнення, формування і розвитку як окремих географічних назв, так і топонімічних систем (ландшафтів). Під топонімічним ландшафтом розуміють закономірно складену на даній території систему назв форм рельєфу, населених пунктів, водних об’єктів тощо. Саме тому, крім мовознавства, топонімія вивчається ще цілим рядом наук: історією, археологією, географією, народознавством, етнографією, ботанікою, зоологією тощо.

Питання топоніміки розглядалися у працях з історії, географії, мовознавства від глибокої давнини і до наших днів, хоча сам термін “топоніміка” з’явився близько ста років тому. Серед історичних наук топоніміка найтісніше пов’язана з етнографією, археологією, джерелознавством.

Розвиток топонімії в Україні можна поділити на ***три етапи***:

1) до ***середини XX ст.*** – переважали регіональні роботи, питання загальної теорії розроблялися слабо;

2) ***50–70-і роки XX ст***. – роботи з топонімії А. Дульзона, М. Мурзаєва, В. Никонова, А. Попова. З цього часу зростає інтерес до проблем топоніміки;

3) ***кінець XX ст. – поч. XXI ст.*** – відрізняється найбільш результативними дослідженнями, формуються наукові топонімічні школи, видаються перші топонімічні посібники.

Велике значення для вивчення розвитку східних слов’ян та загалом слов’янської топоніміки наприкінці XVIII – поч. XIX ст. мали праці Бодуена-

де-Куртене, О. Соболевського, Ф. Міклошовича, Г. Войцеховського, Я. Розвадовського. Вагомим є дослідження О. Селіщева "*Из старой и новой топонимики*".

Велике значення у питаннях встановлення методології та принципів дослідження топонімії мали роботи В. Никонова, Е. Мурзаєва, К. Цілуйка, Л. Гумецької, Ю. Карпенка, Є. Черняхівської, К. Галаса, В. Німчука, Д. Бучка тощо.

Таким чином, використовуючи дані науки топоніміки в географічних дослідженнях, отримуємо відомості про минуле, природу, економіку краю, міграційні рухи населення, назви давніх племен та народів, які тут проживали, їхній побут, світогляд, міфологію.

§ 10. Принципи класифікації топонімів

На сучасному етапі становлення топоніміки як науки однією з найбільш актуальних і дискусійних залишається проблема класифікації топонімічних одиниць, а також визначення критеріїв класифікації онімів, що дає змогу виокремити найбільш характерні їх ознаки.

Єдиної універсальної класифікації онімів на позначення географічних об'єктів на сьогодні не існує, і її створення малоймовірне, оскільки предмет вивчення топоніміки – топоніми – є багатогранним. До того ж різний підхід у топонімічних дослідженнях спричинив до створення різних за змістом класифікацій онімів цього класу.

В історії розвитку топоніміки були неодноразові спроби класифікувати географічні назви на різних територіальних рівнях. Перші спроби градацій назв населених пунктів на регіональному рівні належать до другої чверті XIX ст. На той період в царині топоніміки сформувалися три основні принципи класифікації топонімічного матеріалу, ґрунтовані передусім на лінгвістичних засадах: 1) лексико-семантичний; 2) морфолого-словотвірний; 3) бінарний (лексико-семантичний і словотвірний).

Одним із перших авторів лексико-семантичної класифікації був *П. Полянський*, який диференціював місцеві назви на дві основні групи:

1) назви, утворені від імен власників поселень; 2) назви, що є показником топографічного положення.

В основу класифікації *Ф. Міклошича*, яка стала традиційною в історії розвитку топоніміки, покладено принцип семантичного поділу географічних назв. Автор виокремив десять груп топонімів, що позначають: 1) землю; 2) воду; 3) рослинність; 4) тваринний світ; 5) колір; 6) будівлі; 7) заняття людей; 8) знаряддя праці; 9) етнічні назви; 10) назви, що пов'язані з суспільним ладом.

Загалом така схема характеризувалася простотою і чіткістю, але не була досконалою, оскільки в дві-три топонімічні групи залучалися одні й ті ж самі назви, не диференціювалися власні й загальні назви.

Продовжуючи традиції *Ф. Міклошича*, ряд зарубіжних авторів такі, як-от, наприклад, Р. Траутман, Н. Марр, класифікують топонімічний матеріал у дві групи за морфолого-словотвірним принципом: 1) топоніми, в основі яких наявна власна назва (ім'я, прізвище, прізвисько людини); 2) топоніми, в основу яких покладено загальновживану лексику.

Серед розробок XX ст. на особливу увагу заслуговують топонімічні класифікації *А. Селищева*, *О. Лебедєвої*, *О. Суперанської*, *В. Жучкевича*, *Н. Подольської*, *В. Німчука* та ін.

Свою типологію пропріальних одиниць за характером іменованого об'єкта запропонував також *М. Торчинський*. Його класифікаційна схема передбачає градацію топонімів на ***тероніми*** (лат. *terra* – "земля, суходіл") та ***гідроніми*** (від грец. *hydōr* – "вода") – номінації об'єктів суші і води.

Складниками ***теронімів*** можна вважаються ***хороніми*** (грец. *χώρα* – "край, країна") – власні назви певної території, області, району, що мають визначені кордони, прийняті в офіційних документах, а також власні назви природно-ландшафтних областей (*Закарпатська область*, *Кримський півострів*, *Полісся*), ***ойконіми*** (від грец. *οἶκος* – "житло") – назви населених пунктів (*Лісове*, *Тальянки*, *Умань*, *Черкаси*), ***ороніми*** (від грец. *ὄρος* – "гора") – власна назв будь-якого об'єкта рельєфу земної поверхні – як позитивного (гора, гірський

хребет, горб, долина, яр, впадина, ущелина), так і негативного (долина, котлован) (*Альпи*, *Карпати*), а також ***віоніми*** (лат. *via* – "дорога") – найменування шляхів сполучення (*Північний морський шлях*, *Московський міст*).

Із-поміж ***ойконімів*** традиційно виокремлюються ***астіоніми*** (від грец. *ἄστυ* – "місто") – назви міст (*Івано-Франківськ*, *Полтава*) і ***комоніми*** (грец. *χώμη* – "село") – найменування сіл (*Іванівка*, *Легедзино*, *Мошурів*).

Коли йде мова про вертикальне членування земної поверхні, то закономірним є поділ ***оронімів*** (грец. *ὄρος* – "гора") на три групи: ***плюс-ороніми*** (від лат. *plus* – "більше"), ***мінус-ороніми*** (від лат. *minus* – "менше") і ***нуль-ороніми*** (від лат. *nullus* – "ніякий") – назви об'єктів рельєфу, які знаходяться вище, нижче або на рівні моря (довкілля).

До ***плюс-оронімів*** можна віднести назви гір, полонин та інших положистих гірських об'єктів (*Високий Верх*), гірських вершин, піків, стрімчаків (*пік Перемоги*), скель і великих каменів (*Скелі Довбуша*), горбів, пагорбів, курганів та інших невеликих підвищень (*Середній горб*), вулканів (*Етна*) та найменування нагір'їв, плоскогір'їв, плато (*Салаїрський кряж*). Плюс-оронімами є і номінації штучно створених об'єктів: назви насипів і валів (*Траянів вал*) та гребель і дамб (*Новодністровська гребля*).

До складу ***мінус-оронімів*** включені назви круч, обривів, крутосхилів (*Карачіївський кар'єр*), каньйонів і глибоких ярів (*Великий Кримський каньйон*), гірських ущелин, тіснин, проходів (*Нижні ворота*), глибоких ям, отворів, проваль, тріщин (*Безодня*).

Нуль-ороніми – це переважно рівнини, плато тощо (*Прикаспійська низовина*).

До сьогодні відсутній поділ ***гідронімів*** (грец. *ὕδωρ* – "вода") на групи, пов'язані із особливостями денотатів (відкриті чи закриті, стоячі чи проточні води), тому назви водних масивів розмежовуються на ***екстрагідроніми*** – назви зовнішніх, відкритих водних просторів (лат. *extra* – "зовні") та

інтрагідроніми – назви внутрішніх, закритих водних об'єктів (*intra* – "всередині").

Неправильним є намагання ототожнити екстрагідроніми з океанонімами, адже ***океаноніми*** – це власні назви океанів (грец. *ὠχεανός* – "безмежне море": *Атлантичний океан*). Аналогічна ситуація з терміном ***пелагонім*** (грец. *πέλαγος* – "море": *Чорне море*). Як назва частини моря, призначеної для швартування кораблів, може функціонувати і термін ***портонім*** (лат. *portus* – "порт, гавань, пристань": *порт Південний*).

Інтрагідроніми поділяються на ***флуїтоніми*** – назви проточних вод (лат. *fluito* – "текти") та ***стагноніми*** – назви стоячих вод (лат. *stāgnum* – "озеро, став, болото, калюжа; басейн").

Як окремий різновид у складі топонімів варто виокремити ***стихіоніми***, денотати яких мають найбільше спільних ознак саме із географічними об'єктами (*Сандра, Славська лавина*).

У цілому топоніми поділяються на ***макротопоніми*** (від грец. *μακρός* – великий) – власні назви великих фізико-географічних об'єктів, що мають широку сферу вживання (*Дніпро, Карпати, Київ, Україна*), і ***мікротопоніми*** (від грец. *μικρός* – малий) – назви малих об'єктів (струмки, ставки, луки, сади тощо).

Отже, проаналізувавши різноманітні схеми і класифікації в царині топоніміки, можна дійти висновку, що: 1) використання тієї чи іншої топонімічної схеми групування топонімів залежить від мети самого дослідження; 2) класифікація топонімічного матеріалу може бути тільки тоді об'єктивною і задовільною, коли вона витікає з топонімічної інформації, а не створюється автором ще до вивчення цього матеріалу; 3) при створенні кількох або однієї комплексної топонімічної класифікації важливо дотримуватися єдиних принципів групування топонімів.

§ 11. Специфіка космоніміки. Походження назв сузір'їв, планет та їх супутників

Небесна далечінь завжди манила людей своєю невідомістю, непізнаністю. Саме тому астрономія з'явилася набагато раніше, ніж інші науки. Що ж до ***космоніміки*** (від грец. *κόσμος* – "космос, світобудова, світ; небесний звід"; розділ ономастики, який вивчає систему назв об'єктів зоряного неба та космосу), то вона лише розвивається й потребує деталізації термінологічної системи.

Лінгвістичний аналіз власних назв космічних об'єктів, відкритих за допомогою науково-технічної апаратури (телескопів, супутників тощо), проводили вчені Н. Яхонтова (1970), І. Неяченко (1973), А. Дейч (1974), Г. Бондарук (1975), А. Комков (1975), Ю. Карпенко (1981) та ін., в яких обґрунтовано основні засади групування онімів. Найбільш вагомим дослідженням, яке безпосередньо стосується найменувань космічних об'єктів, є праця Ю. Карпенка "*Назви зоряного неба*", в якій основоположним є термін "*астронім*". Н. Подольська віддавала перевагу лексемі "*космонім*", кваліфікуючи її як власну назву зони космічного простору, галактики, зоряної системи (сузір'я), частини сузір'я, водночас зауважуючи, що досить часто вживають цей термін без розмежування на астроніми і космоніми.

На нашу думку найбільш вдалою є градація термінів на позначення об'єктів космічного простору відомого дослідника М. Торчинського. Вчений виокремив 2 групи онімів:

1) ***космоорбітоніми*** (від лат. *orbita* – "колія, дорога") – власні назви цілісних космічних об'єктів, які рухаються за певними законами (астероїди, галактики, зірки, комети, планети, сузір'я, туманності тощо): сузір'я *Велика Ведмедиця*, *Венера*, комета *Енке*, комета *Морхауза*, супутники Марса *Фобос* і *Деймос*;

2) ***космотопоніми*** (від грец. *cosmicos* – "світовий; той, що відноситься до Всесвіту") – найменування географічних об'єктів, які знаходяться не на Землі, а

на інших космічних тілах (на Венері, Марсі, Меркурії, Місяці): *Болото Сну*, *Гордіїв Вузол*, *Долина Нептуна*, *Кратер Курчатов*, *область Феба*.

Найдавніші назви зірок описувалися словами залежно від місця, яке вони займали в алегоричному малюнку сузір'я. Так було названо більше 1 000 зірок у каталозі *Птоломея*. *Байєр* запропонував позначити зорі кожного сузір'я за ступенем їх яскравості літерами грецького алфавіту. Потім пішли у хід латинські літери, далі – подвоєні літери та цифри. Але телескоп виявляв все нові й нові зорі. Тоді зорі стали фіксуватися шифром каталога або номером, під яким вони туди занесені, та антропонімом з меморіальним навантаженням (планета № 1277 – *Пасіонарія* (на честь відомої діячки іспанського робітничого руху *Долорес Ібаррурі*), астероїд № 1159 – *Гранада*, планета № 1057 – *Ванда Василевська* (письменниця), астероїди № 1030 – *Вітя* (на честь рядового Радянської армії *Віктора Заславського* та ін.).

Сузір'я відомі людям з дуже давніх часів. Назва *Ведмедиця* (*Велика*) існує близько 100 000 р. Тоді сім зірок цього сузір'я своєю конфігурацією справді нагадували ведмедя. Пізніше їх взаєморозташування змінилося, і "ведмідь" зник з неба, хоча назва залишилась.

У слов'ян *Велика* і *Мала Ведмедиця* з *Полярною Зіркою* носила назви: *Віз* (*Великий Віз*, *Небесний Віз*, *Чумацький Віз*), *Ківш*, *Лось*, *Повозка*, *Сохатий*, *Тєлєга*та ін. Є всі підстави твердити, що 90–100 тисяч років тому розташування зірок *Великої Ведмедиці* дуже виразно нагадувало фігуру чотириногої тварини.

На *Місяці* за весь час його вивчення (XVII – XX ст.) відкрито та названо приблизно 3500 об'єктів, серед них 2 долини, 6 заток, 11 мисів, 11 піків, 25 морів, 895 кратерів. Дослідження топооб'єктів Місяця продовжується. Досягнення космонавтики відображені в таких назвах, як *Море Москви*, кратери *Волкова*, *Добровольського*, *К. Е. Ціолковського*.

Отже, кількість сузір'їв були різними у різні часи і у різних народів. Зараз астрономами всього світу прийнято єдиний поділ небесної сфери на 88 сузір'їв і єдині латинські назви. Вони стали загальновживаними і, зокрема, українські

найменування сузір'їв *Вовк*, *Ворон*, *Дельфін* є просто перекладами з латинської мови.

Серед назв старих сузір'їв 25 виникло від назв тварин, 14 – від людей, 9 – від неживих предметів. Космоніми ***відзоонімного походження*** вказують на інтереси їх авторів. У більшості випадків твірними лексемами ставали пеконіми (*Великий і Малий Пес*, *Козеріг*, *Малий Кіт*, *Овен* (*баран*), *Телець*) та фероніми (*Вовк*, *Ворон*, *Дельфін*, *Гідра*, *Заєць*, *Змія*, *Кит*, *Лебідь*, *Орел*, *Риби*, *Рак*, *Скорпіон*).

Враховуючи стрижневі компоненти найменувань відантропонімного походження, космоніми розмежовуємо на підгрупи, виділивши передусім: 1) назви, що характеризують біологічні властивості людей (*Близнюки*, *Діва*); 2) назви, пов'язані з працею, видом діяльності людини (*Змієносець* (звіролов), *Волопас*, *Візничий* (скотар), *Стрілець* (мисливець); 3) назви, що походять від власних імен людей, переважно царів та героїв (*Андромеда*, *Волосся Вероніки* (Вероніка – дружина одного з єгипетських фараонів), *Геркулес*, *Кассіопея*, *Оріон*, *Персей*, *Цефей*); 3) номінації, що походять від найменувань речей (*Ліра*, *Жертовник*, *Північна* та *Південна Корона*, *Терези*, *Трикутник*, *Стріла*, *Чаша*).

Таким чином, структура космотопонімії, зважаючи на рівень досліджень поверхні найближчих до нас космічних тіл, визначається переважно на основі співвіднесеності географічного об'єкта з космічним тілом. Більшість космотопонімів є двокомпонентними найменуваннями, до складу яких входять географічні терміни, що мають непряме значення, та антропоніми, топоніми або апелятиви з досить різноплановою семантикою.

§ 12. Прагматоніми

Найменування об'єктів, пов'язаних із матеріальною сферою діяльності людини (***прагматоніми***), вирізняються найбільшою деталізацією своєї структури. Звернення особливої уваги на такі пропріальні одиниці зумовлене насамперед продуктивністю назвотворчого процесу у цій сфері онімії в наш час, що дозволяє з'ясувати особливості сучасної номінації в цілому.

До складу ***прагматонімів*** належать ***архітектуроніми*** (найменування споруд, зведених людиною із житловою, виробничою, розважальною або іншою метою), ***хрематоніми*** (власні назви окремих предметів), ***порейоніми*** (номінації транспортних засобів) і ***товароніми*** (власні назви серійних товарів).

Архітектуроніми поділяються на ***домоніми*** (номінації будинків як архітектурних споруд) і ***конструкціоніми*** (власні назви інших споруд).

Найменування будинків як місць постійного чи тимчасового проживання можна кваліфікувати як ***фактодомоніми*** (*П'яний дім* у м. Бар Вінницької області, *Жеськова хата*) або ***фіктодомоніми*** (*Маріїнський палац*, готель "*Дружба*", база відпочинку "*Бригантина*"). Номінації будинків та інших споруд, де люди не проживають ні постійно, ні тимчасово, можуть бути кваліфіковані як ***андомоніми*** ("*Приватбанк*", *Володимирський собор*, завод "*Катіон*", *Бессарабський ринок*, "*Фуршет*", *Старосинявська дитяча дошкільна установа № 3* "*Дубочок*", *Національний педагогічний університет імені Михайла Драгоманова*.

Із-поміж ***хрематонімів*** виділяються ***артефактоніми*** (власні назви одиничних предметів як результату цілеспрямованої людської діяльності: сервіз "*Мадонна*", орган "*Царський*", ковдра "*Абрам*"), ***уніконіми*** (найменування унікальних, єдиних у своєму роді об'єктів: *Цар-пушка*, алмаз "*Зірка Півдня*", дзвін "*Полілей*"), ***емблемоніми*** (номінації об'єктів із рельєфною поверхнею денотатів: орден "*За заслуги*", *Малий герб України*) і ***колекціоніми*** (власні назви предметів. зібраних спеціально за певним методом: ювілейна монета "*150 років від дня народження Івана Франка*", поштова марка "*Вікторія*").

Номінації транспортних засобів (***порейоніми***) поділяються на ***авіапорейоніми*** (літак "*Ілля Муромець*"), ***автопорейоніми*** (автобус "*Юність*"), ***космопорейоніми*** (космічний апарат "*Союз -2*"), ***локопорейоніми*** (власні назви залізничних потягів: фірмовий поїзд "*Чорноморець*"), ***метропорейоніми*** (потяг метро "*Комсомолець*"), ***наутоніми*** (теплохід "*Ялта*"), ***фунікулоніми*** (канатна дорога "*Ворохта*"), ***тубоніми*** (нафтопровід "*Дружба*") тощо.

Усі ***товароніми*** на основі їхньої співвіднесеності з іменованими об'єктами можна поділити на дві групи: ***гастроніми*** (власні назви продовольчих товарів: коньяк "*Асканія*", торт "*Київський*", коктейль "*Тропіканка*") й ***ангастроніми*** (номінації непродовольчих (промислових) товарів: автомобіль "*Калина*" телевізор "*Горизонт*", одеколон "*Саша*"). Різновидом товаронімів можна вважати і ***сервісоніми*** (найменування побутових послуг, які надаються населенню: страхування "*КАСКО*"). Пропонується також узагальнені власні найменування товарів кваліфікувати як марконіми, а більш детальні різновиди продукції вважати сортонімами (горілка "*Хортиця*" (марконім) і її різновиди (сортоніми): "*Срібна*", "*Золота*", "*Платинова*").

§ 13. Найменування об'єктів духовної культури

Останнім часом все більше дослідницької уваги привертають до себе номінативні процеси у сфері найменування об'єктів, пов'язаних з нематеріальною сферою діяльності людей. За традицією вітчизняної ономастики ***ідеоніми*** – це теж назви предметів, лише предметів ідеальних, духовних, а не матеріальних. Передусім, це безмежний океан заголовків – від основоположних, вічних: *Рігведа, Біблія*, "*Іліада*", "*Слово о полку Ігоревім*" та ін. до газетних, що живуть, як правило, один день.

Різноаспектна характеристика найменувань у нематеріальній сфері дозволяє виокремити наступні групи ***ідеонімів***:

1) ***артіоніми*** (найменування творів мистецтва): картина "*Сосновий ліс*", скульптура "*Давид*", "*Тіні забутих предків*", "*Ну, постривай!*", спектакль "*Украдене щастя*";

2) ***бібліоніми*** (власні назви текстів): драмонім "*Сто тисяч*", стаття "*Україна буде з хлібом*", молитва "*Вірую*", анекдот "*Як українець, німець і американець хвалилися своїми жінками*", "*Декрет про мир*";

3) ***гемероніми*** (номінації засобів масової інформації): газета "*Україна молода*", журнал "*Дивослово*", телепередача "*Свобода слова*", сайт

odnoklassniki.ru, диск "*Словники України. Словозміна. Транскрипція. Фразеологія. Синонімія. Антонімія*";

4) ***поетоніми*** (власні назви, засвідчені у художньому мовленні): *Драчеві клекоти, чаклунство Ліни ...* – І. Світличний; (*... сузір'я там – Граблі, Чепіги, Візничого, Орла й Стрільця!* – Д. Білоус; *... Вібрують від золота Лавра й Софія* – Ю. Буряк;

5) ***хрононіми*** (власні назви часових проміжків) розмежовуються на ***періодоніми*** (найменування власне часових одиниць, номінації подій, пов'язаних із діяннями людей: *Ренесанс*, *День Конституції України*, *XI Всеукраїнська ономастична конференція*, *Столітня війна*, *Московський міжнародний кінофестиваль*) і ***катастрофоніми*** (власні назви катастроф природного й антропогенного характеру: *Чорнобильська трагедія*, *Дніпропетровська аварія*).

§ 14. Ергоніми України: структурно-семантичні особливості

Українська ергонімія стала об'єктом комплексного дослідження порівняно недавно, тому й існує невизначеність у номінації цієї лінгвістичної одиниці та різне трактування її теоретичних основ. Як відомо, цей термін було введено Н. Подольською: ***ергонім*** – назва ділового об'єднання людей, зокрема спілки, організації, закладу, корпорації, підприємства тощо.

За визначенням Ю. Карпенка, ця група лексики охоплює назви організацій, виробничих та суспільних об'єднань – від партій, товариств, заводів, навчальних закладів до кінотеатрів, кооперативів, магазинів, фірм тощо.

До складу ергонімів належать ***колективоніми*** (найменування колективів, зайнятих у сфері виробництва та сервісу, які часто омонімічні з відповідними прагматонімами: *Тальнівська міська стоматологічна поліклініка*, типографія "*Абабагаламага*", ферма ТСОЗ "*Прогрес*"), ***конфедераціоніми*** (номінації об'єднань людей, держав та інших об'єктів за політичними, ідеологічними та іншими подібними ознаками: *Троїстий Союз*, *Блок Юлії Тимошенко*, *Українська автокефальна православна церква*) і ***пресулатоніми*** (власні назви

керівних структур різних рівнів, які теж можуть збігатися з відповідними прагматонімами: *Рада Безпеки Організації Об'єднаних Націй*, *Хмельницький обласний профспілковий комітет працівників освіти*, *Установчі збори*).

На початку слід зазначити, що будь-який ергонім має характер словосполучення, оскільки відповідно до чинного законодавства найменування юридичної особи повинно містити інформацію про організаційно-правову форму суб'єкта діяльності, яка, зокрема, передається такими термінологізованими словосполученнями, як: "*Закрите акціонерне товариство*", "*Приватне підприємство*", "*Національна акціонерна компанія*" тощо. Як правило, ці словосполучення використовуються у вигляді абревіатури і до них додається апозитивно власна індивідуальна назва суб'єкта: *ЗАТ* "*Оболонь*", *АКБ* "*Прикарпаття*". У такій повній формі ергоніми виступають в офіційно-діловому стилі, насамперед у статутних, фінансових і контрактних документах. В інших стилях, зокрема в публіцистиці і рекламі, допустимим, а іноді навіть доцільним, є опускання першої частини найменування.

Визначальну роль у найменуванні назворганізацій, різних виробничих і суспільних об'єднань тощо відіграють такі чинники, як суб'єктивні смаки та вподобання найменувачів, незвичність відповідного оніма, порівняно з іншим, зрештою, мода, що зазвичай мінлива.

У структурному плані ергоніми поділяються на декілька типів:

1) вже наявні в мові слова (онімізація апелятивів і трансонімізація пропріальної лексики), які змінили своє значення ("*Салют*", "*Гермес*", фабрика сувенірної продукції *"Леся Українка"*, фірма "*Деметра*", компанія "*Карпати*");

2) нові слова ("*Гротекс*", "*Укрсиббанк*", "*Омега-Київ*", "*Арт-тур*");

3) словосполучення ("*Авто та житло"*, "*Правничий центр*", "*Стоматологічна допомога*"); 4) речення ("*Давай відпочивай*", "*Здоровеньки були*", "*Зроби сам*").

Отже, сучасний український ергономікон становить у структурно-семантичному плані досить-таки мозаїчну картину, що зумовлено

екстралінгвістичними чинниками. Головним завданням пропріативів є інформування про діяльність організації чи підприємства, що пояснює широке використання назв описового типу (атрибутивних словосполучень, складених слів, метонімії).

Питання для самоконтролю

1. Назвіть складники абіонімікону.
2. Які онімні поля, на Вашу думку, є найбільшими за кількістю представлених у власних назв, а які – найменшими?
3. Які різновиди космотопонімів виокремлено в українській ономастиці?
4. Дайте визначення терміну “прагматонім”.
5. Чому на сьогодні залишається актуальним питання вивчення найменувань об’єктів, пов’язаних із матеріальною сферою діяльності людини?
6. Ідеоніми – це назви об’єктів духовної культури чи пропріативи, пов’язані з матеріальною сферою буття людини?
7. У чому відмінність між бібліонімами та поетонімами?
8. Яку групу лексики охоплює поняття “ергоніми”?

Змістовий модуль ІІ. УКРАЇНСЬКИЙ ОНОМАСТИКОН: ТИПОЛОГІЯ, СЛОВОТВІР, ФУНКЦІОНУВАННЯ

На сьогодні в ономастиці залишається актуальною проблема класифікації власних найменувань. Незважаючи на цілу низку градацій ономастичного матеріалу (Д. Бучка, Ю. Карпенка, В. Никонова, В. Німчука, С. Роспонда , А. Селищева , О. Суперанської , В. Ташицького, К. Цілуйка та ін.), питання типології пропріативів залишається в стані неузгодженості. На думку більшості дослідників, домінантними критеріями структурування онімного простору слід вважати:

1) характер іменованих об’єктів (власне тип денотатів і їхні ознаки);

2) особливості творення пропріативів;

3) функціонування власних найменувань.

Деталізуємо кожен із вищезазначених чинників.

§ 15. Градація пропріативів за характером денотата

Денотатно-квалітативна класифікація пропріативів полягає у виокремленні біологічних властивостей об’єктів номінації, реальності їх існування, розмірів і кількості денотатів, а також екстралінгвальної інформації про них.

Типологія онімів за біологічними особливостями їхніх денотатів передбачає розмежування ***біонімів*** (власні назви живих об’єктів), ***абіонімів*** (власні назви неживих об’єктів) та ***гіпобіонімів*** (власні найменування умовно живих об’єктів).

До ***біонімів*** належать окремі різновиди вітонімів: ***антропоніми*** (*Івахнюк*, *Степан*), ***зооніми*** (*Кеша*, *Лоло*), ***фітоніми*** (*Любомудр*, троянда “Марія”).

Домінантними в онімному просторі виявилися ***абіоніми***, зокрема ***топоніми*** (*Україна*, *Умань*), ***космоніми*** (*Венера*, *Сонце*), ***ідеоніми*** (“*Сватання на Гончарівці*”), ***прагматоніми*** (майстерня “*Чобіток”*) та ***ергоніми*** (*Харківський планетарій*).

Як ***гіпобіоніми*** класифікуються майже всі ***міфоніми*** (*Святий Миколай*) та ***вітопоетоніми*** (*Ромео*), окремі ***товароніми*** (лялька "*Барбі"*) та ***ергоніми*** (телеканал "*Україна"*).

Групування власних найменувань за розмірами їх денотатів передбачає розмежування ***макро-*** (великих об'єктів: *Генеральна Прокуратура України*, *Сполучені Штати Америки*, *українці*,) , ***мезо-*** (середніх об'єктів: *Богдан Хмель*, *Дніпро*, *Коза-Дереза*) і ***мікроназв*** (малих об'єктів: *ставок Колгоспний*, *Севастопольська площа*, *Чорний ліс*).

§ 16. Мотиваційна структура ономастикону

Мотив номінації, за Н. Подольською, це екстралінгвальна причина вибору або створення даного імені для даного об'єкта. Іншими словами, ***мотив номінації*** – причина, яка зумовила з-поміж багатьох варіантів можливих найменувань вибір лише одного, який і став власною назвою.

Згідно цієї градації всі пропріативи поділяються на: 1) ***кваліфікативні*** (містять вказівку на зовнішню чи внутрішню характерну ознаку денотата: *Біленьке*, *Добриня*, *Рівне*, *Рябко*); 2) ***сутнісні*** (трансформовані одиничні апелятиви або словосполучення, зміст яких пов'язаний з тими функціями, які повинен виконувати носій назви: *с. Виселок*, *Луки*, рубрика "*Новини"*, "*Їдальня"*); 3) ***локативні*** (відбивають місцезнаходження своїх денотатів: *Іван Острозький*, *м. Запоріжжя*, картина "*В лісі*"); 4) ***темпоральні*** (характеризують денотат за часом його виникнення: *М. Вересень*, магазин "*Новий"*, піст *Пилипівка*, газета "*Сьогодні"*); 5) ***патронімічні*** (основою для появи новостворених онімів стали власні назви предків: с. *Малиничі*, *Миколайович*); 6) ***посесивні*** (характеризують денотат за правом власності на нього: *Львів*, *Паньків*, *Царський*, липа *Чехівська*); 7) ***меморіальні*** (увічнюють пам'ять про людей,події або реалії: *Вілен*, троянда "*Валентина Терешкова*", *м. Івано-Франківськ*, парк імені *Шевченка*); 8) ***ідеологічні*** (прославляють основні ідеологічні постулати: гора *Ай-Петрі* (гора Святого Петра), журнал "*Жовтень"*, вул. *Комуністична*, смт. *Червоногвардійське*); 9) ***апотрофейні***

(висловлюють побажання щодо перспектив денотата: партія “*Вперед, Україно!*”, *Володимир*, с. *Радісне*, *Мирне*, кафе “*Смачного*!”); 10) ***номінальні*** (вторинні, похідні оніми, які присвоюються без будь-якого мотиву: ураган *Еммі*, журнал “*Поліна”*, магазин “*Мілана”*).

§ 17. Структурна типологія онімів

Огляд структурних класифікацій онімів, виконаних вітчизняними і зарубіжними мовознавцями, дозволяє виокремити три групи пропріативів – ***прості***, ***складні*** та ***складені***.

Прості оніми – це однослівні однокореневі (одноосновні) власні назви, як безафіксні (*Хутір*), так і афіксальні (*Василенко*).

До простих онімів передусім відносяться:

1) серед однокомпонентних антропонімів: а) більшість язичницьких імен: *Малуша*, а також практично всі запозичені (церковні) особові імена: *Марія*, зокрема і кальковані: *Федір* та новоутворені: *Майя*; б) інші класи антропонімів, утворені від названих вище особових імен: *Миколайович*, *Василиха*; в) прізвища і прізвиська, утворені шляхом суфіксації, усічення, субстантивації прикметникових форм або антропонімізації онімів чи апелятивів: *Іванченко*, *Малий*;

2) серед однослівних топонімів – більшість давніх потамонімів, ойконімів, оронімів, хоронімів, утворених шляхом суфіксації, усічення, субстантивації прикметникових форм або топонімізації онімів чи апелятивів: *Городок*, *Поділля*;

3) значна частина зоонімів: *Сивуля*;

4) більшість етнонімів і відповідно – однослівних назв держав: *чехи*, *Чехія*;

5) однослівні астроніми, планетоніми, прагматоніми, ергоніми, бібліоніми, поетоніми, давні теоніми: *Сонце*, *Ярило*, “*Собор*”, *Чіпка*.

Складні оніми – це двокореневі (двооснóвні) власні назви (рідше – багатооснóвні: *Нововолодимирівка*), компоненти яких поєднуються за допомогою з’єднувальних голосних (*Ярослава*) або без них (*Китайгород*).

Розрізняються власне композити (*Кіровоград*), афіксальні композити (*Дніпродзержинськ*) і абревіатури (*ЦСКА*).

Складними власними назвами є переважно такі різновиди онімів:

1) серед однослівних двокомпонентних антропонімів – а) окремі давні або новостворені автохтонні імена: *Судислав*, *Радимир*; б) інші розряди антропонімів, утворені від названих вище особових імен: *Володимиренко*, *Ярославичі*; в) прізвища і прізвиська (особливо так звані козацькі): *Довгоногий*, *Вертихвостенко*;

2) топоніми (переважно ойконіми): *Дніпропетровськ*, *Новомиргород*;

3) значна частина фітонімів та автохтонних міфоантропонімів: дуб *Любомудр*, *Котигорошко*;

4) оніми – абревіатури: *Донбас*, *КПУ*;

5) однослівні двокомпонентні ергоніми, бібліоніми, поетоніми, космоніми тощо: "*Інтурист*", *Волосожар*, роман "*Святослав*".

До ***складених*** відносяться дво- і багатослівні власні назви, які насамперед поділяються на оніми – словосполуки (поєднання повнозначної частини мови зі службовою: *За ставом*), оніми – словосполучення (безприсудкові структури сурядного чи підрядного типу: "*Батьки і діти*", *Стара Синява*) й оніми – фрази (предикатні конструкції, які вживаються як номінативні одиниці: повість "*Гуси-лебеді летять*").

Сурядним зв'язком передусім поєднуються іменники, зокрема подвійні назви: *Богдан – Ігор* і дво- та багатокомпонентні антропоформули: *Олесь Гончар*, *Тарас Григорович Шевченко*. Серед простих підрядних назв – словосполучень домінують такі синтаксичні структури: а) "іменник + іменник": *Хутір Тартак*, "*Принцеса на горошині*"; б) "іменник + прикметник": *Південний Буг*; в) "іменник + числівник": *Павлівка – Перша*, "*Троє поросят*"; г) поєднання інших частин мови: кафе "*Далеко від жінок*".

Оніми - фрази за будовою – це переважно прості речення: “*Кров людська – не водиця*”, хоча епізодично фіксуються і складні синтаксичні побудови: “*Хіба ревуть воли, як ясла повні*?”

Складеними власними назвами є:

1) серед антропонімів – а) дво- і багатослівні антропоформули: *Іван Коваленко зять Постолишин*; б) складені псевдоніми: *Панас Мирний*;

2) серед топонімів – переважно дво- і багатослівні ойконіми, рідше – потамоніми: *Могилів – Подільський*; *Гірський Тікич*; б) значна частина мікротопонімів: *Під лісом*; в) хороніми (назви держав і їхніх адміністративних частин): *Королівство Непал*; г) океаноніми і пелагоніми: *Чорне море*; ґ) дромоніми, некроніми, урбаноніми тощо: *Байкове кладовище*, *Московська площа*;

3) серед космонімів – астротопоніми, назви галактик і комет: *Океан Бур*, *туманність Андромеди*;

4) більшість бібліонімів та документонімів: “*Чотири броди*”, *Конституція України*;

5) серед поетонімів – дво- і багатослівні антропоформули та хронотопи: *Марко Безсмертний, Смарагдове місто*;

6) окремі класи прагматонімів, ергонімів та ідеонімів: “*Подільський експрес*”, *Соціалістична партія України*, *День Перемоги;*

7) більшість агіонімів та окремі теоніми: *Святий Миколай*, *Аполлон – Феб;*

8) частина міфонімів: *Баба Яга*, *Іван Селянський Син*.

Отже, структурна класифікація власних назв передбачає їх поділ на прості, складні та складені з подальшою градацією на більш дрібні підгрупи. Заслуговує на увагу і встановлення взаємозв’язків простих, складних і складених власних назв з класами онімів, які виділяються на підставі інших критеріїв.

§ 18. Семантика твірних основ власних найменувань

Зважаючи на структуру і зв'язок із твірними словами, ономасти вичленовують ***відонімні***, ***відапелятивні*** та ***відапелятивно-відонімні*** пропріативи.

До ***відапелятивних*** похідних належать власні найменування, твірними лексемами яких виступають загальні назви. Вони можуть бути ***відіменниковими*** (*Ставки*, "*Соняшники*", "*Сніжок*"), ***відприкметниковими*** (*Некрас*, магазин "*Рибний"*, фільм "*Чужий"*), ***відзайменниковими*** (*Собішній*, вірш "*Мій"*), ***відчислівниковими*** (*Десяток*, *Трійця*, *Сорок Святих*), ***віддієслівними*** (*Берегиня*, *Хватай*) тощо.

Відонімні пропріативи поділяються на:

1) ***відвітонімні*** (*Христиченко*, кіоск "*У Ніни*", холодильник "*Морозко"*, вірш "*Прометей"*);

2) ***відтопонімні*** (пиво "*Чернігівське"*, прізвище *Уманський*, санаторій "*Карпати"*, кінофільм "*Волга-Волга"*);

3) ***відкосмонімні*** (*Альфа Центавра*, кафе "*Вега*","*Стожари*");

4) ***відпрагматонімні*** ("*Смольний"*, магазин "*Лада"*).

Значну кількість власний найменувань становлять ***відапелятивно-відонімні*** утворення. Це власні назви комбінованого типу, коли в одному пропріативі поєднуються один або декілька апелятивів та онімів одного ономастичного поля (*Державна премія України*, *Змієві вали*, *Катерина Друга*, *Черкаська область*).

§ 19. Емоційно-експресивні ознаки пропріальних одиниць

Емоційно-експресивні особливості пропріативів є підставою для розмежування ***емоційно нейтральної*** та ***емоційно забарвленої*** пропріальної лексики. Останню ще додатково диференціюють на: 1) ***позитивну*** (демінутивну, звеличальну): *Гануся*, *Добриня*, *Мирослава*, с. *Довгеньке*, *Дружок*; 2) ***негативну*** (пейоративну, аугментативну, принизливу, насмішкувату): *Барило*, *Лупибатька*, *Могильне*, *Сатанівка*, *Хомище*.

Звичайно, особливе емоційне забарвлення пропріативів може передаватися і за допомогою контексту, словесного оточення онімів, спеціального інтонування тощо, проте такі випадки простежуються в індивідуальних мовленнєвих актах і тому важко піддаються узагальненню і систематизації.

Питання для самоконтролю

1. Які класифікації ономастичного матеріалу є пріоритетними?
2. У чому суть денотатно-кваліативної класифікації пропріативів?
3. Екстралінгвальна причина вибору є головним чинником якого структурування онімного простору?
4. У чому відмінність між посесивними та патронімічними пропріативами?
5. Чи тотожне семантичне навантаження ідеологічних і меморіальних найменувань? Проілюструйте відповідь прикладами.

МАТЕРІАЛ ДЛЯ ПРАКТИЧНИХ ЗАНЯТЬ

Змістовий модуль І. ТЕОРЕТИЧНІ ТА ПРАГМАТИЧНІ ОСНОВИ УКРАЇНСЬКОЇ ОНОМАСТИКИ

Практичне заняття № 1

Українська ономастика: історія, сьогодення, перспектива

1. Власна назва, її ознаки та функції.
2. Онімний простір та його структурування.
3. Ономастика як наука. Розділи ономастики.
4. Зв’язки ономастики з іншими науками.
5. Антропостудії: історія і сучасність.
6. Становлення топонімічних досліджень.
7. Поетонімічні студії України.
8. Вивчення власних назв інших типів.

Ключові слова: онім, пропріатив, денотат, онімний простір, ономастика, вітоніміка, топоніміка, антропоніміка, зооніміка, фітоніміка, космоніміка, прагматоніми, ідеоніми, ергоніми, поетоніми.

Мета: ознайомити з особливостями ономастики як наукової дисципліни, з основними векторами її досліджень, проблематикою та історією розвитку в Україні, а також із загальними аспектами та положеннями ономастичних досліджень.

Завдання:

- розкрити мету, завдання, об‘єкт ономастики та її зв’язок з іншими дисциплінами;

- описати й охарактеризувати основні етапи розвитку української ономастики;

- здійснити огляд основних здобутків у ономастики;

- з’ясувати загальні аспекти та положення ономастичних досліджень.

Запитання для самоперевірки

1. Визначте відмінності між галузями ономастики, виділеними за способом дослідження онімів. 2. Які онімні поля, на Вашу думку, є найбільшими за кількістю представлених у них онімів, а які – найменшими? 3. До якої групи наук належить ономастика? З якими науками засвідчено найбільш тісні зв'язки ономастики? 4. Яким за походженням є термін ономастика? 5. Назвіть основні ознаки та функції пропріативів. 6. Дайте визначення терміну "онімний простір"? 7. Які розділи ономастики розрізняються за способом опису матеріалу? 8. Назвіть найбільш відомих дослідників українських власних назв. 9. Які ономастичні центри в Україні Вам відомі? Назвіть їхніх представників.

Практичний блок

Блок індивідуальних домашніх завдань

1. Опрацювати лекційний матеріал.

2. Підготувати повідомлення про:

а) життєвий і творчий шлях 3 ономастів (на вибір);

б) стан української ономастики в системі нових державно-політичних координат.

3. Дослідити походження назви *Україна* (пропріатива та апелятива).

4. Опрацювати статті:

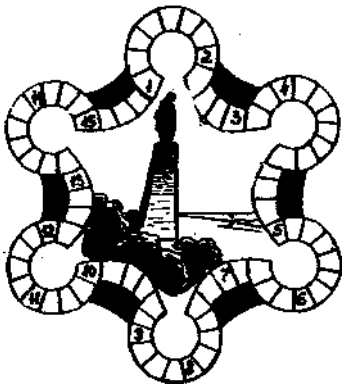
а) *Вербич Святослав. Українська ономастика: перспективи розвитку / Святослав Вербич // Українська мова, 2010, № 3. – С. 73 – 80*;

б) *Лучик В. В. Актуальні напрямки української ономастики / В. В. Лучик // Записки з ономастики. Випуск 14, 2011. – С. 126 – 130*;

в) *Попова І. Учителеві, колезі красні ці слова (до 85-ліття від дня народження професора В. О. Горпинича) / І. Попова // Українська мова, 2012, № 4. – С. 128 – 134.*

Поточний контроль

1. Розгадайте чайнворд "Загальні та індивідуальні назви". Виділіть серед відгаданих слів оніми.

1. Геніальний український поет, художник і пророк. 2. Водний простір, що займає більшу частину землі й розділяє материки. 3. Ім'я видатної української співачки Матвієнко. 4. Ім'я по батькові Анатолієвого сина. 5. Трав'яниста рослина з жовтими квітами і молочним соком, що використовується в медицині. 6. Країна Балтії. 7. Київський князь на прізвисько Мудрий. 8. Одиниця електричної напруги. 9. Притока Дніпра на Житомирщині. 10. Недруг, супротивник. 11. Український прозаїк, автор творів "Тронка", "Собор", "Людина і зброя". 12. Обласний центр на Поліссі. 13. Електротехнік. 14. Суцвіття. 15. Гниле море – мілководна затока Азовського моря.

Практичне заняття № 2

Вітоніміка

1. Теоретичні основи української антропоніміки.
2. Генезис і структура українських антропоформул.
3. Індивідуальне особове ім'я людини: історія появи та специфіка побутування. Подвійні імена.
4. Прізвище.
5. Ім'я по батькові.

6. Українські прізвиська.
7. Псевдоніми як засоби вторинної номінації особи.
8. Катойконіми, етноніми та прецептороніми.
9. Власні назви органічного світу.
10. Пропріативи міфолого-релігійної сфери людської діяльності.

Ключові слова: антропоніміка, антропонім, ім'я, прізвище, патронім, прізвисько, псевдонім, криптонім, псеводоандронім, псевдогінеконім, зоонім, фітонім, міфонім.

Запитання для самоперевірки

1. Яке значення має денотатно-номінативна типологія власних навз? 2. Назвіть складники антропонімікону. 3. Чому етноніми й катойконіми лише умовно можна вважати власними назвами? 4. Дайте визначення поняття *прізвище*. 5. Яка словотвірна структура характерна для українських прізвищ? 6. Дайте визначення понять *прізвисько, патронім*, *псевдонім*. 7. Які міфоніми належать до різних груп (відповідно до існування трьох світових релігій)? 8. З'ясуйте особливості правопису та відмінювання власних назв людей.

Практичний блок

Блок індивідуальних домашніх завдань

1. Опрацювати лекційний матеріал.
2. Опрацювати статті:

а) *Гаврилова Т. О. Суботівці чи суботяни, матусівці чи матусями?*

б) *Кашталян О. Теоретичні проблеми дослідження словозміни прізвищ у сучасній українській літературній мові*;

в) *Карпенко О. П. Бібряни, бібричани чи бобряки?*

г) *Горпинич В. О. Вишнева школа чи Вишневська?*

3. Записати по три приклади приказок, прислів'їв, скоромовок і загадок, у яких вживаються антропоніми. Яке значення у них відводиться власному імені?

4. Скласти меню з “антропонімічними” стравами (використовувати назви страв, твірними лексемами яких є власні найменування людей).

5. Підготувати повідомлення про:

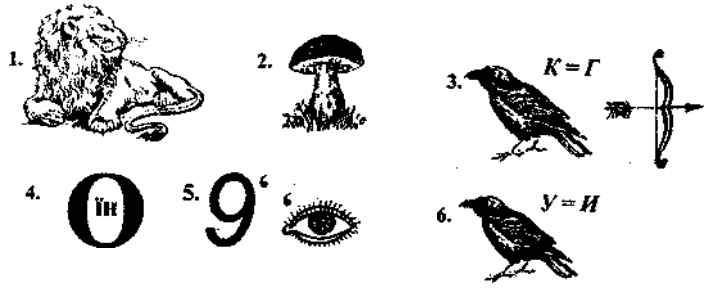
а) етимологію, значення, варіативність, лінгвопсихологічні характеристики, особливості творення і функціонування 3 імен, 2 прізвищ, прізвиська, псевдоніма, етноніма, зооніма, міфоніма.

Поточний контроль

1. Що об’єднує подані імена?

Джон, Йоханнес, Йоганн, Жан, Джованні, Юхан, Ян, Хуан, Йенс.

2. Розшифрувавши ребуси, Ви прочитаєте імена. Які вони за походженням? Як утворились і надавались?

3. Запишіть подані чоловічі та жіночі імена українською. Провідміняйте на вибір п’ять чоловічих та п’ять жіночих імен.

Эмма, Фаина, Аэлита, Архип, Глеб, Мечислава, Ядвига, Майя, Лазарь, Гордей, Любовь, Виргиния, Лариса, Лев, Фома, Фёдор, Антин, Виолетта, Евдокия, Нонна, Лукерья, Тимофей, Гелий, Гаврил.

4. Якими ремеслами володіли денотати таких прізвищ?

Гамерник, Дігтяр, Шаповал, Гарбар, Тютюнник, Бондар, Гончар, Стельмах, Бортник, Мостовенко, Кушнір, Лимар, Прасол, Колісник, Олійник.

5. Розподіліть прізвища за групами, лексичним матеріалом для творення яких стали: а) імена; б) назви місця проживання; в) національність; г) назви ремесел, промислів, професій; ґ) індивідуальні (фізичні чи психологічні) ознаки людини; д) класове розшарування суспільства.

Шаповал, Басараба, Боцман, Бурлака, Карпусь, Мужик, Щебетун, Слободяник, Волошин, Карпій, Бігун, Микулич, Смішко, Бурчило, Микулинський, Зубань, Касперський, Шандра, Горбань, Веремій, Олійник, Кошовий, Подолян, Бакун, Розум, Безручко, Власюк, Циганчук, Братусь, Чабан, Коваль, Закалюжний, Коновал, Шевченко, Кушнір, Базилевич, Німченко, Мужичук, Міняйло, Татарчук, Семирозум, Семибаламут, Легкоступ, Куба, Шумивода, Урбановський, Богуславець, Вернидуб, Муха, Сорока, Мельник, Левицький, Корсунський, Коломієць, Запорозький, Малюк, Лопушинський, Березовський, Барвінок, Твердохліб, Німий, Музика, Липа, Береза, Ведмідь, Вовк.

6. Подані словосполучення поставте у давальному відмінку.

Ректор Колінько Петро Семенович, завідувач Соломія Валеріївна Добра, майстер Охрім Йосипович Сиваченко, президент Віктор Олексійович Загнибіда, керівник Панас Митрофанович Кривда.

7. Охарактеризуйте подані прізвища за лексико-семантичною та деривaційною класифікаціями. Обґрунтуйте свій вибір.

Мар’яненко, Ївженко, Маланюк, Ґандзюк, Руденко, Сліпченко, Цмокалюк, Жаб’юк, Дяченко, Лісниченко, Сторожук, Ткачук, Татарченко, Ляшенко, Литвинюк, Німчук, Охтирченко, Лісовенко, Поліщук, Степ’юк.

8. Запам’ятайте український алфавіт. Запишіть слова, використовуючи цифрове позначення букв:

23. 1. 21. 1. 22 –

33. 16. 23. 1 –

18. 12. 9. 11. 18 –

19. 15. 22. 1. 18. 15. 1 –

17. 1. 21. 11. 18. 15. 1 –

6. 18. 12. 20 21. 19 –

9. Від поданих особових імен утворіть жіночі та чоловічі по батькові.

Микита, Мусій, Ігор, Варфоломій, Яків, Віталій, Аркадій, Станіслав, Лука, Лазар, Корній, Зіновій.

10. Охарактеризуйте подані прізвища за семантикою твірної основи.

Галій, Безпояско, Борисенко, Зарудний, Лопата, Ведмідь, Федорук, Марчук, Мирний, Чешко, Подольський, Поліщук, Якубович, Шандор, Микулич, Настенко, Параській, Русин.

11. Виокремте прості, похідні, складні та подвійні прізвища.

Козачук, Мороз, Дубина, Чухліб, Муха, Щепін-Золотий, Марчук, Косолап, Жмут, Білоніг, Ногтєв-Суздальський, Петровський, Гай, Козицький, Миклухо-Маклай, Ващенко, Нечуй-Левицький.

12. Розмежуйте у дві колонки іменникові та прикметникові прізвища.

Молод, Тисячний, Олексин, Ждан, Величко, Бойків, Галушко, Коханий, Шляхетка, Музичко, Самборак, Костів, Лисий, Возняк, Нехаєнко, Сотченко, Мудрецький.

13. Розподіліть усі антропоніми на групи, які утворилися:

а) поєднанням прикметника або числівника з іменником;

б) префіксальним способом деривації;

в) від складних топонімів;

г) поєднанням прямого додатка та віддієслівного іменника;

ґ) сполучення дієслівної форми ІІ особи однини наказового способу та прямого додатка.

Чорнобай, Непийпиво, Семивол, Медовар, Білозер, Безбородько, Задорожник, Новгородволинчик, Костолом, Варивода, Новохат, Двожон, Білоног, Голопуз, Шаргородський, Суходольський, Краснопір, Жовтобрюх, Чорноус, Білоцерковський, Вернидуб, М’ясоїд, Невзгляд, Непитайло, Однолюб, Шестипал, Сухонос, Безштанько, Кожедуб, Майборода, Шумидуб, Тригуб, Двожилка.

Практичне заняття № 3
Абіоніміка

1. Топоніміка як наука: об’єкт, предмет та історія розвитку.
2. Принципи класифікації топонімів.

3. Специфіка космоніміки. Походження назв сузір'їв, планет та їх супутників.

4. Прагматоніми.

5. Найменування об'єктів духовної культури.

6. Ергоніми України: структурно-семантичні особливості.

Ключові слова: класифікація за семантикою твірної основи, лексико-семантична класифікація, деривaційна класифікація, абіонім, теронім, гідронім, астіонім, комонім, хоронім, ойконім, оронім, космонім, космоорбітонім, космотопонім, астронім, прагматонім, хрематонім, порейонім, товаронім.

Запитання для самоперевірки

1. За якими принципами проводиться класифікація онімів? 2. Які топоніми називаються локативними, кваліативними, посесивними, меморіальними, емоційно-експресивними, першопоселенськими, родовими, патронімічними? 3. Які різновиди космотопонімів виокремлені на перспективу (стан науки сьогодні не дозволяє підкріпити їх значною кількістю прикладів)? 4. Укажіть різновиди гідронімів (відповідь проілюструйте прикладами). 5. Яка колишня назва р. Дніпро? 6. Назвіть різновиди прагматонімів. 7. На які групи поділяються ідеоніми? 8. Яка різниця між стихіонімами і катастрофонімами? 9. До якого ономастичного поля належать: гемероніми, бібліоніми, поетоніми, артіоніми?

Практичний блок

Блок індивідуальних домашніх завдань

1. Опрацювати лекційний матеріал.

2. Опрацювати статті:

а) *Заінчковська О. До проблеми збирання і дослідження мікротопонімії південно-східного Поділля / О. Заінчковська // Наукові записки. – Випуск 73. –*

Серія: Філологічні науки (мовознавство): У 2 ч. – Кіровоград: РВВ КДПУ ім. В. Винниченка, 2007. – Ч. 1. – С. 331–337;

б) *Абрамов Р. А. Міжонімна омонімія (омонімія власних назв) в сучасній українській мові / Р. А. Абрамов // Записки з ономастики. Випуск 16. – 2013. – С. 18 – 22*;

в) *Дідур Ю. І. Мотиваційна структура ергонімікону / Ю. І. Дідур // Записки з ономастики. Випуск 16. – 2013. – С. 51 – 59.*

3. Аналіз (за схемою) 3 астіонімів (закордонне і 2 українських), 2 комонімів, 2 пелагонімів, 1 потамоніма, 1 гелоніма, 1 територіоніма, 1 космоорбітоніма, 1 космотопоніма.

Поточний контроль

1. ***Визначте типи топонімів (антротопонім, агіотопонім, подвійний, ландшафтний, кваліативний, локативний, посесивний, відпатронімний):***

Синій камінь, бол. Альошин, с. Петровське-Разумовське, с. Марфино, р. Анна, Умань, Кривий Ріг, озеро Орлине Гніздо, Плавучий Міст, гора Народна, о. Діксон, Біла Вежа, Під ялиною, Під горою, р. Чорна річка, Іваново-Вознесенськ, м. Санта-Роса, Павлово-Бліни, вул. Варварка, м. Санкт-Петербург, с. Нікольське.

2. ***Розподіліть подані оніми за такими групами:***

а) гідроніми; ***б) ойконіми***; ***в) хороніми***; ***г) антропоніми***; ***д) хтематоніми***; ***е) урбаноніми***; ***є) дромоніми***.

Озеро Балатон, острів Хортиця, м. Гаага, вершина Говерла, с. Петриківка, субмарина “Курськ”, пістолет “Вальтер”, винний район Токай (у Франції), Чумацький шлях, Муравський шлях, Дієго Марадонна, Ян Вацен, залізниця Київ–Фастів, Український культурний центр (у Москві), собор Святого Петра (у Ватикані), Чорна могила (у Чернігові), Мармурові печери (біля “Артеку”), автошлях Полтава – Красноград, дитячий будинок “Веселка”, водоспад Ігуану (у перекладі “Велика вода”), газета “Україна молода”, комета Галлея, телесеріал “День народження Буржуя”, Вікторія, Максим, Федір, Микола,

Христина, Ольга Кобилянська, Микола Зеров, Іван Багряний, Степан Олійник, Євразія, Побужжя, Карпати, Альпи, Ельбрус, оз. Біле, м. Шепетівка, м. Шпола, м. Коростень, плесо Грач, Сиваш (Гниле море), озеро Кругле, озеро Жаб'яче, газета "Вечірні Черкаси", Нова Умань, балка Гречана, вулкан Етна, фірма "Кристал", спортзал "Динамо", завод "Ера", балка Гетьманська, плесо Матроське, холодильник "Донбас", журнал "Дзвін", пилосос "Ракета", цукерки "Маргарита", цукерки "Пташине молоко".

3. ***"Відремонтуйте" прислів'я і приказки, додавши до них випущені топоніми. Майте на увазі: у прислів'ях часто відчутне римування.***

1. На кого біда нападе – то до К... іде, а як біда минеться, то і з Б... вернеться. 2. У Л... всі здорові. 3. Те зі Л..., те з Кр... – всюди біда однакова. 4. У Х... всього доволі. 5. Пройшов К... , і Р..., і мідні труби. 6. З... кругом хороша. 7. Або будемо на Р..., або пропадемо усі. 8. К... як вінець. 9. У Л... все не по-людськи.

4. ***Охарактеризуйте семантику твірних основ зазначених онімів.***

Городище, Драбів, Жашків, Звенигородка, Золотоноша, Кам'янка, Канів, Корсунь-Шевченківський, Лисянка, Маньківка, Монастирище, Сміла, Тальне, Христинівка, Чорнобай, Чигирин, Черкаси, Шпола.

5. ***Прочитайте назви перейменованих населених пунктів. Скажіть, як вони називаються сьогодні.***

1. Керелівка (Кирилівка) Черкаської обл. 2. Станіслав. 3. Проскурів. 4. Пушкарне Сумської обл. 5. Вишня Вінницької обл. 6. Калинград. 7. Хрестигород/Хрестиполя. 8. Черкаск.

6. ***Зробіть словотвірний аналіз поданих слів і визначте, яким способом утворені топоніми кожної групи.***

Андріївка, Біленьке, Ставище, Коровинці, Дубівка, Баштанка, Боярка, Сторожинець, Бабинці, Городище, Корсунь-Шевченківський, Білогірськ, Старокозаче, Бобринець, Чорногородська, Барвінкове.

7. ***Визначте твірні основи та словотворчі форманти у поданих словах***. *Зразок: Кочерга + -инц- + -і – Кочержинці.*

Ніжин, Надвірна, Урожайне, Кирилівка, Шарино, Красилівка, Моринці, Андріївка, Тарасівка.

8. ***Від поданих назв населених пунктів утворити катойконіми. Для довідок скористайтеся працями В. О. Горпинича.***

Сагунівка, Тальне, Алушта, Каховка, Київ, Одеса, Лепетиха, Садове, Бровари, Каїр, Гайсин, Глухів, Вінниця, Умань, Кодаки, Покровськ, Рівне, Миргород, Івангород, Літин, Тараща, Львів, Зелене, Полтава, Луцьк, Черкаси, Галич, Монастирище, Канів, Христинівка.

9. ***Проілюструйте власними прикладами різноплановість деривaційної структури українських гідронімів.***

Зразок: р. Гуска (неморфолог., лексико-семант.), р. Жовта (неморфолог., морфолого-синтак.), р. Кам'янка (морфолог., суфіксал.).

10. ***Визначте типи власних назв.***

Володимирський собор, Велика Вітчизняна війна, Рада Безпеки Організації Об'єднаних Націй, вілла "Орхідея", "Дніпро-арена", ансамбль Черкаский національний хор, НАТО, "Дивослово", "Золота зірка", "Шанель № 5", кінофільм "Джентльмени удачі", завод "Темп", Маріїнський палац, Лук'янівський СІЗО, Великдень, санаторій "Алушта", картина "Трійця", шоколад "Корона", Успенський собор, балет "Лебедине озеро", видавництво "Довіра".

11. ***Розмежуйте подані ідеоніми на підполя.***

Скульптура "Давид", мадам Боварі, День Незалежності, казка "Солом'яний бичок", ікона Божої Матері "Одигітрія", репортаж "Україна буде з хлібом", Гамлет, Хрещення, квіткова композиція "Промінь світла у темному царстві ", змагання "Алло, ми шукаємо таланти", вистава "Цирк на воді", Зелені свята, "Клятва Гіпократа", Ассоль, білборд "Єдина Україна", замовляння "На чотири сторони", драма "Сто тисяч", передача "Свобода слова", odnoklassniki.ru, оператор Джинс, король Лір, Миколин день, Московський міжнародний кінофестиваль, спектакль "Сватання на Гончарівці", Кармен,

Чорнобильська аварія, збірка “Кобзар”, Квазімодо, молитва “Вірую”, портрет “Вершниця”, Ренесанс, пісня “Несе Галя воду”, мультфільм “Ну, постривай!”.

12. Диференціюйте підполя прагматонімів, ідеонімів та ергонімів у три колонки.

Прагматоніми	***Ідеоніми***	***Ергоніми***

13. Назвіть авторів і самі твори у перекладі. До якого онімного підполя належать аналізовані найменування?

Intermezzo. Fata morgana. Contra spem spero. Memento mori. Shönschreiben. Камо грядеши.

14. Об’єднайте подані власні найменування у групи відповідно до різновидів. Які з них є найбільш продуктивними?

Троїстий Союз, магазин “Велика кишеня”, дитячий садок “Дениско”, Міжнародний комітет Червоного Хреста, Блок “Свобода”, Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини, Українська автокефальна православна церква, Народна палата Республіки Індії, підрозділ “Беркут”, Тальнівська стоматологічна поліклініка, Журі Міжнародного конкурсу бальних танців, застава “Платонове”, телеканал “5 канал”, Купрінська банда.

15. Охарактеризуйте семантику пропріальних твірних основ.

Станція “Чернігівська”, готель “Чорне море”, сирок “Сніжок”, магазин “Рибний”, фільм “Волга-Волга”, ойконім Ставки, Рябокінь, вул. Сорок Шоста авеню, аптека “Олеся”, Антонієві печери, станція “Тараса Шевченка”, “Тихий Дон”, Змієві вали, Лісове, Умань, Білгород-Дністровський, Іванченко, Кривий.

Практичне заняття № 4

Мотиваційні, структурні та стилістичні особливості онімів. Сфера вживання онімної лексики

1. Градація пропріативів за характером денотата.
2. Мотиваційна структура ономастикону.
3. Структурна типологія онімів.
4. Семантика твірних основ онімів.
5. Емоційно-експресивні ознаки пропріальних одиниць.

Ключові слова: біоніми, абіоніми, гіпобіоніми, макро-, мікро-, мезоназви, відонімні похідні, відапелятивні утворення, класифікація за семантикою твірних основ; посесивні меморіальні, квалітативні, сутнісні, темпоральні, патронімічні, ідеологічні найменування.

Запитання для самоперевірки

1. Яка функція вважається основною для онімів? 2. Наведіть приклади фонетичних, лексичних і граматичних засобів образності власних назв. 3. Охарактеризуйте основні способи використання пропріативів у плюральній формі. 4. Які шляхи переходу онімів в апелятиви виділяють науковці? 5. Охарактеризуйте емоційно-експресивні особливості онімів. Наведіть власні приклади позитивно і негативно конотованих власних назв. 6. Які різновиди власних назв виокремлюються за частотністю їх вживання? 7. Як розмежовуються власні назви за їхньою відомістю? 8. Які форми пропріативів і на основі яких ознак виокремлюються в українській ономастиці?

Практичний блок

Блок індивідуальних домашніх завдань

1. Опрацювати лекційний матеріал.

2. Опрацювати статті:

а) *Шульган О. В. Ойконімія України радянської доби: еколінгвістичний дискурс*;

б) *Шестакова С. Мотивація сучасних українських фітонімів*.

3. Підготувати завдання з ономастичним матеріалом для уроків української мови та літератури.

Поточний контроль

1. Визначте меморіальні ойконіми.

Первомайське, Комсомольськ, Корсунь, Котовськ, Коцюбинське, Красноармійськ, Краснодон, Тернопіль, Кривий Ріг, Лебедин, Мирне, Молодіжне, Молодогвардійськ, Нова Каховка, Червоноблагодатне, Партизанське, Жовтневе, Чумаки, Червонопартизанськ, Чапаєве, Геройське, Леніне, Новояворівське, Цюрупинськ, Партизани, Перекоп, Будьонівка, Нововолинськ, Сєвєродонецьк, Урожайне, Івано-Франківськ.

2. Вкажіть на вид оцінки (позитивна / негативна, нульова) топоніма.

Благодатне, Веселе, Зачепилівка, Голодранівка, Причепилівка, Сатанів, Тарабанівка, Нежурись, Африка, Америка, Брехунець, Крикуха, Ненажера, Солодка, Вовча, Дикий (назва – характеристика жителів), Полатане, Телячі вибрики, Куцохвоста, Веселий кут, Новенька, Дурбалівське (від діал. дурбай, дурбень – “дурень”), Красна, Солодка, Золота (на річці було чимало млинів), Вонючка, Фрасина (від молд. фрасин – “ясен”), Свиняча, Синюха.

4. Визначте тип (позитивна чи негативна) емоційно забарвленої пропріальної лексики.

Лупибатька, Могильне, Галинка, Маленький, Біленьке, Чумацький Шлях, Марисисько, Хомище, Дружок, Покровка, Селисько, Хабарище, Куроїдівка, Мирослава, Інгулець, Добриня.

5. Яка ознака денотата покладена в основі його власної назви (кваліативна, локативна, темпоральна, патронімічна, посесивна, меморіальна, невідомої мотивації)?

Лета, Волга, Добриня, фільм “Солдати”, Рівне, Запоріжжя, М. Вересень, “На Василя”, Іванович, Вілен, “Слава Перемоги”, імені Пушкіна, Рябко,

Лісовик, Івано-Франківськ, Львів, Паньків, Малиничі, Кизилкум (“червоний пісок”), Жовтень, Комуністична, Підвисоцьке, Іванів, Пилипівка.

6. Прочитайте уривок (думу-молитву Богдана Хмельницького) з історичного роману Ліни Костенко “Берестечко”. Назвіть топоніми. Проаналізуйте оніми за семантикою твірної основи, за лексико-семантичною та деривaційною класифікацією.

…НОГИ МІСИЛИ ГРЯЗЬ,
ДУША ЛЕТІЛА НАД УКРАЇНОЮ

Поля й поля. Півонія і півень.
Дрімайлівка, Нехаївка, Сватки.
А де ж мої Немиринці і Гнівань,
Велике Дрюкове, Драчі, Шабельники?!

Мій Лютіж, мій Перечим і Сущани,
Копичинці, Зозулинці, Тальне,
Попасне, Очеретяне, Гречане,
Затишне, Бурякове і Хмільне!

Прилуки, Луки, Липи, Липовеньки.
Лелеківки, Березівки, Стави.
Дубовий Гай, Гильці, Берестовеньки,
Великі Бубни – що ж задубли ви?!

Пивці. Підварки. Вергуни. Баштанівка.
Висока Піч, Домашлин і Пиї.
Житомир. Воєгоща. Каєтанівка.
Межирич, Коломия, Турбаї.

Мала Дівиця і Піщані Броди.
Вишневий Хутір, Хортиця, Хотин.
Підгайчики. Опішня. Обиходи.
Батурин, Бережани, Рогатин!

Он Димер – все димарики й домарики.
Сховалися, либонь, під хвартухи
Мар'янівкам, Мотронівкам, Варварівкам
Іваньки, Андруші і Явтухи.

Велика Глуша. Жаботин і Гадяч.
Тишки. Почали. Вовковиї. Стрий.
Куди не глянеш – Гайворон і Галич.
Чорнобиль, Чорнобай і Чорторий.

А оніно –
Халча, Шандра, Кандиби.
Келеберда, Калга, Темрюк, Ташлик.
Оце ваш слід, приблуди і задиби,
отой татарський клекіт – Кагарлик!

Бербери. Печеніги. Карачаївці.
Підляшки. Годи-Турка. Москалі.
Відчаялась. Втомилась. Призвичаїлась.
Чунгул, Пекельне – на своїй землі!
О Дар – Надія! Ждани та Бояни.
Ірклiїв. Мліїв. Злобин веремій.
Великий Стидин. Халеп'я. Холоп'є!
Ліпляве братолюбних Балаклій.

А он і Київ. Подивись – та пильно.
Моя Вкраїно, ти це чи не ти?
Скрізь Лиховки, Недогарки, Топильно,
Погарщина і Рубані Мости.

Зарубинці. Попільня. Попелюхи.
Попонне. Погорільці. Гробове.
Нежиловичі. Несолонь. Свинюхи.
Кальне, Грузьке, Холодне і Криве!

Бориничі. Дуліби. Гориславичі.
Яриловичі. Княжичі. Пеньки.
Старі Червища і Нові Безрадичі
Нові Голгочі на Чотирбоки!

Спасибівка. Терпилівка. Адами.
Звенигород. Гостомель. Хотимир
Мала Глумча з Веселими Тернами
і П'ятихатки між Семимогил.

Усім вітрам відкритий на Роздолі,
на Кусноньки подертий у ярмі –
великий край Неданової Волі!
Хто ж волю дасть, як не взяли самі?!

Практичне заняття № 5

Кодифікація у системі пропріальних одиниць.

Аналіз онімів як специфічних мовних одиниць

1. Пропріативи як складники активного і пасивного словника.
2. Групування власних назв за частотністю їх вживання.
3. Поширення онімів у мовному просторі.
4. Градація онімів у зв’язку з дихотомією “мова – мовлення”.
5. Побутування онімів в офіційній та неофіційній ситуації.
6. Групування власних назв за їхньою формою.
7. Правопис власних назв.
8. Відмінювання онімів.

Ключові слова: активне, пасивне, нейтральне коло; високочастотні, середньочастотні, низькочастотні утворення; загальновідомі, регіонально відомі, локально відомі, маловідомі оніми; офіційні, неофіційні найменування; діахронічні, синхронічні утворення; відмінювані, незмінні, відмінювано-незмінні власні назви.

Запитання для самоперевірки

1. Яка функція вважається основною для онімів? 2. Наведіть приклади фонетичних, лексичних і граматичних засобів образності власних назв. 3. Охарактеризуйте основні способи використання пропріативів у плюральній формі. 4. Які шляхи переходу онімів в апелятиви виділяють науковці? 5. Охарактеризуйте емоційно-експресивні особливості онімів. Наведіть власні приклади позитивно і негативно конотованих власних назв. 6. Які різновиди ВН виокремлюються за частотністю їх вживання? 7. Як розмежовуються власні назви за їхньою відомістю? 8. Які форми пропріативів і на основі яких ознак виокремлюються в українській ономастиці?

Практичний блок

Блок індивідуальних домашніх завдань

1. Опрацювати лекційний матеріал.
2. Виконати ономастичне дослідження 10 онімів різних типів (за схемою).
3. Підготуватися до тестування.

СХЕМА АНАЛІЗУ ОНІМІВ

1) Початкова (офіційна) форма; 2) денотатно-номінативні групи; 3) час виникнення оніма; 4) етимологія назви; 5) походження; 6) шлях виникнення; 7) спосіб творення; 8) продуктивність словотвірного типу; 9) семантика твірної основи; 10) мотиваційні відношення, які виникають між денотатом і найменуванням у момент назвотворення; 11) сфера вживання; 12) форма назви; 13) відношення оніма до мови чи мовлення; 14) частотність вживання; 15) відомість назви; 16) призначення оніма; 17) обсяг закріплених у назві понять; 18) структура; 19) особливості відмінювання; 20) біологічні особливості денотата; 21) реальність його існування; 22) розміри денотата; 23) кількість номінованих об'єктів; 24) емоційно-експресивні особливості назви; 25) стилістичні особливості оніма; 26) додаткові лінгвістичні характеристики назви; 27) додаткові екстралінгвальні характеристики денотата.

Зразок: 1. *Хмельницький*. 2. Топонім, ойконім, астіонім. 3. Назва нова, існує з 1954 р., коли м. Проскурів було перейменовано в честь 300-ліття возз'єднання України з Росією. 4. Назва з відомою (прозорою) етимологією. 5. Власне українська. 6. Штучна. 7. Утворена лексико-семантичним способом (ойконімізація антропоніма). 8. Продуктивний словотвірний тип зі сталою продуктивністю. 9. Відонімна (відантропонімна, відпрізвищна). 10. Меморіальна. 11. Офіційна. 12. Основна. 13. Характерна і для мови, і для мовлення. 14. Висока частотність. 15. Загальновідома. 16. Функціонує в офіційних документах і в повсякденному спілкуванні. 17. Назва уособлює

собою пам’ять про гетьмана України Богдана Хмельницького. На сучасному етапі ойконім асоціюється з базарами, відомими всій країні. 18. Проста. 19. Прикметниковий сингулярний тип відмінювання. 20. Абіонім. 21. Реалонім. 22. Мезоназва. 23. Індивідуальна. 24. Емоційно-нейтральна. 25. Стилістично-нейтральна, побутує в усіх стилях мови. 26. У мовленні вживаються і колишні назви – Плоскирів, Проскурів. Крім омонімії із прізвищем українського гетьмана, засвідчено численні збіги ойконіма насамперед з ергонімами, фірмонімами та хрематонімами. 27. Місто розташоване в центральній частині Поділля, на берегах р. Південний Буг (у верхній його частині). Центр однойменної області. Відоме з першої половини XV ст.

ПОТОЧНИЙ КОНТРОЛЬ

Здійснити комплексний аналіз онімів.

- *Білан* (лебідь), *Красилівський район*, база відпочинку "*Бриз*";
- *Білорус*, *Високий Верх* (гора), "*Ялта*" (теплохід);
- *Сірий Вовк*, *Великий Кримський каньйон*, ресторан "*Веселка*";
- *Піддубний* (прізвище), табір "*Зірниця*", *Теофіпольське ПТУ № 45*;
- *Солов'яненко* (прізвище), *Придніпровська низовина*, "*Іоланда*" (опера);
- *Каменяр* (про Івана Франка), *Кам'янецька* (вулиця), *Національна Академія наук України*;
- *Васильович*, *Полісся*, *Острозький міжрайонний суд*;
- *Антонівчанин*, *Північний морський шлях*, український народний танець "*Спотикач*";
- *Хмельницький* (прізвище), *Кизилкум* (пустеля), монета *"150 років від народження Івана Франка"*;
- *Ані Лорак*, *мис Челюскіна*, *Воронцовський палац*;
- *Орлик* (кінь), *Великий Бар'єрний риф*, *Спаса* (свято);
- *Лауреат III Московського Міжнародного фестивалю*, *Керченський півострів*, готель "*Дружба*";
- *Панас Мирний*, *Козача могила*, *Венера* (планета);
- *Голова Верховної Ради Автономної Республіки Крим*, *Памір*, салат "*Грецький*";
- *Подолянин*, *Контрактова площа*, одеколон "*Саша*";
- *Красуля* (корова), *Хатинь* (меморіал), *Уманська ЗОШ І-ІІІ ступенів № 4*;
- *Заєць* (прізвисько), *Національний дендропарк "Софіївка"*, "*Спартак*" (балет);
- "*Ромашка*" (карусель), *Чемпіон* (слон), *XV Всеукраїнська ономастична конференція*;
- *Дерево Життя*, *Чехи* (село), картина В. Перова "*Трійка*";
- *Свято-Успенський чоловічий монастир*, *Прометей*, *Ужгород*;

ПІДСУМКОВИЙ МОДУЛЬНИЙ КОНТРОЛЬ

Мета: *з'ясувати рівень засвоєння теоретичних знань, сформованості практичних умінь і навичок використовувати здобуті мовні знання відповідно до конкретних випадків.*

Рівень № 1

1. Як називається напрямок ономастичної роботи, предметом вивчення якого виступають *загальні закономірності* розвитку й функціонування ономастичних систем? а) теоретична; б) описова; в) прикладна; г) історична.

2. З якими *галузями* мовознавства тісно пов'язана ономастика? а) з діалектологією; б) з етнографією; в) із синтаксисом; г) із семіотикою; д) з літературознавством.

3. *Прикладна* ономастика займається … а) описуванням різних типів назв і їх первинним філологічним опрацюванням; б) вивченням творення власних назв, переходу їх з одних об'єктів на інші; в) розробленням практичних рекомендацій на основі аналізу значної кількості матеріалу.

4. *Одиницею* вивчення науки про власні назви є а) онім; б) апелятив.

5. *Основними ознаками* сучасних українських онімів вважаються … а) домінування іншомовних ВН; б) розмаїття форм і засобів номінації об'єктів; в) специфічність структурних типів пропріальних одиниць; г) наявність пейоративних варіантів найменувань; д) поетичність та образність номінаційного процесу.

6. *Особові* назви людей – це … а) антропоніми; б) топоніми; в) ойконіми.

7. *Комплекс власних назв* усіх типів, які використовує певний народ у певний час, називається … а) ономастичним простором; б) ономастикою; в) топонімікою.

8. Свій внесок *у теорію номінації* зробили українські дослідники … а) А. О. Білецький; б) О. Ю. Карпенко; в) М. І. Романюк; г) В. І. Супрун; д) Л. М. Щетинін.

9. Яке явище простежується у назвах *Поділля* – "*Поділля*"(готель)? а) омонімія; б) синонімія; в) антонімія; г) полісемія; д) паронімія.

10. Які різновиди *ідеонімів* названі неправильно? а) артіоніми; б) гемероніми; в) хрононіми; г) товароніми; д) бібліоніми.

11. Планетонім *Венера* – це такий мотиваційний тип, як … а) кваліативний; б) ідеологічний; в) апотропейний; г) посесивний; д) патронімічний.

12. До *складних* власних назв належать … а) оніми-фрази; б) композити; в) оніми-словосполучення; г) прості афіксальні оніми; д) абревіатури.

13. Які типи назв виокремлюються за *реальністю існування* денотатів? а) гіпобіоніми; б) фантастоніми; в) реалоніми; г) абіоніми; д) гіпотетоніми.

14. *Конструкціоніми* належать до: а) ідеонімів; б) вітонімів; в) прагматонімів; г) ергоніми.

15. Які *диференційні особливості* власних назв названі неправильно? а) необов'язкова мотивованість власних найменувань; б) довільність форми онімів; в) функціональна необмеженість пропріативів, здатність самостійно утворювати тексти з повноцінним комунікативним змістом; г) функціонування в ролі власних назв винятково іменників або слів, вжитих у їхньому значенні; д) енциклопедичність семантики власних назв.

16. Які різновиди *звертань* за типом використаних пропріальних одиниць більш продуктивні у мовленні? а) антропонімні; б) фітонімні; в) міфонімні; г) зоонімні; д) топонімні.

17. Різновидами *інтрагідронімів* є … а) назви боліт; б) назви річок; в) назви океанів; г) назви боліт; д) назви морів.

18. Хто із західноєвропейських вчених справив визначальний вплив на теорію онімів? а) Дж. Мілл; б) Тогебю; в) Есперсен; г) Бреаль; д) Гардинер.

19. Які різновиди власних назв *апелятивуються* найбільш часто? а) зооніми; б) фітоніми; в) антропоніми; г) космоніми; д) ідеоніми.

20. *Полісся* – це … а) ойконім; б) макротопонім; в) оронім; г) мікротопонім; д) хоронім.

21. Які групи онімів виокремлюються за їхньою *відомістю*? а) загальновідомі; б) маловідомі; в) невідомі; г) територіально відомі; д) регіонально відомі.

22. Які типи *етимології* онімів не виділяються? а) відома; б) прозора; в) хибна; г) наукова; д) народна.

23. Які складники *теронімів* названі неправильно? а) хороніми; б) ороніми; в) ойконіми; г) прагматоніми; д) космоніми.

24. Хто з *античних мовознавців* першим встановив ВН як самостійний клас? а) Аристотель; б) Хрисіпп; в) Платон; г) Горацій; д) Діомед.

25. *Конфедераціоніми* належать до … а) ідеонімів; б) гемеронімів; в) прагматонімів; г) ергонімів.

26. Які різновиди ВН насамперед кваліфікуються як *етнокультурні знаки*? а) зооніми; б) антропоніми; в) міфоніми; г) ідеоніми; д) прагматоніми.

27. Які складники *прагматонімів* названі неправильно? а) архітектуроніми; б) хрематоніми; в) ороніми; г) порейоніми; д) товароніми.

28. Які пропріальні варіанти розмежовуються за *структурними ознаками* ВН? а) фонетичні; б) лексичні; в) фразеологічні; г) синтаксичні; д) пунктуаційні.

29. *Маковея* – це такий різновид онімів: а) хрононім; б) хрематонім; в) гемеронім; г) поетонім.

30. *Кощій Безсмертний* – це такий різновид онімів, як … а) поетонім; б) бібліонім; в) артіонім; г) прагматонім.

Рівень № 2

1. Назвіть онімні поля.
2. Які галузі ономастики виокремлюються за способом дослідження власних назв?
3. Назвіть основні різновиди топонімів.
4. На які групи поділяються власні назви за семантикою твірної основи?
5. Назвіть основні різновиди антропонімів.
6. На які групи поділяються власні назви за часом їх виникнення?

7. Назвіть основні різновиди ергонімів.

8. Назвіть прізвища вітчизняних та зарубіжних ономастів.

9. Назвіть основні різновиди космонімів.

10. Назвіть компоненти денотатно-номінативної систематизації пропріальних одиниць.

11. Які різновиди варіантних форм онімів Вам відомі?

12. Назвіть основні різновиди прагматонімів.

13. З якими науками простежується тісний зв'язок ономастики?

14. Назвіть основні різновиди ідеонімів.

15. Назвіть різновиди морфологічного способу творення власних назв.

16. Назвіть основні різновиди вітонімів.

Рівень № 3

1. ***З'ясувати тип творення прізвищ та його різновид (спосіб).***

Оришкевич, Задніпрянець, Краснопери, Чорномаз, Дибайло, Білокінь, Пристінка, Литвицький, Підлісний, Нех, Бажан, Лисий, Орел.

2. ***Визначити тип топоніма за семантикою твірної основи*:**

Антонівка, Дніпропетровськ, Хутір, р. Бобер, Вільшани, Городецьке, Вербівка, Ятранівка, Новоукраїнка, Черешенька, Затишок, Черповоди, Загірне, Болград, Правдівка, Веселий Кут, Підлісся, Юрківка, Дніпродзержинськ.

3. ***Згрупувати пропріативи за словотворчою класифікацією.***

Чернівці, Павлівка Перша, Громи, Борсуківці – Борсуки, Черповоди, Малиничі, Залісяни, Доброводи, Родниківка, Гуляйгородок, Шарин, Городецьке, Дубова, Городище, Старі Бабани, Рогова.

4. ***Визначити групи онімів за лексико-семантичною класифікацією.***

Заліське, Івангород, Полянецьке, Червоне, Івано-Франківськ, Дмитрушки, Авдіївка, Папужинці, Староконстянтинів, Нове Село, Коржовий Кут, Басівка, Зеленьків, Веселівка, Київ, Умань, Віньківці.

ПИТАННЯ ДО ЗАЛІКУ

1. Ономастика як наука про власні назви.
2. Розділи ономастики. Міжпредметні зв’язки.
3. Основні ознаки онімів.
4. Критерії систематизації пропріативів.
5. Становлення ономастики як науки.
6. Принципи класифікації топонімічного матеріалу. Опрацювання загальнотеоретичних ономастичних проблем.
7. Шляхи виникнення онімів.
8. Хронологічна типологія власних назв.
9. Деривaційна структура онімного простору.
10. Будова пропріальних конструкцій.
11. Семантика пропріальних твірних основ.
12. Денотатно-кваліативна типологія онімів.
13. Мотиваційна структура ономастикону.
14. Етимологія власних назв.
15. Особливості використання пропріальних одиниць.
16. Мовні засоби образності власних назв.
17. Емоційно-експресивні ознаки пропріативів.
18. Оніми як складники активного і пасивного словника.
19. Групування власних назв за частотністю їх вживання.
20. Поширення онімів у мовному просторі.
21. Градація онімів у зв’язку з дихотомією “мова – мовлення”.
22. Групування власних назв за їхньою формою.
23. Правопис власних найменувань.
24. Відмінювання онімів.
25. Найменування об’єктів, співвіднесених із живою природою.
26. Семантико-словотвірна структура українських прізвищ.
27. Українські патроніми та прізвиська.
28. Походження псевдонімів.

29. Власні назви космічних об’єктів.

30. Топоніми.

31. Оніми, пов’язані із матеріальною сферою діяльності людини.

32. Найменування об’єктів, пов’язаних з нематеріальною сферою діяльності людини.

33. Власні назви людських колективів.

34. Етимологія назв значних географічних об’єктів України.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Аркушин Г. М. Українська ономастика: робоча навчальна програма для студентів спеціальності “українська мова і література” / Г. М. Аркушин. – Луцьк: РВВ “Вежа” Волинського державного університету імені Лесі Українки, 2006. – 100 с.

2. Аркушин Г. Прізвиська вчителів: мотивація, словотвір, виховний аспект / Г. Аркушин // Урок української. – 1999. – № 2–3. – С. 28–33.

3. Бабишин С. Д. Топоніміка в позакласній роботі з географії / С. Д. Бабишин. – К.: Радянська школа, 1968. – 93 с.

4. Бабишин С. Д. Топоніміка в школі / С. Д. Бабишин. – К.: Радянська школа, 1962. – 123 с.

5. Бабічева О. Л. Інверсійний словник мікротопонімів Чернігівсько-Сумського Полісся / О. Л. Бабічева. – К., 2005. – 102 с.

6. Белей Л. До питання про християнізацію іменника українців / Л. Белей // Наукові записки. – Кіровоград: КДПУ, 2001. – Вип. 37. − С. 5–8.

7. Белей Л. О. Ім’я для дитини в українській родині: словник-довідник / Л. О. Белей. – Ужгород: Просвіта, 1993. – 116 с.

8. Белей О. О. Сучасна українська ергонімія: власні назви підприємств Закарпаття / О. О. Белей. – Ужгород, 1999. – 111 с.

9. Белецкий А. А. Лексикология и теория языкознания (ономастика) / А. А. Белецкий. – К.: Изд-во КГУ, 1972. – 168 с.

10. Беценко Т. Етюди з топонімії Сумщини. Походження географічних найменувань / Т. Беценко. – Суми: Собор, 2000. – 86 с.

11. Бірыла М. В. Беларуская антрапанімія. 3. Структура ўласных мужчынскіх імён / М. В. Бірыла. – Мінск: Навука і тэхніка, 1982. – 320 с.

12. Бондалетов В. Д. Русская ономастика: учебное пособие для студентов / В. Д. Бондалетов. – М.: Просвещение, 1983. – 224 с.

13. Буркат В. П. Оригінальні козацькі прізвища / В. П. Буркат. – К., 2005. – 208 с.

14. Бурячок А. А. Правописний словник імен і найпоширеніших прізвищ / А. А. Бурячок. – К.: Манускрипт, 1996. – 106 с.

15. Бучко Д. Г. Інверсійний словник ойконімів України / Д. Г. Бучко. – Lublin: Redakcija Wydawnictw KUL, 2001. – 325 с.

16. Бучко Д. Класифікація ойконімів України (словотвірно-мотиваційний аспект) / Д. Бучко // Наукові записки. – Вип. 37. – Серія: Філологічні науки (мовознавство). – Кіровоград: РВЦ КДПУ ім. В. Винниченка, 2001. – С. 10–13.

17. Бучко Д. Г. Походження назв населених пунктів Покуття / Д. Г. Бучко. – Львів: Світ, 1990. – 143 с.

18. Василюк Л. Л. Топоніми Волині як джерело фізико-географічних досліджень / Л. Л. Василюк. – Луцьк, 1999. – 130 с.

19. Ведина Т. Ф. Словарь личных имен / Т. Ф. Ведина. – М.: ООО Фирма “Издательство АСТ”, 2000. – 416 с.

20. Великий тлумачний словник сучасної української мови / Уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел. – К.; Ірпінь: ВТФ “Перун”. – 2–1. – 1426 с.

21. Вербич С. О. Гідронімія басейну Верхнього Дністра: етимологічний словник-довідник / С. О. Вербич. – К.: Пульсари, 2007. – 120 с.

22. Вербич С. Сучасна українська онімна лексика: функціональний аспект / С. Вербич // Вісник НАН України. – 2008. – № 5. – С. 54–60.

23. Вересаев В. А. Номинации мифологических объектов русского фольклора в сопоставлении с сербским / В. А. Вересаев. – Одесса, 1993. – 200 с.

24. Веселовский С. Б. Ономастикон. Древнерусские имена, прозвища и фамилии / С. Б. Веселовский. – М.: Наука, 1074. – 382 с.

25. Гаврилова Т. О. Місцева географічна номенклатура як джерело номінації сільських кутків (на матеріалі говірок Черкащини) / Т. О. Гаврилова // Студії з ономастики та етимології. – К.: Кий, 2002. – С. 54–64.

26. Галас К. Й. Назва як мовна одиниця (на матеріалі української мови) / К. Й. Галас. – Ужгород, 1985. – 46 с.

27. Герасимчук В. А. Антропоніми: історія і сучасність: навчальний посібник / В. А. Герасимчук, А. Ф. Нечипоренко. – Кам'янець-Подільський: Абетка, 2002. – 151 с.

28. Горбач О. Арго в Україні / О. Горбач. – Львів: Інститут українознавства імені І. Крип'якевича НАН України, 2006 (Серія "Діалектологічна скриня"). – 686 с.

29. Горпинич В. О. Катойконімія української мови: монографія / В. О. Горпинич, С. Ю. Прийменко. – Дніпропетровськ: ДНУ, 2008. – 214 с.

30. Горпинич В. О. Словник географічних назв україни (топоніми та відтопонімні прикметники) / В. О. Горпинич. – К.: Довіра, 2001. – 526 с.

31. Горпинич В. О. Словник географічних назв України (топоніми та відтопонімні прикметники) / В. О. Горпинич. – К.: Довіра, 2001. 526 с.

32. Горпинич В. О. Слов'янська ад'єктонімія і катойконімія: монографія / В. О. Горпинич. – Дніпропетровськ: Пороги, 2003. – 409 с.

33. Грінченко Б. Д. Словарь української мови / Б. Д. Грінчнко. – Т. 1–4. – К.: Наукова думка, 1996–1997.

34. Громко Т. В., Лучик В. В., Поляруш Т. І. Словник народних географічних термінів Кіровоградщини / Т. В. Громко, В. В. Лучик, Т. І. Поляруш. – Київ–Кіровоград: РВГУЦ КДПУ, 1999. – 224 с.

35. Гумецька Л. Л. Топоніміка української актової мови XIV–XV століть / Л. Л. Гумецька // Мовознавство: Наукові записки. – Т. 14. – К.: Вид-во АН УРСР, 1957. – С. 10–22.

36. Данилюк О. К. Словник народних географічних термінів Волині / О. К. Данилюк. – Луцьк: Настир'я, 1997. – 108 с.

37. Дворецкий И. Х. Латинско-русский словарь / И. Х. Дворецкий. – М.: Русский язык, 2000. – 846 с.

38. Дей О. І. Словник українських псевдонімів та криптонімів (XVI – XX ст.) / О. І. Дей. – К.: Наук. думка, 1969. – 559 с.

39. Демчук М. О. Слов'янські автохтонні особові власні імена в побуті українців XIV – XVII ст. / М. О. Демчук. – К.: Наукова думка, 1988. – 172 с.

40. Денисюк В. В. Антропоніми в українській історіографічній традиції другої половини XVII – XVIII ст.: монографія / В. В. Денисюк. – К.: Міленіум, 2006. – 203 с.

41. Довідник ергонімів (назв установ та організацій у сфері соціально-побутового обслуговування м. Луганська) / уклад. А. С. Зеленько, Н. М. Лєсовець. – Луганськ: Альма-матер, 2003. – 100 с.

42. Дука Л. И. Принципы и лексикографическая практика разработки словаря коннотативных онимов: методическое пособие (в помощь студентам факультета иностранной филологии) Л. И. Дука. – Запорожье: ЗГУ, 2000. – Ч. 1. Антонимы. – 54 с.

43. Еппель Веніамін. Нові матеріали до словника українських псевдонімів / Веніамін Еппель. – Київ, 1999. –116 с.

44. Етимологічний словник літописних географічних назв Південної Русі / І. М. Желєзняк, А. П. Корепанова, Л. Т. Масенко, О. С. Стрижак. – К.: Наукова думка, 1985. – 254 с.

45. Єфименко І. В. До етимології українських антропонімів польського походження / І. В. Єфименко // Slavica та baltica в ономастиці України / Відп. ред. І. М. Желєзняк. – К., 1999. – С. 91–96.

46. Жайворонок В. В. Велика чи мала літера: словник-довідник / В. В. Жайворонок. – К.: Наукова думка, 2004. – 202 с.

47. Железняк І. М. Роль і місце ономастичних досліджень у студіях з східнослов'янського етногенезу / І. М. Железняк //Ономастика України та етногенез східних слов'ян НАН України. Ін-т української мови. – К., 1998. – С. 3–17.

48. Жучкевич В. А. Местные географические термины в топонимии Белоруссии / В. А. Жучкевич // Местные географические термины. – М.: Мысль, 1970. – С. 138–145.

49. Ишутин А. А. Восточнославянская теонимия / А. А. Ишутин. – Воронеж: Истоки, 2003. – 113 с.

50. Ільченко І. І. Прізвища іншомовного походження Надвеликолузького регіону / І. І. Ільченко // Актуальні питання антропоніміки / Відп. ред. І. В. Єфименко. – К., 2005. – С. 104–110.

51. Ираклієвський В. Етимологічний словник українських прізвищ – прізвищезнавство / В. Ираклієвський. – К., 2003. – 64 с.

52. Ісат Ю. А. 2500. Чоловічі та жіночі імена: Походження, значення, вибір. / Ю. А. Ісат. – Донецьк: ТОВ ВКФ “БАО”, 2005. – 560 с.

53. Калінкін В. М.Теоретичні основи поетичної ономастики: Автореф. дис. ...доктора філол. наук / В. М. Калінкін. – К., 2000. – 38 с.

54. Капська А. Й. Ономастичні утворення, похідні від назв рослинного світу / А. Й. Капська // Питання сучасної ономастики. – К.: Наукова думка, 1976. – С. 212–215.

55. Карпенко О. Ю. Організація індивідуального зоонімічного фрейму / О. Ю. Карпенко // Вісник Донецького у-ту. Сер. Б.: Гуманітарні науки. – Вип. 1. – 2008. – С. 55–59.

56. Карпенко О. Ю. Проблематика когнітивної ономастики: монографія / О. Ю. Карпенко. – Одеса: Астропринт, 2006. – 325 с.

57. Карпенко Ю. А. Названия звездного неба / Ю. А. Карпенко. – М.: Наука, 1985. – 216 с.

58. Карпенко Ю. О. Літературна ономастика: збірник статей / Ю. О. Карпенко. – Одеса: Астропринт, 2008. – 328 с.

59. Карпенко Ю. О. Ономастика / Ю. О. Карпенко // Українська мова: енциклопедія / редкол.: В. М. Русанівський, О. О. Тараненко (співголови), М. П. Зяблюк та ін. – К., 2000. – С. 404–405.

60. Керста Р. Й. Українська антропонімія XVI ст. Чоловічі іменування / Р. Й. Керста. – К.: Наук. думка, 1984. – 162 с.

61. Коваль А. П. Знайомі незнайомці: Походження назв поселень України: науково-популярне видання / А. П. Коваль. – К.: Либідь, 2001. – 304 с.

62. Кордуба М. Що кажуть нам назви осель? / М. Кордуба. – Львів: Наша Батьківщина, 1938. – 22 с.

63. Краснящих А. 1000 псевдонимов / А. Краснящих, К. Беляев. – Х.: Фолио, 2003. – 479 с.

64. Кругляк Ю. О. Ім’я вашого міста / Ю. О. Кругляк. – К.: Наукова думка, 1978. – 152 с.

65. Кукин А. Н. Современная топономастика: достижения, поиски, перспективы / Modern toponomastics: achievementes, problems, perspektives // Ювілейний збірник на честь 70-річчя від дня народження проф. Петра Лизанця / А. Н. Кукин. – Ужгород, 2000. – С. 284–289.

66. Купчинський О. А. Найдавніші слов’янські топоніми України як джерело історико-географічних досліджень (Географічні назви на -ичі) / О. А. Купчинський. – К.: Наукова думка, 1981. – 251 с.

67. Лобода В. В. Топонімія Дніпро-Бузького межиріччя / В. В. Лобода. – К.: Вища школа, 1976. – 232 с.

68. Лучик В. В. Ономастична термінологія / В. В. Лучик // Słowiańska onomastyka. Encyklopedia / Pod red. E. Rzetelskiej-Feleszko i A. Cieślikowej przy współ. J. Dumy. – Warszawa; Kraków: Wyd-wo Naukowe Warszawskie, 2002–2003. – T. I. – 536 s.

69. Лучик В. В. Ретроспективний і перспективний погляди на українську ойконімію та стан її вивчення / В. В. Лучик // Linguistica slavica: Ювілейний збірник на пошану Ірини Михайлівни Желєзняк. – К.: “Кий”, 2002. – С. 90–95.

70. Масенко Л. Т. Історія власних назв // Історія української мови. Лексика і фразеологія / Л. Т. Масенко. – К.: Наукова думка, 1983. – С. 620–659.

71. Масенко Л. Т. Українські імена та прізвища / Л. Т. Масенко. – К.: Т-во “Знання” УРСР, 1990. – 48 с.

72. Медвідь-Пахомова С. М. Еволюція антропонімних формул у слов’янських мовах / С. М. Медвідь-Пахомова. – Ужгород: Ліра, 1999. – 248 с.

73. Морошкин М. Я. Славянский именослов, или Собрание словянских личных имен в алфавитном порядке / М. Я. Морошкин. – Спб., 1867. – 219 с.

74. Мурзаев Э. М. Очерки топонимики / Э. М. Мурзаев. – М.: Мысль, 1974. – 382 с.

75. Мурзаев Э. М. Словарь народных географических терминов / Э. М. Мурзаев. – М.: Мысль, 1984. – 653 с.

76. Никонов В. А. Краткий топонимический словарь / В. А. Никонов. – М.: Мысль, 1966. – 509 с.

77. Німчук В. В. Про українську псевдонімію та криптонімію / В. В. Німчук. – Українська мова. – 2002. – № 2. – С. 30–58.

78. Німчук В. В. Українська ономастична комісія: сьогодення і перспективи / В. В. Німчук // Повідомлення Української ономастичної комісії. – Вип. 1 (16). – К.: Вид. дім Дмитра Бураго, 2012. С. 6–13.

79. Озтюрк Л. И. Русская отойконимическая лексика Республики Татарстан: деривационный и лингвографический аспекты: автореф. дис. на соискание ученой степени канд. филол. наук: спец. 10.02.01 “Русский язык” / Л. И. Озтюрк. – Казань, 2008. – 20 с.

80. Панцьо С. Є. Антропонімія Лемківщини / С. Є. Панцьо. – Тернопіль: Книжково-журнальне видавництво “Тернопіль”, 1995. – 132 с.

81. Петровский Н. А. Словарь русских личных имен / Н. А. Петровский. – М.: Русские словари, 1996. – 480 с.

82. Подольская Н. В. Словарь русской ономастической терминологии / Н. В. Подольская. – М.: Наука, 1988. – 188 с.

83. Поспелов Е. М. Школьный топонимический словарь / Е. М. Поспелов. – М.: Просвещение, 1988. – 224 с.

84. Скрипник Л. Г. Власні імена людей: Словник-довідник / Л. Г. Скрипник, Н. П. Дзятківська. – К.: Наукова думка, 1996. – 335 с.

85. Сліпушко О. М. Тлумачний словник чужомовних слів в українській мові / О. М. Сліпушко. – К.: Криниця, 1999. – 507 с.

86. Словник української ономастичної термінології / Уклад. Д. Г. Бучко, Н. В. Ткачова. – Харків: Ранок – НТ, 2012. – 256 с.

87. Суперанская А. В. Общая теория имени собственного / А. В. Суперанская. – М.: Наука, 1973. – 336 с.

88. Сюсько М. І. З народного джерела: карпатоукраїнський зоонімікон у контексті інших слов'янських (і неслов'янських) мов: монографія / М. І. Сюсько. – Ужгород: Ґражда, 2011. – 272 с.

89. Тищенко О. М. Словник топонімів Комишанського краю Херсонської області / О. М. Тищенко // Лексикографічний бюлетень / Відп. ред. І. С. Гнатюк. – К., 2009. – Вип. 18. – С. 187–195.

90. Торчинська Н. М. Словник власних географічних назв Хмельницької області / Н. М. Торчинська, М. М. Торчинський. – Хмельницький : Авіст, 2008. – 549 с.

91. Торчинський М. М. Денотатно-номінативна структура антропонімікону української мови / М. М. Торчинський // Наукові праці Кам'янець-Подільського держ. ун-ту: Філологічні науки. – Вип. 15. – Т. 1. – Кам.-Подільський: Аксіома, 2007. – С. 146–150.

92. Торчинський М. М. Структура онімного простору української мови / М. М. Торчинський. – Хмельницький: Авіст, 2008. – 548 с.

93. Торчинський М. М. Структура онімного простору української мови. Частина ІІ. Функціонування власних назв : монографія / М. М. Торчинський. – Хмельницький: ХНУ, 2009. – 454 с.

94. Торчинський М. М. Українська ономастика: навчальний посібник / М. М. Торчинський. – К. : Міленіум, 2010. – 238 с.

95. Трійняк І. І. Словник українських імен / І. І. Трійняк. – К.: "Довіра", 2005. – 509 с.

96. Український правопис. – К.: Наукова думка, 1998. – 240 с.

97. Фаріон І. Д. Когнітивний аспект антропонімійної лексики / І. Д. Фаріон // Українська історична та діалектна лексика. – Львів, 2003. – Вип. 4. – С. 336–341.

98. Франко З. Т. Хто ми? Звідки родом? / З. Т. Франко. – К.: Т-во "Знання" УРСР, 1990. – 48 с.

99. Франко І. Я. Причинки до української ономастики / І. Я. Франко // Науковий збірник тов-ва ім. Т. Шевченка. – Львів, 1906. – С. 185–218.

100. Ходоренко Г. В. Найменування осіб у російськомовній інтернет-комунікації: структурний і семантичний аспекти: автореф. дис. ... канд. філол. наук / Г. В. Ходоренко. – Д., 2006. – 18 с.

101. Худаш М. А., Демчук М. О. Походження українських карпатських і прикарпатських назв населених пунктів (відантропонімні утворення) / М. А. Худаш, М. О. Демчук. – К.: Наукова думка, 1991. – 267 с.

102. Худаш М. Українські карпатські і прикарпатські назви населених пунктів (утворення від відапелятивних антропонімів) / М. ХУдаш. – Львів, 2004. – 536 с.

103. Черняхівська Є. М. Топонімія Львівщини: Дис.... канд. філол. наук / Є. М. Черняхівська. – Львів, 1966. – 314 с.

104. Черняховская Е. М. Топонимия Львовщины: Автореф. дис... канд. филол. наук / Е. М. Черняховская. – Львов, 1966. – 20 с.

105. Чичагов В. К. Из истории русских имен, отчеств и фамилий (вопросы русской исторической ономастики XV – XVII вв.) / В. К. Чичагов. – М.: Учпедгиз, 1959. – 126 с.

106. Чучка П. П. Антропонімія Закарпаття. Вступ та імена: конспект лекцій / П. П. Чучка. – Ужгород: Вид-во УдУ, 1970. – 102 с.

107. Чучка П. П. Антропонімія Закарпаття / П. П. Чучка. – Ужгород: ТОВ “Папірус”, 2008. – 672 с.

108. Чучка П. П. Глобальні, національні та регіональні ознаки прізвищ українців / П. П. Чучка // Дивослово. – 2003. – № 10. – С. 23–26.

109. Чучка П. П. Патронім / П. П. Чучка // Українська мова. Енциклопедія / [редкол. В. М. Русанівський, О. О. Тараненко (співголови), М. П. Зяблюк та ін.]. – Київ: Вид-во “Українська енциклопедія” ім. М. П. Бажана, 2000. – С. 482.

110. Чучка П. П. Призабуті імена українок / П. П. Чучка // Актуальні питання антропоніміки / Відп. ред. І. В. Єфименко. – К., 2005. – С. 243–251.

111. Чучка П. П. Розвиток імен і прізвиськ / П. П. Чучка // Історія української мов: Лексика і фразеологія. – К., 1983. – 742 с.

112. Чучка П. П.. Українські псевдоніми: статус, структура і функції / П. П. Чучка // Наукові записки Кіровоградського державного педагогічного університету ім. Володимира Винниченка. Серія: Філологічні науки (мовознавство). – 2001. – Вип. 37. – С. 81–82.

113. Шульгач В. П. До проблеми творення відтопонімних прикметників в українській мові / В. П. Шульгач // Мовознавство. – 2000. – №2–3. – С. 24–32.

114. Шульгач В. П. Ойконімія Волині: Етимологічний словник-довідник / В. П. Шульгач. – К.: Кий, 2001. – 189 с.

115. Шульгач В. П. Оронім / В. П. Шульгач // Українська мова: Енциклопедія. – К.: Українська енциклопедія, 2000. – С. 407.

116. Янко Т. М. Топонімічний словник-довідник Української РСР / М. Т. Янко. – К.: Радянська школа, 1973. – 179 с.

117. Blanár V. Teória vlastného mena (Status, organizácia a fungovanie v spoločenskej komunikacii) / V. Blanár/ – Bratislava: Veda, 1996/ – 250 s.

118. Bubak J. Zoonimia – nazwy zwierząt / J. Bubak // Polskie nazwy własne. Encyklopedia / Red. Ewa Rzetelska-Feleszko. – Warszawa; Kraków: IJP, 2005. – S. 329–336.

119. Górnowicz H. Wstęp do onomastyki / H. Górnowicz. – Gdańsk, 1988. – 129 s.

120. Grzenia J. Słownik imion / J. Grzenia. – Warszawa: Wydawnictwo naukowe PWN, 2005. – 414 s.

121. Kaleta Z. Nazwisko w kulturze polskiej / Z. Kaleta. – Warszawa, 1998. – 225 s.

122. Kosyl Cz. Typy motywacyjne przezwisk ludowych / Cz. Kosyl // Onomastyka w dydaktyce szkolnej i społecznej. – Szczecin, 1988. – S. 200–222.

123. Kondratiyk M. Nazwy miejscowe poludniowo-wschodniej Bialostoczyzny / M. Kondratiyk . – Wroclaw etc.: Wyd-wo PAN, 1974. – 304 s.

124. Rospond S. Klasyfikacja strukturalno-gramatyczna slowianskich nazw geograficznich / S. Rospond. – Wroclaw etc.: Wyd-wo PAN, 1957. – 73 s.

125. Skulina T. Staroruskie imiennictwo osobowe. – Cz. II: Prace onomastyczne. 21 / T. Skulina. – Wroclaw etc.: Wyd-wo PAN, 1974. – 239 s.

126. Šramek R. Ŭvod do všeobecnej jnjmastiky / R. Šramek/ – Brno, 1999. – 191 s.

127. Studia Slovakistica: збірник наукових праць / [упоряд. і відп. ред.: С. Пахомова, Я. Джоганик]. – Ужгород: Видавництво Олександри Гаркаші, 2009. – Випуск 9: Ономастика. Антропоніміка. – 356 с.; випуск 10: Ономастика. Топоніміка. – 464 с.

128. Walczak B. Polskie zoonimy historyczne / Bogdan Walczak // Systemy zoonimiczne w językach słowiańskich / Pod. red. Stefana Warchoła – Lublin: Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowkiej, 1996. – S. 147–158.

ДОДАТКИ

ДОДАТОК 1

Особливості творення катойконімів

№ п/п	Словотвірний суфікс	Правила використання суфікса	Приклади
1.	**-ц-і**	Неусічена основа ойконіма, яка закінчується на ***-ин***, ***-ів***, ***-поль/-піль***, ***-город***, ***-щин-а*** та безформантні конструкції	*Сімферополь – сімферопольці, Бориспіль – борисполець, бориспільці, Ямпіль – ямпільці, Звенигород – звенигородці, Ужгород – ужгородці Севастополь – севастополець, Красноград – красноградець, Ямпіль – ямполець, Катеринопіль – катеринополець, катеринопольці*
		Усічена основа ойконіма, яка закінчується на ***-к-а***, ***-щин-а***, ***-ськ***	
2.	**-ан-и**	Неусічена основа назви ойконіма, яка закінчується на ***-ївц-і***, ***-инц-і***, ***-ець***, та безафіксні	
3.	**-чан-и**	Неусічена та усічена основи ойконіма, яка закінчується на ***-к-а***, та назви прикметникового походження	
		[ч], що стоїть перед суфіксом ***-ан-***, належить не до нього, а до кореня	
		твірної основи топоніма закінчується суфіксами ***-иц'***, ***-ець***, ***-ськ-/-цьк-***,	*Вінниця – вінничанин, Хомутець – хомутчанин, Свердловськ – свердловчанин,*

			Мінськ – мінчанин, *Луцьк – лучанин*
4.	**-ак(-як)**	До основ офіційних назв територій або частин держав	*Поділля – подоляк;* *Волинь – волиняк;* *Крим – кримчак,* *Австрія – австріяк*
5.	**-ець**	Кінцевий суфікс ***-івк***- топоніма	*Ковалівка – ковалівець, ковалівці;* *Степанівка – степанівець, степанівці;* *Іванівка – іванівець, іванівці;* *Павлівка – павлівець, павлівці*

ДОДАТОК 2

ПРОГРАМА ЗБИРАННЯ ОНОМАСТИЧНОГО МАТЕРІАЛУ

Оніми являють собою не тільки значущу та марковану в культурно-історичному плані складову словника будь-якої мови, але й вельми специфічну його частину за суто мовними параметрами (своєрідністю семантики, фонетики, орфографії, деривації, морфології, синтаксису). Необхідністю розгляду закономірностей розвитку і функціонування власних назв окремих регіонів у загальній структурі мови й обумовлене проведення ономастико-краєзнавчих досліджень студентами ІІ курсу факультету української філології денної та заочної форм навчання.

Цінність такої роботи незаперечна, адже це – підґрунтя не лише для теперішніх, але й для майбутніх ономастичних напрацювань. Слухачі спеціального курсу не тільки систематизовують і вивчають пропріативи, а й здійснюють перші спроби укладання реєстрів та словників місцевих власних найменувань. Окрім того, автори ономастичних розвідок матимуть можливість опублікувати результати свого дослідження у збірнику студентських наукових праць.

Нових наукових звершень Вам, молоді лінгвісти!

АБІОНІМИ

І. Відомості про населений пункт (ойконім)

1. Як зветься ваш населений пункт? (Записувати за місцевою літературною вимовою у називному, родовому відмінках і в прикметниковій формі; напр.: село *Комарівка*, *Комарівки*, *комарівський*).

2. Яка його поштова адреса за сучасним адміністративно-територіальним поділом (сільрада, район, область) і за старим (волость, повіт, губернія)?

3. Характер ґрунту, на якому локалізується поселення (пісок, глина, камінь, чорнозем та ін.).

4. Чи змінювалась офіційна назва населеного пункту, коли і чому? Запишіть форму старої назви за місцевою вимовою (у називному, родовому відмінках і в прикметниковій формі).

5. Чи має поселення, крім назви офіційної, якусь місцеву назву (неофіційну)? Запишіть її форму за місцевою вимовою (у називному, родовому відмінках і в прикметниковій формі).

6. Які гіпотези походження назви денотата (офіційної та неофіційної)? Які є документи, перекази, пісні, народні приказки тощо, пов'язані з даною назвою?

7. Коли і ким заснований населений пункт? Коли і звідки прийшли перші поселенці? Ким були перші жителі селища – кріпаки, казенні, козаки чи переселенці?

8. Який основний склад населення за національністю? Чи відбулися зміни в складі населення?

9. Чи не мають жителі поселення якогось прізвиська (наприклад, *литвини*, *поліщуки*, *долішняки* тощо)? Чи прозивають їх якимось прізвиськом жителі інших сіл?

10. Як називають жителів за найменуванням населеного пункту (наприклад, с. *Покровське – покровчани*, *покровчанин*, *покровчанка*)?

11. Чи не мали жителі в давнину яких-небудь виробничих занять? Якщо мали, то які саме (ковальство, залізорудні промисли, виплавка скла, плетіння корзин, віників, гончарство, чабанство, добування селітри, дьогтю тощо)?

12. Чим займаються мешканці поселення останні десять років?

13. Запишіть назви населених пунктів, що вже не існують (які ознаки від них залишились і як тепер ці місця називаються).

14. Запищіть назви сусідніх селищ (як в межах сільради, так і найближчих населених пунктів сусідніх сільрад), зазначивши для кожного з них адміністративно-територіальну належність до певної сільради і району.

15. Охарактеризуйте семантику твірної основи ойконіма; вкажіть градацію найменування за лексико-семантичною та деривaційною класифікаціями (наприклад, с. *Лісове* – кваліативний (поселення серед лісу), відапелятивний дериват, мотивований географічним терміном *ліс* – “велика площа землі, заросла деревами і кущами”; субстант. прикм., пор. *лісовий* < *ліс*).

II. Місцеві гідроніми та мікрогідроніми

1. Як називаються річки, струмки, джерела, що протікають на території поселення (вказати, де беруть початок і в яке водоймище впадають, їх довжину, ширину, пересічну глибину, швидкість течії, колір води)? Яке русло річки чи струмка (глинисте, піщане, кам’янисте, замулене, топке чи тверде); характер заплави річки (широка, вузька, лугова чи болотяна, які на ній зарослі); які лісові породи дерев росли чи ростуть вздовж водойми?

2. Як називаються старі річища, старі русла і висохлі річки та струмки (які назви вони мали і як звуться тепер)?

3. Запишіть назви стоячих вод:

   а) озер;

   б) боліт;

   в) штучних водоймищ (ставів);

   г) колодязів (криниць, копанок, ковбань);

   д) торфовищ.

4. Як називаються:

   а) острови;

   б) півострови;

   в) миси?

5. Яку назву мають:

   а) пороги;

   б) водоспади;

   в) береги;

   г) кручі;

д) скелі;

е) плеса;

ж) вири (омути)?

6. Як називаються:

а) переправи;

б) броди;

в) пристані;

г) місця для купання?

7. Виокремте гідроніми, семантичною базою яких є географічні терміни та апелятиви (*Бака́ї* < *бакай* – “калюжа, яма з водою”, *Ви́ла* < *вила*, *вилка* – “розгалуження русла річки”, *Гли́няники* < *глиняник* – “місце добування глини”, *Жо́лоб* < *жолоб* – “канава з проточною водою”, *Стріли́ця* < *стрілиця* – “стрімка течія річки”).

8. Запишіть найменування водних об’єктів, які мотивуються пропріативами різних тематичних груп:

а) *антропонімами* (ставок *Дро́здів* < від ОН (особова назва) власника ставка *Дрозда*, *Іва́нів*, криниця *Леська́ова* < від ОН *Лесько* < *Єлисей* або *Олександр*, копанка *Марі́їна* < від ОН *Марія*);

б) *ойконімами* (ставок *Шаульський* – від с. Шаулиха (Черкаська обл.)) тощо.

9. Зафіксуйте гідроніми, що складаються з препозитивного прикметника і постпозитивного номенклатурного слова (*Нови́й Ставок*, *Старе́ча Копанка*, *Хресто́ва Криниця*, *Широ́кий Став*) або навпаки – препозитивного номенклатурного слова і постпозитивного прикметника (*Колонка Шмельова*, *Джерело Панько́ва*).

10. Зазначте гідроніми-орієнтири (на зразок прийменниково-іменникових форм): копанка *Коло Греблі*, джерело *За Левадою*.

ІІІ. Найменування просторових об’єктів, що знаходяться у межах населеного пункту

Пагоніми (власні назви нив, полів, присадибних земельних ділянок, пасовищ, сінокосів, смітників, місць поховань тощо).

Урбаноніми (власні найменування проспектів, вулиць, провулків, бульварів, набережних, площ, ринків, окремих мікрорайонів або частин міст, меморіальних комплексів або пам'ятних місць, зоопарків або зоосадів тощо).

І. Запишіть за місцевою вимовою пропріативи відапелятивного походження, твірні лексеми яких вказують на:

*1. **структуру чи властивості ґрунту*:

а) корисні копалини (*Камінний яр* < прикм. "камінний" – утвор. від "камінь" ("тверда гірська порода у вигляді суцільної маси або окремих шматочків, що не кується й не розчиняється у воді"; балка *Глиняна*, *Піщанка*);

б) гідролітичні властивості ґрунту (струмок *Багва* < ап. *багва* ("болотиста місцевість"); *Калабаня*, *Ковбанка*, *Рудка*, *Трясовина*);

в) водні реалії (струмок *Гуркало*, *Озерце*);

г) форму, розмір, особливості місцевості: поле *Клин* < ап. *клин* ("частина земельного угіддя, що виділяється за певною ознакою (за родом посіву тощо), ділянка землі взагалі"; частина села *Кут* < ап. *кут* ("геометрична фігура, утворена двома лініями, що виходять із однієї точки). Місцевість у формі кута на межі Кіровоградської і Черкаської обл.;форми рельєфу; яр *Безодня* < ап. *безодня* ("глибоке провалля"), куток *Западня* < ап. *западня* ("глибока долина, западина", "провалля"; провулок *Степовий*;

*2. **флору*:

а) позначають ліс, гай, указують на рослинний покрив (*Гай*, *Лиса*, *Поляна*, *Пустир*, *Стінка*);

б) пов'язані з окремими видами рослин (урочище *Березине* < ап. *березина* ("березовий гай, ліс; березник, березняк". Назва походить від березового гаю, що проростав поруч); куток *Дубинщина* < ап. *дубина* ("дубовий ліс", "дубовий ліс, гай");

*3. **лісові та степові види тваринного світу*:

а) свійських тварин (куток *Козиній*, *Псарня*);

б) диких тварин (*Веприк*, *Зайчатня*);

в) птахів (частина села *Горлик* < [г]+ ап. *орлик* – зменшено-пестливе слово до "*орел*" ("великий хижий птах родини яструбових, що водиться в горах або степах різних частин світу". На цьому місці три вулиці, що сходяться докупи, нагадують орла з розпростертими крилами);

г) комах (*Ґедзівка*, *Комарівка*);

г) земноводних (*Жаб'яче*, *Рачки*);

4. ***спосіб освоєння земельних ділянок*** (*Заруб*, *Згарище*, *Зруб*, *Пасіка*, *Сторчаки*);

5. ***умови заснування поселень*** (*Колонія*, *Слобідка*, *Хата*, *Хутір*);

6. ***призначення та використання денотата*** (*Вигін*, *Город*, парк відпочинку *Дендропарк*, *Пасовиско*, *Посадка*, *Сіножать*, *Толока*);

7. ***різні промисли, пов'язані з***:

а) лісовим промислом (*Мазарня*, *Майдан*);

б) виробництвом соди (*Буда*, *Вуглярка*, *Полельня*, *Поташня*);

в) скляною і паперовою промисловістю (*Гута*, *Гутисько*, *Папірня*);

г) виноробством, пивоварінням та виробництвом горілки (*Броварня*, *Винниця*, *Гуральня*, *Солодівня*);

г) харчовою промисловістю (*Волівня*, вулиця *Млин*);

д) виробництвом цегли та інших будівельних матеріалів (*Вапнярка*, *Каменоломня*, *Цегольня*);

8. ***різні споруди***:

а) господарські та побутові (*Бригада*, *Водокачка*, *Гребля*, *Двір*, *Клубна*, *Конюшня*, *Кузня*, *Курник*, *Магазин*, *Ринок*, *Стадіон*, *Тік*, *Фільварок*, *Шкільне*);

б) культові (*Каплиця*, *Костел*, *Монастир*, *Хрест*, *Церква*, *Цвинтар*);

в) фортифікаційні (*Город*, *Городище*, *Замок*, *Казарма*, *Стражниця*, *Фортеця*);

9. ***шляхи сполучення*** (*Брід*, *Дорога*, *Косий В'їзд*, *Лінія*, *Переправа*, *Розсохи*, *Траса*);

10. ***просторові ознаки об'єкта; розташування відносно інших значимих об'єктів*** (головної вулиці, річки, району тощо): *Кінець*, *Край*, *Кут*,

Причепа, *Серединка*, *Центр*; ставок *Верхній* < прикм. *верхній* (“який міститься, знаходиться зверху, вище чого-небудь”; ставок *Середній* < прикм. *середній* (“який міститься, знаходиться в середині, між двома особами, предметами, смугами і т. ін.”; ставок *Капличка* < ап. *капличка* – невеличка споруда без вівтаря для відправ і молитов”. Біля цього ставка колись знаходилася каплиця; *Філія* < ап. *філія* (“місцеве відділення якої-небудь установи, підприємства, організації”; передмістя *Софіївська Слобідка* – складений мікротопонім, утворений з лексем “софіївська” і “слобідка” (“частина міста, квартал, що зберіг історичну назву за професією, національністю і т . ін. людей, які жили колись там”. Там у XIX ст. жили працівники парку“Софіївка”; вулиця *Середня П’ятихатська*;

11. ***народну метрологію*** (своєрідне відображення давніх способів вимірювання площ, наділів, парцелювання землі):

а) розмір площі, її величину (*Гектар*, *Шнур*);

б) частину від цілого (*Дільниця*, *Додаток*, *Міра*, *Півторак*, *Придаток*);

в) кордони земельних наділів, їхні межі (*Границя*, *Кордон*, *Межа*);

г) форму об’єкта (*Клин*, *Кривуля*, *Ріг*);

г) спосіб отримання наділу його власником (*Викуп*, *Довжок*);

12. ***числові елементи*** (назви-нумеративи): *Поле Перше*, *Балка Третя*;

13. ***відношення об’єкта до людей*** (соціальна характеристика): слобода *Солдатська*;

14. ***релігійний характер*** (ворота *Всесвятські*, вул. *Великодня*);

15. ***абстрактні поняття, часто із символічною конотацією*** (*Дружби*, *Проспект Миру*, вул. *Соборна*, *Свободи*);

16. ***інші твірні лексеми*** (театр *Зимовий*);

17. ***найменування із затемненою семантикою*** (річка *Біанка*).

II. Запишіть за місцевою вимовою власні назви відонімного походження, твірними лексемами яких виступають:

1. ***різні розряди антропооснов, що вказують на***:

а) особу, кому саме належала, чиєю власністю була певна місцевість, хто на ній проживав чи господарював: *Баболенка* (пасовище), *Ваців Ліс*, *Вільчинського* (поле), *Горішного* (вулиця), *Ліщинських* (кут села), *Марчукове* (озеро), *Олійникова* (гора), *Яциків* (поле);

б) основоположників марксизму-ленінізму (вулиця *Карла Маркса*);

в) видатних партійних діячів та державних діячів (колишньої радянської держави та сьогодення);

г) видатних діячів світового революційного руху;

ґ) героїв громадянської та Великої Вітчизняної війн (вулиця *Василя Боженка*, вул. *Котовського*, парк *Чапаєва*);

д) діячів світового мистецтва, історії та науки (провулок *Тараса Шевченка*);

е) відомих місцевих діячів (площа *Чорновола*);

є) відомих чужоземних осіб (вул. *Маргарет Тетчер*);

ж) видатних українських гетьманів, отаманів та народних повстанців;

з) патріотичні події початку XXI століття (вулиця *Небесної сотні*);

и) геортонімні утворення (комплекс *Святого Андрія Первозванного*);

і) відетнонімні найменування (вулиця *Білоруська*, слобода *Грецька)*;

2. ***різні розряди топооснов*:**

а) макротопонімні:

- назви, похідні від назв країн (*Грузія* (частина села), *Канада* (частина села, пасовище);
- відхоронімні утворення (провул. *Подільський*, вул. *Донбаська*);
- відоронімні похідні (вул. *Кавказька* < *Кавказ*, вул. *Карпатська* < *Карпати*);

б) ойконімні:

- від ойконімів колишнього Радянського Союзу (вул. *Саратівська*);
- від українських найменувань поселень (вулиця *Златопільська*);

в) мікротопонімні (*За Млакою* (поле) < мікр. *Млака* (болото), *Замогила* < мікр. *Могила* (могила), *Скали* (потік) < мікр. *Чорна Скала*);

г) гідронімні (*Закоропець* (частина села) < гідр. *Коропець*, *Збруч* (в'їзд) < гідр. *Збруч*, *Надсерет* (поле) < гідр. *Серет*, *Стрипа* (луг) < гідр. *Стрипа*) тощо.

Ергоніми

1. Назва об'єкту (агрофірма, аптека, база, банк, видавництво, завод, кафе, кооператив, музей, поштамт, супермаркет, театр, типографія, фабрика, фірма, шахта, школа тощо).

2. Рік відкриття закладу.

3. Чи існував цей денотат під іншою назвою? Якщо так, то якою? Чому відбулася зміна найменування?

4. Мотив номінації ергоніма.

5. Загальна кількість працівників закладу.

6. Національний склад працівників:

а) українці; б) росіяни; в) інші національності (вказати).

7. Мови, якими користуються працівники закладу:

а) у повсякденному спілкуванні: українською, російською, англійською тощо;

б) в офіційному спілкуванні та листуванні.

8. Якщо переважає українська мова у спілкуванні, то чому назву закладу дано іноземною мовою (наприклад, *Milan*)?

9. Запишіть назви колгоспів (до укрупнення і після), назви радгоспів і сільськогосподарських спілок, фірм, акціонерних товариств, які існували на території вашого поселення.

ВІТОНІМИ

ПРІЗВИЩА, ПРІЗВИСЬКА

І. Запишіть відонімні найменування, мотивовані:

1. церковно-християнськими чоловічими повними, суфіксальними, усіченими та усічено-суфіксальньними іменами: *Бо́дики*, *Дзюньо́*, *Кузьма́*, *Ла́дики*;

2. церковно-християнськими жіночими повними, суфіксальними, усіченими та усічено-суфіксальними іменами: *Ві́та*, *Гали́нки*, *Ду́ська*, *Ната́шка*;

3. іменами та прізвищами відомих осіб: *Ленін*, *Мать Тереза*;

4. назвами героїв фільмів (*Будулай*, *Пушкарьова*, *Фантомас*), казок (*Колобок*, *Нафаня*), мультфільмів (*Чіп* і *Дейл*, *Шапокляк*);

II. <u>Зазначте</u> <u>відапелятивні</u> <u>прізвиська</u>, співвідносні з:

1. ***розрядом "nomina impersonalia"***, які є назвами:

а) тварин та інших істот: *Бик*, *Воробо́ць*, *За́йчик*, *Лис*, *Соро́ка*;

б) рослин, їх частин та плодів: *Дуб*, *Кабачки́*, *Помідо́р*;

в) предметів побуту та інших речей: *Каза́н*, *Кастру́лька*, *Кірза́к*;

г) страв та продуктів харчування: *Бато́н*, *Варе́ник*, *Тюлька́*;

г) частин тіла людини і тварини: *Балда́*, *Шкі́рка*;

д) явищ природи: *Ві́тер*, *Снєжи́к*;

е) абстрактних понять: *До́ля*;

є) грошових одиниць: *Бакс*, *До́лар*, *Євро*;

ж) назви музичних інструментів і їх частин: *Балала́йка*, *Банду́ра*;

з) назви транспортних засобів і їх частин: *А́уді*, *Фу́ра*;

2. ***апелятивними характеристиками особи***, зокрема назвами, що вказують на:

а) професію, заняття тощо: *Бо́ндари*, *Кра́ва*, *Меха́нік*, *Пожа́рнік, Олі́йники*;

б) етнічне походження: *Жид*, *По́ляк*, *Фріц*;

в) на соціальний стан, місце іменованого в суспільстві: *Буржу́й*, *Куркуль*;

г) місце походження чи проживання: *Гайови́й*, *Доли́нний Іван*;

г) необережні вчинки чи постійні дії: *Клоун* (безперестанку смішить людей), *Жо́рік* (багато їсть);

д) римування: *Ді́рка* (*Ірка – дірка*), *Коржéня* (*Женя – Корженя*), *Бешéнки* (прізвище – *Пешенко*), *Па́нцир* (прізвище – *Банцер*);

3. ***розрядом "nomina personalia"***, що характеризують особу за:

а) зовнішніми ознаками:

- які вважаються стандартними (*Біляк*, *Кудря*)
- які вважаються відхиленнями від норми: *Го́катий*, *Малий́*, *Ри́жий*, *Чо́рна*;

б) особливостями мовлення: *Бульо́*, *Ги́кало*, *Ляльо́ка*;

в) внутрішніми ознаками: *Бо́вдур*, *Тупи́й*;

г) за незрозумілими або утраченими мотивами.

ПАТРОНІМИ

Укажіть патроніми, твірними лексемами яких є:

а) ім'я батька (діда): *Андрухів Степан*, *Михалюньова Ірка*;

б) прізвище батька (діда): *Місько Вовків* < *Вовк*, *Солярів Степко* < *Соляр*;

в) прізвисько батька (діда): *Бригадирів Іван*, *Петро Градів*;

г) апелятивне означення особи: *Ганька Ксьондзова*, *Поліцайов Іван*, *Циганів Ромко*.

МАТРОНІМИ

Запишіть матроніми, що мотивуються:

а) ім'ям матері: *Маньчина Ганя*, *Мотрунчина Галя*, *Наталчина Любка*;

б) дівочим прізвищем матері: *Гунька* (пор. *Гунька Стефанія*), *Жучка* (пор. *Жук Марія*);

в) прізвиськом матері: *Ковалишин Федько*, *Маляришин Юрко*, *Перколабишина Маринка*;

г) апелятивним означення особи: *Богдан Вчительчин*, *Іванка Гоцулчина*.

ДОДАТОК 3

ОРІЄНТОВНА ТЕМАТИКА СТАТЕЙ ДЛЯ ЗБІРНИКА НАУКОВИХ ПРАЦЬ “ОНОМАСТИЧНІ ЕТЮДИ”

1. Етимологія назви ... (детальний опис про становлення та функціонування усіх варіантів назви поселення, значного гідрооб’єкта, іншої географічної назви, цікавої в етимологічному плані; деривaційна, лексико-семантична та мотиваційна характеристика онімів).

2. Мікротопонімія ... (загальна словотвірна, лексико-семантична та мотиваційна характеристика назв кутків, вулиць, лісів, полів, ставків, криниць, струмків тощо одного поселення або певної незначної території).

3. Антропонімія ... (продуктивність імен та їхня етимологія, семантико-словотвірна структура прізвищ, псевдонімів, прізвиськ певної групи населення).

4. Цікава інформація про інші теоретичні або практичні аспекти ономастики (за погодженням з науковим керівником).

ДОДАТОК 4

ВИМОГИ ДО НАПИСАННЯ ОНОМАСТИЧНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ

 СТРУКТУРА НАУКОВОГО ДОСЛІДЖЕННЯ

Перша сторінка – ***титульна*** (на ній друкується назва навчального закладу, тема роботи, прізвище, ім'я, по батькові виконавця і наукового керівника).

Зміст подається на другій сторінці роботи і містить найменування та номери початкових сторінок усіх розділів, підрозділів та пунктів (якщо вони мають заголовок), зокрема вступу, розділів, висновків, списку використаної літератури, додатків тощо.

ВСТУП

Заголовок структурної частини **ВСТУП** друкують без лапок великими літерами симетрично до тексту. Крапку в кінці заголовка не ставлять. Орієнтовний обсяг вступу 1–2 сторінки.

У вступі обґрунтовується *актуальність* вибраної теми дослідницької роботи. Висвітлення актуальності не повинно бути багатослівним. Досить висловити головне – сутність проблеми або завдання. Вона характеризує співвідношення між тим, що з цієї проблеми вже відомо, а що досліджується здобувачем уперше, і свідчить про те, для якої галузі науки мають цінність наукові результати роботи.

Обґрунтування актуальності теми свідчить про те, як автор уміє вибрати важливу для теорії і практики тему; характеризує наукову обізнаність і професійну підготовленість студента до наукової роботи. Висвітлюючи актуальність проблеми дослідження, достатньо коротко викласти сутність проблеми; доцільність роботи, її відмінність у порівнянні з відомими розв'язаннями проблеми, стан її розробки. Для цього складається стислий огляд літератури з теми дослідження, у якому обґрунтовується, що досліджувана проблема ще не вивчена чи маловивчена, розкрита лише частково або розкривалася не в тому аспекті. Для цього варто послуговуватися такими

словами й словосполученнями: *набуває першочергового значення, помітно (значно) зріс інтерес, значну увагу приділяють, особливу увагу привертають, користується посиленою увагою, однією з найважливіших проблем є* тощо.

Виходячи з актуальності, логічно формулюється *мета* наукової розвідки, *завдання дослідження*, які необхідно вирішити для досягнення поставленої мети.

Завдання дослідження потрібно правильно й чітко сформулювати, розташувати в порядку розгортання дій (дослідження). Вони можуть включати такі складові:

- вивчення й аналіз літератури з даної проблеми;
- розв'язання певних ономастичних питань;
- аналіз дібраних пропріативів.

Ключовими слова у формулюванні мети і завдань дослідження виступають слова: *дослідити, описати, здійснити, вивчити, розкрити; дослідження, опис, вивчення, розкриття; комплексний, всебічний (аналіз, вивчення; розробити засади, з'ясувати рівень сформованості, обґрунтувати теоретичні засади, визначити межі застосування (поширення), дослідити (проаналізувати) структуру, описати функціонування, визначити специфіку, розробити (запропонувати) систему* тощо.

Обґрунтовується *об'єкт* і *предмет* дослідження. *Об'єкт* дослідження – це процес або явище, що породжує проблемну ситуацію і обране для вивчення питання. *Предмет* дослідження міститься в межах об'єкта.

ОСНОВНА ЧАСТИНА

Основна частина ономастичної розвідки розкриває зміст дослідження. У ній викладається опис фактів, явищ, закономірностей, узагальнюються відомі факти, пропонуються власні погляди на проблему дослідження.

ВИСНОВКИ

Наукова робота закінчується висновками – послідовним, логічно стрункім викладом отриманих результатів та вказівкою на ступінь реалізації мети і розв'язання поставлених завдань дослідження, сформульованих у вступі.

Висновки переважно містяться на двох сторінках. Цю структурну частину роботи починають з нової сторінки. Заголовок **ВИСНОВКИ** (без лапок) друкують великими літерами симетрично до тексту. Крапку в кінці заголовка не ставлять.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

Після висновків подається список використаної літератури (список використаних джерел). Цю структурну частину роботи починають з нової сторінки. Заголовок **СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ** друкують (без лапок) великими літерами симетрично до тексту. Крапку в кінці заголовка не ставлять.

Кожне включене у такий список літературне джерело повинно мати відбиття в дослідженні. Посилання в тексті дослідницької роботи на літературу або джерела роблять у квадратних дужках, вказуючи номер джерела у списку літератури, далі через кому – номер сторінки, наприклад: „... каузальність в ойконімії” [48, с. 19].

Список використаної літератури складають в алфавітному порядку за загальноприйнятими стандартами (наприклад: *Шульжук К. Ф. Ускладнені сполучникові складні речення з різними видами зв’язку / К. Ф. Шульжук // Українське мовознавство. – 1979. – № 11. – С. 93–100*; *Бевзенко С. П. Українська діалектологія / С. П. Бевзенко. – К. : Вища школа, 1980. – 367 с.*).

Матеріали, які не увійшли до основного змісту наукової роботи, але мають неабияке теоретичне і практичне значення для повного розкриття теми дослідження, поміщають у додатках.

ДОДАТКИ

За необхідності до додатків доцільно включати:

- допоміжний матеріал, потрібний для повноти сприйняття роботи;
- карти;
- ілюстрації допоміжного характеру.

ЗАГАЛЬНІ ВІДОМОСТІ

1. Звідки взято матеріали:

а) прізвище, ім’я, по батькові, вік, рід занять, час мешкання в даному пункті та домашня адреса інформатора (кого опитують);

б) характер джерела (якщо використовувалися для відповідей на питання програми книга, стаття, карта, архів тощо), точна його назва, місце та видання, сторінка.

2. Додаткові відомості (тут нотується все те, що не передбачується програмою і що записувач вважає необхідним до неї додати).

Примітка. Записуючи власні назви, обов’язково потрібно поставити в них наголос і вказати категорію роду. Якщо є кілька форм однієї назви, то в анкеті зазначати всі, вказавши найуживанішу з них.

Власні назви, записані з уст інформаторів, подавати фонетичною транскрипцією.

ОФОРМЛЕННЯ НАУКОВИХ РОБІТ

Дослідницьку роботу друкують на комп’ютері з одного боку білого аркуша формату А 4 (210 х 297 мм) через півтора міжрядкових інтервала (29–30 рядків на сторінці). Шрифт – Times New Roman, розмір кегля – 14. Приклади виділяються курсивом. Текст роботи потрібно друкувати, дотримуючись наступних розмірів полів: зліва – 30 мм, справа – 15 мм, зверху – 25 мм, знизу – 20 мм.

Нумерацію сторінок подають у правому верхньому куті арабськими цифрами без знака №. Сторінки рахують із титульної, але на ній цифру не вказують. Наскрізну нумерацію зберігають до останньої сторінки роботи.

Обсяг роботи – 10–25 сторінок (включно зі списком використаної літератури, проте без Додатків).

Зразок1

Зразок оформлення титульної сторінки дослідження

Міністерство освіти і науки України
Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини

Ономастико-краєзнавче дослідження ономастикону м. Умань

Виконала:
студентка 23 групи
факультету української філології
Бабій В.О.
Науковий керівник:
канд. філ. н., доц.
кафедри української мови та
методики її навчання
Гонца І. С.

Умань – 2015

Зразок2

ЗМІСТ

ВСТУП.....3
РОЗДІЛ 1. Ономастико-краєзнавче дослідження абіонімікону м. Умань.....5
1.1. Історичний та лінгвістичний аспект вивчення ойконіму Умань…….6
1.2. Місцеві гідроніми та мікрогідроніми ……...…8
1.3. Найменування просторових об'єктів, що знаходяться у межах населеного пункту 10
РОЗДІЛ 2. Семантичний та структурний аналіз вітонімікону м. Умань……13
2.1. Офіційні найменування людей м. Умань…….....13
2.2. Неофіційні антропоніми населеного пункту …….……15
ВИСНОВКИ.....16
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....18
ДОДАТКИ …….21
Додаток 1 ……...21
Додаток 2 ……...22

Зразок 3
(обов'язковий)

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

Відомості про джерела, включені до списку, необхідно давати відповідно до вимог Державних стандартів з обов'язком наведенням назв праць (ДСТУ ГОСТ 7.1: "Система стандартів з інформації бібліотечної та видавничої справи. Бібліографічний запис. Бібліографічний опис. Загальні вимоги та правила складання ГОСТ 7.1–2003, IDT", ДСТУ 3582–97 "Інформація та документація. Скорочення слів в українській мові в бібліографічному описі. Загальні вимоги та правила".

Зразки оформлення використаних джерел

1. Бабина А. К. Краткая характеристика молодежного сленга [Электронный ресурс] / А. К. Бабина. – Режим доступу: http://www.annababina.narod.ru/charlang.html
2. Масенко Л. Т. Українські імена і прізвища / Л. Т. Масенко. – Київ: Знання, 1990. – 148 с.
3. Сокол І. К. Про що розповідають прізвища / І. К. Сокол // Дивослово. – 2003. – № 3. – С. 32 –34.
4. Чучка П. П. Патроніми та їх місце в лексичній системі мови / П. П. Чучка // Мовознавство. – 1984. – № 6. – С. 49 – 58.

Зразок 4

Ілюстративний матеріал (карти, фото)

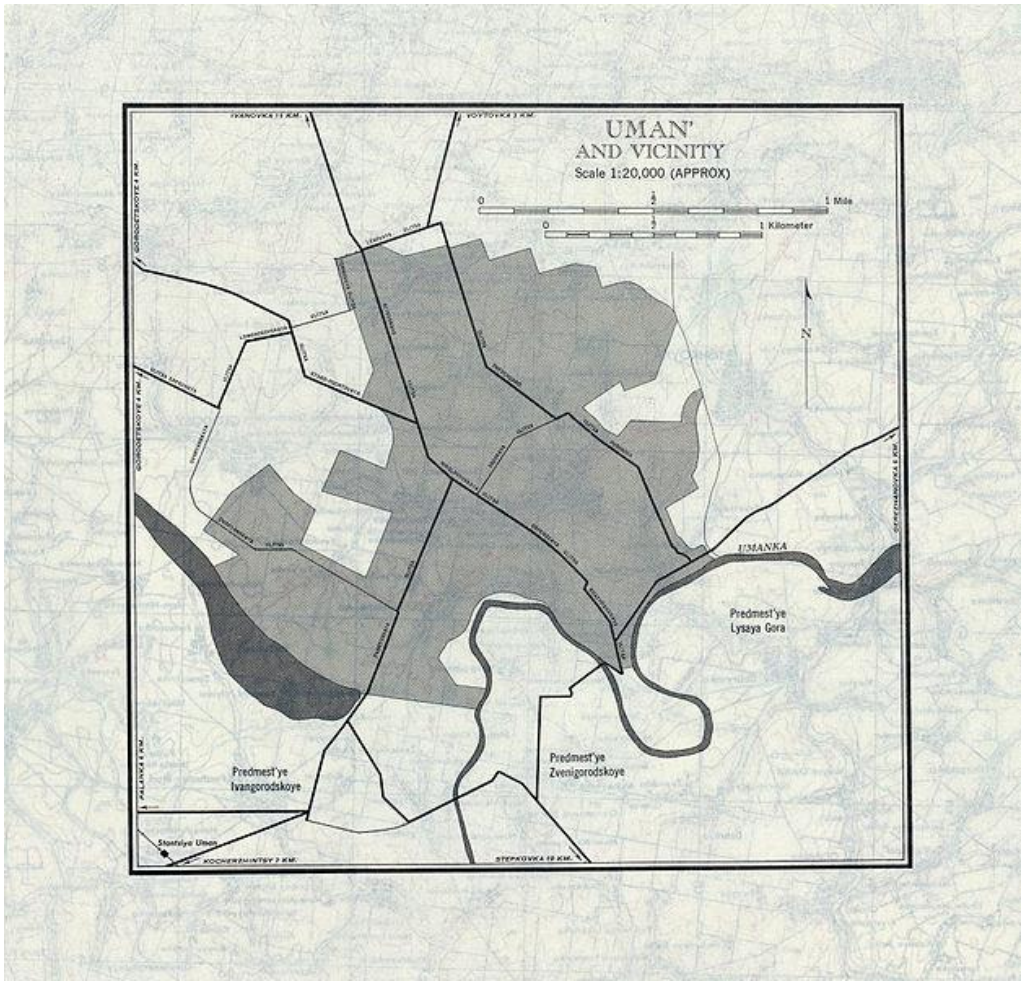
Стара Умань. Сквер і театр

Зруйнований військовий собор (м. Умань)

Чоловіча гімназія (1880 р., м. Умань)

Карта міста з околицями (1954 р., м. Умань)

Зразок 5

(обов'язковий)

Зразки завдань з ономастичним матеріалом
для уроків української мови та літератури

Пропонуємо зразки вправ, що дають можливість поглибити знання учнів про лексичне значення іменника на основі дослідження власних і загальних назв; розвивати вміння будувати діалог.

Завдання 1. *Добери загальну назву до даної групи слів.*

Сірко (собака); Сніжинка, Пушок (кішка); Гнідко, Стріла (коні); Крутorогий, Сивий (барани); Ласунка, Лиска (корови) – це …

Тарас, Степан, Марія, Олекса, Галина, Орися, Віра, Василь – це …

Шевченко, Щербина, Назаренко, Підгорецький, Мазур – це …

Миколайович, Василівна, Петрович, Іванівна – це…

Зроби висновок, які іменники пишуться з великої літери?

Завдання 2. *Вибери з дужок і встав пропущені слова в прислів'я та приказки.*

До … нема добра ніколи. Не для … паляниця. Обійдеться … без гречаної паски. Хапай, …, поки тепле. Нашій … гарно і в хустині.

(*Миколи*, *Петре*, *Горпині*, *Гриця*, *Великдень*)

Поясни, чому ці слова пишуться з великої літери. Добери загальну назву до цих слів. Знайди зайве слово в мовному ряді.

Завдання 3. *Прочитай речення. Назви іменники.*

Бабуся передплатила мені журнал "Барвінок". Символом України є блакитний барвінок.

Що цікавого помітив? Чому слова, які звучать однаково, записані по-різному? Що потрібно дізнатися ще про слова-іменники?

ДОДАТОК 5

ГЛОСАРІЙ НАВЧАЛЬНОГО КУРСУ
“УКРАЇНСЬКА ОНОМАСТИКА”

Агіонім – ім’я святого (напр.: *Іоанн Хреститель*, *Діва Марія*).

Агронім – назва ділянки землі.

Алонім – різновид власної назви, того самого об’єкта (*Катеринослав – Дніпропетровськ – Січеслав*).

Анаграма – інверсійний запис свого імені (*Мискам – Максим*).

Андронім – вид антропоніма; іменування жінки за іменем, прізвищем чи прізвиськом її чоловіка (напр.: *Долинючка*, *Петрова*, *Терпилиха – Долинюк*, *Петро*, *Терпило*).

Антропонім – власна назва; особове ім’я людини, патронім, прізвище, прізвисько, псевдонім).

Антропоніміка – це розділ ономастики, який вивчає власні імена людей, закономірності їх виникнення, розвитку, функціонування.

Аспект дослідження – це перспектива, в якій розглядається явище, що вивчається, круг речей, з якими воно пов’язане, той бік предмета, який безпосередньо цікавить ученого.

Астіонім або **полісонім** – власна назва поселення міського типу.

Астронім – вид оніму, власна назва природних космічних об’єктів, у тому числі зорі, планети, комети, астероїди (планетоїди).

Бібліонім – назва будь-якого твору – художнього, релігійного, наукового, політичного тощо.

Бінарна опозиція – це протиставлення двох, певним чином пов’язаних об’єктів за допомогою назв, які мають однакову основну лексему та антонімічні означення.

Гелоніми – назви боліт, мочарів: *Глиняне* болото, *Зелене* болото.

Генонім – власне ім’я роду, покоління.

Геортонім – назва свята.

Гідронім – вид топоніма, власна назва будь-якої водойми (як природної, так і штучної): океану, моря, річки, струмка, ставка, затоки, лиману, болота тощо.

Графонім – псевдонім, виражений умовним таємничим знаком.

Діахронічні варіанти – це різночасові топонімічні варіанти.

Зоонім – власне ім'я (кличка) тварини (*Рябко, Сірко, Мурчик*).

Ім'я особове – вид антропоніма; надається людині при народженні, в рідкісних випадках його обирає для себе доросла людина (при зміні імені).

Історична ономастика – напрямок ономастики, який присвячений вивченню творення назв, переходу їх з одних об'єктів на інші (трансонімізація), а також дослідженню реалії віддалених.

Комоніми – власна назва поселення сільського типу.

Космонім – вид оніму, власна назва зони космічного простору, галактики, зоряної системи (сузір'я).

Криптонім – різновид псевдоніма, літера чи літери, які замість підписів ставлять автори під творами, абревіатури ініціалів, кінцеві літери імені та прізвища.

Лімноніми – назви озер: *Свитязь, Біле* озеро.

Метод – спосіб дослідження явищ природи, певний підхід до явищ, що вивчаються; планомірний шлях наукового пізнання і встановлення істини; прийом, спосіб дії.

Некронім – власна назва цвинтаря.

Односистемні варіанти – топонімічні утворення, які представлені однією мовою.

Ойконім – вид топоніма, власна назва будь-якого поселення (міста, селища, села, виселка, хутора).

Океанонім – назви океанів: *Індійський* океан, *Тихий* океан.

Онім (від грец. *onoma* – ім'я, назва) – слово або словосполучення чи речення, що служить для виділення іменованого ним об'єкту з-поміж інших.

Онімізація – процес переходу загальної назви у власну та її подальше становлення і розвиток.

Ономастика – розділ мовознавства, який вивчає власні назви, зокрема, їх походження, становлення, деривaційні (словотворчі) можливості, типологію та стратиграфію.

Ономастичний простір – це комплекс власних назв усіх типів, які використовує певний народ у певний час.

Описова (дескриптивна) ономастика – напрямок ономастики, який займається описом різних типів назв і їх первинним філологічним опрацюванням.

Патронім (від грец. *patros* – батько, *onoma* – назва, ім'я) – вид антропоніма: 1) власна назва (ім'я по батькові, прізвисько, прізвище) сина чи дочки, утворена від батькового іменування (його особового імені, прізвища чи прізвиська); 2) власна назва, утворена від іменування когось із предків (по батьковій чи материній лінії), спадкова назва особи.

Пелагоніми – назви морів: *Чорне* море, *Балтійське* море.

Поетична ономастика – напрямок ономастики, об'єктом вивчення якого виступають власні назви художніх творів.

Потамоніми –назви річок: *Дніпро*, *Інгулець*.

Прикладна ономастика – напрямок ономастики, який дає практичні рекомендації на основі аналізу значної кількості матеріалу.

Прізвисько (вуличне прізвище, кличка) – вид антропоніма, неофіційне особове найменування, яким середовище індивідуалізує або характеризує особу.

Прізвище – вид антропоніма, обов'язкове спадкове власне іменування людини, яким окрім неї в офіційній сфері називають кожного з членів родини.

Псевдоандронім – чоловічий антропонім, за яким приховується автор-жінка.

Псевдогінеконім – жіночий антропонім, за яким з різних причин приховується автор-чоловік.

Псевдонім (від грец. *обман, ім'я*) – вид антропоніма, придбане, вигадане ім'я, що має за мету маскування особи (письменники або інші автори певних творів, актори, художники тощо) перед сучасниками.

Тезко – людина, що має однакове з кимось ім'я.

Теонім – власна назва, найменування божеств у будь-якому пантеоні. **Теоретична ономастика** – напрямок ономастики, який спрямований на вивчення загальних закономірностей розвитку і функціонування ономастичних систем.

Топонім – власна назва географічного об'єкта.

Топонімія – розділ ономастики, який вивчає назви географічних об'єктів.

Узагальнюючий псевдонім – онім, в якому міститься вказівка на національність, соціальне становище, партійність, особисті прикмети автора.

Фалеронім – власна назва ордена, медалі.

Фітонім – власна назва будь-якої рослини.

Фразеонім – описовий псевдонім, що поєднує в собі вказівки на різні прикмети.

Хоронім – назва території.

Хрематонім – власна назва предмета матеріальної культури, зокрема, зброї, музичних інструментів, ювелірних виробів.

ДОДАТОК 6

СТАТТІ ДЛЯ КОНСПЕКТУВАННЯ

С. Вербич

Українська ономастика: перспективи розвитку

Становлення української академічної ономастики починається в післявоєнний період, коли в межах відділу історії мови Інституту мовознавства АН УРСР виокремилася група науковців, яка зосередила свої зусилля на ономастичних студіях. Це К. К. Цілуйко, О. С. Стрижак, А. П. Непокупний, І. М. Желєзняк, А. П. Корепанова, Л. Т. Масенко, В. В. Німчук. У сфері уваги українських ономастів – вивчення складу українського онімікону з погляду його походження, закономірностей розвитку на різних історичних етапах, функціону-вання в сучасній мові. Саме в цей період розпочато формування емпіричної бази української ономастики – впорядкування онімного матеріалу, зібраного анкетуванням та експедиційним шляхом, почерпнутого з різноманітних історичних карт і джерел. Завдяки такій систематичній роботі зі збирання онімних фактів було сформовано ономастичну картотеку, яка на сьогодні налічує близько мільйона одиниць антропонімів, ойконімів, мікротопонімів, гідронімів. Цінність такої бази незаперечна, адже це підґрунтя не лише для теперішніх, але й для майбутніх ономастичних досліджень. До того ж, якщо в попередні періоди розвитку української академічної ономастики картотеку систематично поповнювано матеріалами, зібраними в регіонах експедиційним шляхом, то сьогодні надходження нового матеріалу досить фрагментарне й нерегулярне. Розглянемо детальніше періоди становлення української ономастики взагалі й академічної зокрема.

Період 60–70-х рр. ХХ ст. уважають найпліднішим для української ономастики. Головну увагу на той час приділяли двом ономастичним підрозділам – топоніміці й антропоніміці. Зауважимо, що розвиток ономастики в Україні взагалі починається з розроблення питань топоніміки. Це було зумовлено розумінням виняткового значення топоніміки для розв’язання

багатьох завдань порівняльно-історичного, описового й загального мовознавства, наприклад для виявлення прихованих у топонімах слів, які сьогодні відсутні в мові. Першорядним завданням для топонімістів того часу було зібрати матеріал особисто (польовим методом), простежити його зв'язок із місцевими топографічними реаліями, а крім того, із місцевими діалектами, оскільки лише ґрунтуючись на фактах говірок, на території яких відзначені ті чи ті назви, на зіставленні їх із даними інших говірок і мов, можна досягти більш-менш повного розкриття внутрішньої форми топоніма. Саме такий підхід і зумовив, очевидно, своєрідний "ономастичний вибух" того періоду. За цей час опубліковано низку спеціальних збірників: "Питання ономастики" (К., 1964), "Українська діалектологія та ономастика" (К., 1964), "Територіальні діалекти і власні назви" (К., 1965); окремі монографії: Карпенко Ю. О. "Топонімія гірських районів Чернівецькї області. Конспект лекцій" (Чернівці, 1964), його ж "Топонімія Центральних районів Чернівецької області. Конспект лекцій" і "Топонімія східних районів Чернівецької області. Конспект лекцій" (Чернівці, 1965); інші видання: "Тези III Республіканської ономастичної (гідронімічної) конференції" (К., 1965), "Гідронімічний атлас України (проспект)" (К., 1967).

У ці роки активізовано роботу над створенням українського гідронімного фонду, який згодом увійшов до ономастичної картотеки (сьогодні в Інституті української мови НАН України). У зазначений період українські ономасти активно розробляють і такий важливий аспект топонімічних студій, як картографічний (сьогодні, на жаль, дослідники ним часто нехтують). Опубліковано ойконімні карти Є. М. Посацької-Черняхівської, М. М. Пещак; гідронімні – А. П. Корепанової, І. М. Желєзняк, О. С. Стрижака, А. П. Непокупного. Цей аспект важливий з огляду на те, що онімні факти необхідно вивчати в часопросторі, оскільки такий підхід унаочнить схему поширення певної топонімічної моделі, закцентує увагу на її зв'язку з історичним минулим конкретного регіо-ну, адже ономастика загалом і топоніміка зокрема – найважливіше джерело для встановлення етнолінгвальної ситуації минулого. На основі напрацювань попередніх років у 1970–1973 рр.

укладено “Словник гідронімів України” (20 тис. назв водойм і 23 тис. гідронімних варіантів), що дозволило українським ономастам перейти до монографічного вивчення гідронімії України, яке триває й сьогодні. Результатом комплексного підходу до вивчення гідронімікону України (врахування історичних, географічних, мовних чинників виникнення назв водойм) став вихід у світ монографії “Українська гідронімія в міжмовних і міждіалектних зв’язках” (К., 1981). Теоретично-просто-ровий підхід до опису гідронімікону України застосовують у своїх студіях багато українських ономастів: Ю. О. Карпенко, Є. С. Отін, А. П. Непокупний, А. П. Корепанова, Л. Т. Масенко та ін.

Поза увагою дослідників того часу не лишився й інший значний пласт топонімної лексики – ойконіми. У дослідженні українського ойконімікону особливу роль відіграли історичний і топографічний чинники: фіксація назв поселень у багатьох історичних джерелах; зв’язок багатьох ойконімів із місцевими топореаліями (особливості географічного ландшафту тощо). Результатом по-справжньому грандіозної науково-дослідної роботи у сфері української ойконімії стало видання 26-томної “Історії міст і сіл УРСР” (1967–1975 рр.), а пізніше – “Етимологічного словника літописних географічних назв Пів-денної Русі” (К., 1981), де вміщено дослідження багатьох історичних ойконімів України. Ойконімним студіям присвячені праці В. В. Лободи, Ю. О. Карпенка, А. О. Білецького, О. А. Купчинського, К. Й. Галаса, Я. О. Пури, Д. Г. Бучка та ін. Сьогодні у сфері ойконімії особливо активно працює відділ ономастики Інституту української мови НАН України, виконуючи тему “Ойконімія України в історико-етимологічному аспекті”.

Проте не всі топонімні класи вдалося охопити тоді фаховими дослідженнями. Так, наприклад, недостатню увагу було приділено питанням ороніміки й мікротопоніміки. Однак цю прогалину активно заповнюють теперішні ономасти, активно досліджуючи оронімікон Карпат і мікротопонімію переважно різних регіонів України (праці М. М. Габорака, статті О. І. Гулик, А. Д. Обручар, Т. І. Поляруш, О. В. Заінчковської, Н. В. Сокіл та ін.).

Дослідження в галузі антропоніміки того часу активно представлені працями І. М. Желєзняк, Ю. К. Редька, І. Д. Сухомлина, М. Л. Худаша. Слід згадати й про антропонімічну лексикографію, зокрема про “Словник власних імен людей” Л. Г. Скрипник. На сьогодні маємо оновлене видання цього словника, яке підготували Л. Г. Скрипник і Н. П. Дзятківська (К., 2005). До речі, нинішній період розвитку антропонімного словникарства значно активніше представлений друкованими виданнями, ніж у попередні роки. Це і праці І. Трійняка (“Словник українських імен”, 2005), і численні словники прізвищ, які уклали В. О. Горпинич разом із Юлією Борисівною Бабій, Іриною Анатоліївною Корнієнко, Тетяною Валентинівною Тимченко, словники прізвищ Юлії Миколаївни Новикової та Павла Михайловича Стехна, а також відомий широкому загалу “Історико-етимологічний словник прізвищ закарпатських українців” П. П. Чучки (Львів, 2005), “Словник сучасних українських прізвищ” Ю. К. Редька (Львів, 2007) та ін.

Активізація ономастичних досліджень у 60–70-і роки не могла не спонукати українських дослідників до укладання ономастичної бібліографії. Саме на цей період припадає перша спроба створення бібліографічного покажчика з української ономастики (*Корепанова А. П., Симонова К. С.* Матеріали до бібліографії з української радянської ономастики // Повідомлення української ономастичної комісії / Відп. ред. К. К. Цілуйко. – К., 1968. – №5; їхній Додаток до бібліографії з української радянської ономастики // Повідомлення української ономастичної комісії / Відп. ред. К. К. Цілуйко. – К., 1970. – №8. – С. 48–59; *Німчук В. В.* Бібліографія праць К. К. Цілуйка за 1946–1968 рр. // Повідомлення української ономастичної комісії / Відп. ред. К. К. Цілуйко. – К., 1968. – №7. – С. 7–19). У контексті сказаного зауважимо, що сьогодні відділ ономастики Інституту української мови НАН України готує найповнішу українську ономастичну бібліографію (з XIX ст. – початок ономастичних студій – до 2000 р.; робота триває над поповненням бібліографії з української ономастики і після 2000 р.).

Третє місце за активністю дослідження після топоніміки й антропоніміки в 60–70-х рр. займала етноніміка. Згадаймо праці *В. П. Петрова* “Скіфи. Мова. Етнос” (К., 1968), “Етногенез слов’ян” (К., 1972), численні статті О. С. Стрижака, які згодом лягли в основу його ґрун-товних студій “Етнонімія Геродотової Скіфії” (К., 1988) та “Етнонімія Птолемеєвої Сарматії” (К., 1991).

Якщо проаналізувати стан ономастичних досліджень 60–70-х, а також 80-х і 90-х рр., то впадає у вічі передусім ґрунтовність і сумлінність, з якими дослідники підходили до вивчення онімного матеріалу. Це було зумовлено, очевидно, як розумінням перспективної стратегії розвитку української ономастики, так і намаганням детально вивчити історію кожної назви в системі споріднених онімів. Саме в цей період утверджується принцип, відповідно до якого без індивідуального підходу до аналізу кожної назви, взятої на широкому тлі аналогічних утворень, без урахування всіх її варіантів, детального аналізу фонетики і словотвірної структури неможливо з’ясувати її походження. Щодо окреслення стратегії ономастичних досліджень, то з-поміж її складників було визначено: а) суцільний опис онімікону в межах України; б) складання українського фрагмента загальнослов’янського ономастичного атласу; в) унормування слов’янської, у тому числі й української, ономастичної термінології. Увагу акцентовано також на систематичному виданні бібліографічних довідників і покажчиків із ономастики, публікації рецензій на поточну ономастичну літературу, підвищенні наукового рівня ономастичних видань. Як бачимо, завдання виявилися настільки масштабними, що актуальні й сьогодні і лишаться такими, мабуть, і на перспективу. Разом із тим українські ономасти, передусім в Академії наук, у 60–80-і рр. розуміли надзвичайну важливість укладання різноманітних топонімних (гідронімів, мікротопонімів, ойконімів, оронімів) і антропонімних словників-довідників, свідчення чого – поповнення ономастичної картотеки матеріалами як сучасними – записаними від конкретних мовців, так й історичними – вилученими з різних пам’яток. Цьому мала б сприяти і співпраця з вищими навчальними закладами щодо збирання онімного матеріалу під час топонімічних чи діалектологічних

експедицій. Зазначені кроки й заходи мали на меті закласти емпіричну базу для тодішніх і майбутніх ономастичних досліджень, а суцільний запис онімного матеріалу в межах областей – забезпечити підґрунтя для видання різних онімних словників і подальших теоретичних узагальнень.

Осмислюючи попередні здобутки української ономастики й аналізуючи етапи її розвитку, закономірно поставити питання про сучасний її стан. З упевненістю можна стверджувати, що в попередні роки було закладено вагому базу для сьогоднішніх, передусім академічних, ономастичних досліджень. Це насамперед укомплектована ономастична картотека й чималий ономастичний архів, які, по суті, є життєдайним джерелом для нинішніх студій із української гідронімії, ойконімії, антропонімії, а також ті теоретичні узагальнення, на яких виростають нові покоління українських ономастів.

Нинішня українська академічна ономастика розвиває науково-теоретичне підґрунтя, закладене в попередні роки, вдосконалюючи методику опису й дослідження онімного матеріалу. Фактично ядром української академічної ономастики є відділ ономастики Інституту української мови НАН України, у якому й зосереджена відповідно основна емпірична й теоретична база українського назвознавства. Проте це ядро не може повноцінно функціонувати без нормальної діяльності регіональних ономастичних центрів, які повинні виконувати функцію своєрідних кровоносних судин єдиного ономастичного організму. На сьогодні активно функціонують Дніпропетровський, Донецький, Івано-Франківський, Кіровоградський, Луцький, Львів-ський, Одеський, Тернопільський, Ужгородський, Хмельницький і Чернівецький ономастичні осередки. Кожен із них спеціалізується на певній ономастичній проблематиці. Проте для перспектив розвитку української ономастики загалом найважливіше значення має так звана фондова ономастика, яка охоплює ті класи онімів, що безпосередньо пов’язані з історичною (передусім) лексичною спадщиною народу. Це насамперед гідроніми, ойконіми, антропоніми, етноніми. Перші два класи тісно пов’язані з місцевими особливостями географічного ландшафту, говіркою тощо. Саме таку їхню специфіку можливо зафіксувати лише на місці.

З цього приводу зростає особлива роль регіональних ономастичних осередків. І головне завдання академічного відділу – налагодити з ними необхідну конструктивну співпрацю, що виллється з часом у створення всеукраїнського онімного фонду – головної емпіричної бази вітчизняної ономастики. Сьогодні, на жаль, такої співпраці повною мірою не налагоджено. Очевидно, це зумовлено відсутністю ефективного координатора такої співпраці. У 60–80-і роки його роль досить успішно виконувала Українська ономастична комісія, яка в наступні періоди (з різних причин) поступово втрачала свої позиції. Відповідно центр ваги перемістився на відділ ономастики Інституту української мови, який, проте, не може виконувати повноцінно такої функції, оскільки перед ним поставлені передусім науково-дослідницькі завдання. Можливо, ситуація поліпшиться з відновленням діяльності Української ономастичної комісії, яка й зосередить свою роботу на координуванні ономастичної співпраці академічного центру й ономастичних осередків.

У контексті сказаного дуже важливою на сьогодні проблемою є опис і аналіз емпіричних фактів і даних спостережень на належному науковому рівні, оскільки неодноразово в колі самих ономастів та інших лінгвістів звучать заклики до посилення науково-теоретичного рівня досліджень з усіх основних розділів ономастики з огляду на певне зниження фаховості ономастичних робіт. Це питання багатогранне, тому його слід охарактеризувати детальніше. Особливу увагу, на нашу думку, тут слід приділити діахронному аспекту ономастичних студій. Як відомо, одним із найефективніших підходів до вивчення власних назв є етимологічний, який дає змогу дослідити всі рівні структури (фонетичної, морфологічної, словотвірної) оніма, а також відновити його базову (доонімну) семантику, визначити ймовірний час постання конкретної назви, з’ясувати її етнічну належність за тими мовними законами, які в ній (назві) відбиті. Варто пам’ятати, що якоїсь особливої ономастичної етимології немає. Оскільки той чи той онім утворений здебільшого на основі певної загальної назви, то відповідно його походження з’ясовуємо в межах загальної етимології. Отже, процес етимологізування власних назв ґрунтується

на таких основних принципах: 1) визначення словотвірної моделі (типу) назви; 2) з'ясування твірних апелятивів; 3) виявлення семантичної мотивації оніма, у зв'язку з чим часто виникає потреба етимологізування самого апелятива. Таким чином, інтерпретація власної назви має ґрунтуватися передусім на традиції порівняльно-історичного мовознавства, а також враховувати й досягнення теорії мовних контактів, оскільки складно назвати онімікон, який би сформувався в моноетнічному середовищі. Саме другий чинник вимагає досить прискіпливої уваги дослідників, бо потребує детального вивчення мовної історії регіону, у якому сформувалася та чи та назва. При цьому неможливо обійтися без зіставлення конкретного оніма з формально подібними. Щоб таке зіставлення не виявилося суто зовнішнім (випадковим, коли порівнюють генетично неспоріднені форми, що виникли внаслідок еволюції цих лексем), воно має ґрунтуватися на системі фонетичних відповідників, установлених порівняльно-історичним мовознавством. На жаль, у колі ономастів та інших лінгвістів, які цікавляться етимологією онімів, не завжди дотримуються цього принципу, що й відбивається відповідно на науковості висновків таких досліджень. Крім того, онімікон певного регіону обов'язково зазнає впливу не лише мовних (спричинених самою природою назви та її твірної основи), але й позамовних чинників (історичних, соціальних природничих та ін.). Недостатня увага до історичних та географічних умов, у яких відбувалося становлення певної назви, призводить до необґрунтованої або й зовсім неправильної етимології. Це означає, що етимолого-ономастичні дослідження повинні бути комплексними, тобто спиратися як на мовні факти, так і на дані матеріальної культури й історичних джерел, а в разі топонімної лексики – і на топографічну характеристику місцевості, де локалізовано ту чи ту назву. Такий підхід уможливить уникнення крайніх позицій в етимологізації онімного матеріалу – назва тільки слов'янська або назва лише неслов'янська при допустимості прямо протилежних версій, оскільки в багатьох випадках дослідники до уваги беруть лише сучасний стан онімів, незважаючи на їхню мовну історію.

Таким чином, перспективи розвитку діахронійних досліджень онімної лексики залежать від того, наскільки послідовно в них буде реалізовано принципи системності й історизму в підході до тлумачення онімного матеріалу.

Сьогодні академічна ономастика свою основну увагу зосереджує якраз на дослідженні українського онімікону в його діахронії, тому висловлені вище міркування, гадаємо, актуальні для її подальшого розвитку. Важливо відзначити, що в колі науковців, які працюють у відділі ономастики Інституту української мови НАН України, є розуміння того, що для з'ясування етимона певної назви її не слід пояснювати ізольовано, а в системі етимологічно споріднених назв, тобто за допомогою так званого гніздового методу, обґрунтованого в класичних етимологічних працях. Проте ономастика – це багатоаспектна наука, тобто вона досліджує назви не лише в їхньому історичному ракурсі, і якщо ономастичні дослідження спрямувати лише в цьому напрямі, це значить звузити дослідницькі можливості ономастики. Щоб цього не сталося, сьогодні й на перспективу для ономастики загалом й академічної зокрема потрібно, на нашу думку, крім етимологічного аспекту вивчення власних назв, розвивати й інші напрями, наприклад функціональний, що пов'язаний безпосередньо з ономастичною практикою – правопис власних назв, творення відтопонімних похідних тощо. Крім того, для перспектив академічної ономастики важливо: 1) стимулювати розвиток регіональних ономастичних центрів, які надаватимуть допомогу в поповненні академічної ономастичної картотеки через організацію експедицій із метою збирання онімного матеріалу, а також консультуватимуть місцеві органи влади з найрізноманітніших питань функціонування онімної лексики; 2) активніше популяризувати результати своїх досліджень на сторінках як всеукраїнських (центральних і місцевих), так і закордонних видань. Це дасть можливість відмежувати наукові онімні етимології від низки псевдонаукових тлумачень, які останнім часом непоодинокі в українському ономастичному просторі.

Т. О. Гаврилова

Суботівці чи суботяни, матусівці чи матусями?

На питання: “Як звуться жителі Києва, Харкова, Львова, Миколаєва?” – ми, не вагаючись, відповідаємо: “Кияни, харків’яни, львів’яни, миколаївці”. Так, це традиційні, часто вживані найменування, утворені від давніх, добре відомих назв наших міст, і навряд чи хтось зараз назве *киян київцями* чи *київчанами*, *львів’ян – львівцями* чи *львівчанами.* А як бути з назвами жителів мало відомих, невеликих населених пунктів? Адже мешканці їх можуть взагалі не мати місцевої назви, і тоді виникає потреба утворити правильну форму. Можна, звичайно, обійтися описовими конструкціями, приміром, *жителі села...*, *трудівники села...*, але спеціальні назви-іменники набагато зручніші, коротші, однозначні за змістом. Крім того, вони широко вживані. Якщо жителі певного населеного пункту мають місцеву назву, то виникає питання, чи відповідає вона нормам літературної мови, чи може вона стати загальновживаною. Так, наприклад, жителі Матусева, що на Черкащині, називають себе не *матусівцями* чи *матусівчанами,* а *матусянами*, уродженці Ірклієва – *ірклійцями*, Мошурова – *мошуранцями.*

Найчастіше трапляється так, що від того самого найменування населеного пункту вживається кілька форм назв жителів: Драбів (Черкаська обл. – далі Чрк.) – *драбів’яни*, *драбівці*, *драбівчани*; Богунове (Київська обл. – далі Кв.) – *богуняни*, *богунівці*, *богунці*, *богунчани*; Жашків (Чрк.) – *жашківці*, *жашківчани*, *жашків’яни*, *жашківщани*; Суботів (Чрк.) – *суботівці*, *суботяни*; Левченкове (Чрк.) – *левчєнківці* та ін. Постає питання: яка з цих форм найбільш прийнятна?

Відомо, що назви жителів творяться за певними зразками-моделями: до твірної основи, яка виділяється з географічної назви, додається словотворчий суфікс. Це, звичайно, уніфікує форми назв осіб за місцем проживання. Чим же тоді пояснюється така велика різноманітність цих форм? Великою різноманітністю географічних назв? Так, але в даному випадку ми обмежилися розглядом одного виду найменувань населених пунктів на **-ов** (**-ев**, **-ів**), а

форми назв жителів, утворених від них, – різні. Існуванням ряду синонімічних суфіксів, за допомогою яких творяться найменування осіб за територією? Дійсно, наявність кількох суфіксів зумовлює появу паралельних форм: Соснова (Кв.) – *соснівці*, *соснівчани*; Козлів (Кв.) – *козлівці*, *козлівчани*; Чмихалове (Плт. обл.) – *чмихалівці*, *чмихалівчани*, тощо. У ряді ж випадків для творення назв жителів використовуються ті самі суфікси, а утворені форми – різні: Ірклiїв – *ірклійці*, *ірклівці*; Богунове – *богунці*, *богунівці.* Отже, на характер творення назв жителів впливають і інші фактори. Серед них – особливості сполучуваності основи і словотворчого суфікса. Їх поєднання відбувається за певними правилами, закономірностями, що діють в українській мові. Так, зокрема, не може поєднуватися однаковий кінцевий звук твірної основи і початковий звук словотворчого суфікса, не сполучаються звуки, що чергуються між собою, не поєднуються ідентичні суфікси, за допомогою яких творяться найменування жителів і самі географічні назви, тому, наприклад, від найменувань населених пунктів на **-ов**, (**-ів**, **-ев**) назви жителів не утворюються за допомогою складного суфікса **-івц-і**, бо він містить однаковий з суфіксом основи елемент **-ів.**

Особливістю географічних назв на **-ов** (**-ів**, **-ев**) є те, що кінцевий звук основи (**в**) легко поєднується з багатьма суфіксами назв жителів, породжуючи паралельні форми: Васильків (Кв.) – *васильківці*, *васильківчани*; Вишневе (Кв.) – *вишнівці*, *вишнівчани*; Гвоздів (Кв.) – *гвоздівці*, *гвоздівчани.* Але з суфіксами **-ан-и, -ак-и** основи на **-в-** сполучаються обмежено, оскільки для сучасної української мови не властиве сполучення **-вйан-и**, що утворюється додаванням до географічної назви на губний (**в)** суфікса **-ан-и**. Те саме стосується й суфікса **-ак-и.** Тому форми назв жителів на **- вйан-и** є зараз рідкісними, а на **- вйак-и –** одиничними. Це традиційні назви типу *львів'яни, харків'яни.* Вживаються вони в усному мовленні, пор.: *драбів'яни, жашків'яни.* В літературній же мові використовуються форми на **-ц-і**, **-чан-и.** Привертає увагу той факт, що в тій місцевості, де для творення назв жителів особливо широко використовується суфікс **-ан-и,** поєднання його з твірною основою на **-ов (-ев, -ів)** здійснюється

шляхом усічення основи, що сприяє легкому сполученню її з суфіксом **-ан-и** – Боровикове (Чрк.) – *боровичани*; Гусакове (Чрк.) – *гусачани*; Стеблів (Чрк .) – *стебляни.* Звичайно, тут діє ще й усномовна тенденція до економії мовних засобів. Чи прийнятні для загального вжитку такі форми? Відомо, що усічення основи, якщо воно зумовлене несумісністю її кінця і словотворчого суфікса і яке є єдиним засобом їх сполучення, – закономірне явище словотвору. А втім, у розглянутих вище й інших, аналогічних, прикладах усічення основи можна уникнути, використовуючи для творення назв жителів суфікси, які вільно сполучаються з кінцевим (**в**). Тим більше, що усічення основи у відтопонімічному словотворі – явище небажане, оскільки при цьому затемнюється географічна назва. Отже, загальновживаними, напевне, повинні стати форми типу *боровиківці* (Боровикове); *гусаківці*, *гусаківчани* (Русакове); *стеблівці*, *стеблівчани* (Стеблів); *бакаївці*, *бакаївчани* (Бакаєве); *зеленьківці*, *зеленьківчани* (Зеленьків) тощо.

Причиною появи усномовних форм назв жителів може стати зміна самого географічного найменування. Так, форма *ірклійці* утворена від видозміненої в розмовно-побутовому вжитку назви селища Ірклiїв – Ірклій. У літературній мові такі форми небажані.

При творенні назв жителів мають місце й історичні традиції. Виявом їх є, наприклад, використання для утворення найменувань осіб за місцем проживання основи не географічної назви, а тієї, від якої походить саме найменування населеного пункту. Як вважає більшість дослідників, саме так утворена назва *кияни* (від імені легендарного засновника міста – Кия). Мабуть, у такий спосіб утворені й найменування жителів типу *суботяни* (Суботів), *матусяни* (Матусів), *богуняни* (Богунове) та інші. Такі форми є дуже давніми, характерними в основному для територій старожитніх говорів. Дослідження писемних пам’яток показує, що назви жителів, утворені від слів, які лягли в основу найменування населених пунктів, уживалися й у літературній мові. У наш час як літературна існує лише форма *кияни.* Збереження її як нормативної в українській мові пояснюється, мабуть, тим, що це традиційна, відома всім

здавна назва жителів важливого в політичному, адміністративному, економічному й культурному відношеннях міста. Що ж до найменувань типу *суботяни*, *матусяни,* то вони, хоч і давні, але вузьколокалізовані, відомі обмеженому колу носіїв. Тому, як і аналогічно утворені назви жителів, вони є фактом побутового мовлення. Літературними вважаються форми, що співвідносяться з основами сучасного (офіційного) найменування населеного пункту: *суботівці*, *суботівчани*; *матусівці*, *матусівчани* тощо.

Форма *жовтняни*, звичайно, не така давня, як згадані вище назви жителів. Утворилась вона, безперечно, від широко вживаного слова Жовтень, яке лягло в основу географічного найменування Жовтневе. Загальноприйнятою є форма *жовтневці.*

Назва жителів *Левченки* (с. Левченкове – розм. Левченки) також пов'язана з основою, від якої походить географічне найменування, але утворилась вона іншим способом – шляхом перенесення без змін найменування населеного пункту на назву жителів (а, можливо, й навпаки). Літературною, безперечно, є форма *левченківці.* Отже, сказане вище слід враховувати при виборі форми із ряду синонімічних, інакше та чи інша назва жителів може видатися дещо незвичною, штучною для місцевого населення.

О. П. Карпенко

Бібряни, бібричани чи бобряки?

На позначення назв жителів певних місцевостей уживаються ***катойконіми*** (від гр. καταοῖκος "житло, оселя") або патронімні слова (від лат. patria "батьківщина"). Катойконіми виникають на основі географічних назв, тому в назві жителя можна простежити зв'язок людини з певною місцевістю (містом, селом, хутором тощо). І нерідко постає питання, як правильно утворити катойконім від назви якогось населеного пункту.

У сучасній українській мові для утворення катойконімів існує багато моделей. До їх складу входить цілий ряд суфіксів: **-ц(і)**, **-івц(і)**, **-анц(і)**, **-инц(і)**, **-ан(и)**, **-ян(и)**, **-чан(и)**, **-івчан(и)**, **-ичан(и)**, **-ак(и)**, **-ук(и)**, **-ик(и)**, **-іст(и)** тощо, тому інколи важко буває вирішити, як називати жителів нового міста. І в

літературній, і, особливо, в народнорозмовній мові жителі тієї самої місцевості називаються по-різному (пор., напр.: *роменці* й *роменчани*, *житомирці* й *житомиряни*). Така суфіксальна різноманітність похідних від назв того самого географічного об'єкта не є порушенням мовної норми. Існування паралельних форм свідчить про багатство словотворчих можливостей нашої мови, зумовлене її історичним розвитком і динамічною структурою.

За статистичними даними, в українській мові найбільшою продуктивністю характеризуються катойконімічні суфікси **-ц(і)**, **-ан(и)**, **-ян(и)**, **-чан(и)**. У хронологічному плані суфікси **-ан(и)**, **-ян(и)**, **-чан(и)** притаманні назвам, утвореним від найменувань давніх географічних об'єктів, де побутують старожитні говори. Особливо вони поширені у Закарпатській, Львівській, Івано-Франківській, Хмельницькій областях. Значно менший їх процент на території пізнього заселення, в колишній степовій Україні, зокрема, у Миколаївській, Херсонській, Кіровоградській областях, де переважає суфікс **-ц(і)** (пор. *херсонці*, *кіровоградці*, *миколаївці*, але *львів'яни*, *стрийчани*, *широчани*). Щоб правильно утворити той чи інший катойконім, потрібно враховувати час появи назви, місцеву традицію у морфонологічні мовні процеси, які відбуваються при творенні катойконімів на межі твірної основи і суфікса. Спробуємо показати це на конкретному прикладі. Як правильно утворити назву жителів м. Бібрка Перемишлянського району Львівської області? Місцеве населення називає їх *бібряни*, *бобряки.* Форма *бібряни* утворена від твірної основи топоніма Бібрка за допомогою старого, але продуктивного і на сьогодні суфікса **-ян(и)**. Назва ця поширена як у літературній, так і в народнорозмовній мові, оскільки є стилістично нейтральною. Форма *бобряки* утворена за допомогою непродуктивного суфікса **-як(и)**, властивого діалектно-розмовній сфері, що надає катойконіму відповідного емоційного забарвлення. Стилістичне забарвлення катойконіма *бобряки* підкреслюється збереженням голосного **о** у твірній основі, а це яскраво вказує на колишній зв'язок топоніма Бібрка із загальною назвою *бобер*, яка

лежить в основі його походження. Отже, форму *бобряки* слід кваліфікувати як розмовну.

Чи можна утворити назву жителів м. Бібрка за допомогою суфікса **-чан(и)** і наскільки вона буде правильною? Суфікс **-чан(и)** поширений у багатьох слов'янських мовах: російській, українській, білоруській, польській, чеській, сербохорватській. Він побутує як в літературній, так і в розмовній українській мові. Останнім часом цей суфікс широко вживається також у мові періодичної преси (*вінничани*, *сумчани*, *дворічани* тощо). Подекуди суфікс **-чан(и)** вживається поряд з іншими катойконімічними суфіксами, зокрема **-ц(і)**, **-ан(и)** *(нікопольці – нікопольчани*; *полтавці – полтавчани).* У нашому прикладі з'являється форма *бібрчани.* Однак у цьому випадку ми зіткнулися з морфонологічним перерозподілом на межі твірної основи і суфікса, в результаті якого відбувся збіг трьох приголосних **брч,** що утруднює вимову слова, порушує характерну звукосполуку "голосний + приголосний". Щоб запобігти такому небажаному, неблагозвучному збігові приголосних, краще вжити суфікс **-ичан(и):** *бібричани.* Отже, можливі дві синонімічні стилістично нейтральні назви – *бібряни* у *бібричани.*

В. О. Горпинич

Вишнева школа чи Вишневська?

Сучасна українська мова, як і всі інші слов'янські, знає два способи творення прикметників від географічних назв – суфіксацію і словоскладання. В обох випадках у відтопонімічних прикметниках обов'язково з'являється суфікс **-ськ(ий)** або один з його похідних **-івськ(ий)**, **-анськ(ий)**, **-инськ(ий)**, **-енськ(ий)**, **-ецьк(ий)**, **-ицьк(ий)**. Всі вони здатні взаємодіяти з топонімічними основами найрізноманітнішої структури та походження. Інші способи словотворення відтопонімічних прикметників слов'янським мовам не властиві.

Проте, як свідчать довідники адміністративно-територіального поділу, деяким сільським, селищним і районним радам присвоєно такі назви, до складу яких входять відтопонімічні прикметники без суфікса **-ськ(ий)**: с. *Агрономічне – Агрономічна* сільрада (Днц), с. *Артільне – Артільна* сільрада

(Хрк), с. *Вишневе – Вишнева* сільрада (Днп), с. *Жовтневе – Жовтнева* сільрада (Вн), с. *Трудове – Трудова* сільрада (Од), с. *Мирне – Мирна* сільрада (Врш) і под. Аналогічні утворення є і в російській мові: *Лесной* сельсовет, *Северный* сельсовет (Ставр.) та ін.

Під впливом офіційно-ділового слововживання ці форми проникають і в пресу. За аналогією до них такі ж офіційні назви одержують і окремі організації, підприємства та установи: *Першотразнева* школа (Мк) – "Південна правда" 26 січня 1972 р.; с. *Червоне – Червона* середня школа, *Червоний* клуб, *Червоне* ССТ (См) – "Народна трибуна" 16 серпня 1966 р., м. *Жовтневе – Жовтнева* районна лікарня (Мк) – "Південна правда" 3 червня 1973 р.

"Мода" на такі форми настільки сильна, що відтопонімічні прикметники без суфікса **-ськ(ий)** утворюються навіть від назв іменникової структури: селище *Жовтень* (колишнє *Єзупіль* Івано-Франківської обл.) – *Жовтнева* сільрада, с. *Жовтень – Жовтнева* сільрада (Од).

Яка ж природа таких назв, яке їх відношення до словотворчої системи і літературної норми української мови?

Із словотворчого погляду назви типу *Вишнева*, *Агрономічна*, *Артільна*, *Берегова* (школа) є метоніміями і належать до семантичних утворень. Вони, як правило, виникають на основі топонімів з етимологічно прикметниковою структурою: пор. селище *Мирне*, *Гірне*, *Рудниче*, село *Червоне*, *Садове*, *Нове*, *Трудове.*

Функціонування в мові відтопонімічних прикметників без форманта **-ськ(ий)** обмежене понятійно. Вони вживаються лише на позначення одиниць адміністративно-територіального поділу, установ, організацій, підприємств, розташованих в даному населеному пункті, пор. *Жовтнева* сільрада, *Жовтнева* середня школа, *Жовтневий* промкомбінат (Івано-Франківська обл.). На позначення побутових та інших реалій за назвою населених пунктів вони не використовуються. Наприклад, коли треба назвати за найменуванням населеного пункту переправу, міст, переїзд, дорогу, ставок, осіб за походженням тощо, застосовуються іменниково-прийменникові конструкції:

шлях на *Червоне*, дівчата з *Червоного*, під'їзд до *Червоного*, ставок у *Червоному* і под.

Відтопонімічні прикметники без суфікса **-ськ(ий)** поширені тільки в офіційно-діловому стилі, звідки проникають і в усне мовлення. Але в розмовно-побутовому мовленні вони не приживаються і швидко виходять з ужитку. Замість них звичайно вживається або родовий-означальний (дівчата з *Червоного*), або прикметникові форми на **-ськ (ий)** від колишніх топонімів, якщо такі були *(есманський* автобус – від кол. *Есмань*, нині *Червоне* Сумської обл.; *Єзупільський* поїзд – від кол. *Єзупіль*, нині *Жовтень* Івано-Франківської обл.), або прикметники на **-ськ(ий)** від нових топонімів, переважно в мові молодшого покоління та приїжджих (*червонівські*, *червонські*, *червонянські* учні – учні з *Червоного*; *жовтневські* люди – люди з *Жовтневого*).

Очевидно, що назви типу укр. *Вишнева школа* виникли як наслідок свідомої творчості при укладанні адміністративно-територіальних довідників, офіційних номенклатурних списків організацій, підприємств та установ, а не спонтанним шляхом в живому мовленні народу. Тому вони й фіксуються лише в офіційно-ділових джерелах.

В пожовтневий період в утворенні відтопонімічних прикметників відбилася тенденція зберегти свіжість і новизну походження нових назв типу *Артільне*, *Жовтневе*, *Трудове*, *Червоне*, *Червоножовтневе*, *Першотравневе*, *Нове*, *Мирне*. Приєднання суфіксів до таких топонімів могло б до деякої міри затемнити вихідну форму прикметника, пор. с. *Червоне – червонський, червонівський, червонянський, червоненський.* За аналогією до семантичних утворень від нових топонімів почали частіше з'являтися подібні назви й на основі інших топонімів прикметникового походження, які не відзначаються новизною своєї семантики: с. *Вишневе – Вишнева* сільрада (Днп), *Центральний*, *Залізничний* район, *Військова*, *Вітo-Поштова*, *Мельнична*, *Садова* сільрада.

Виступаючи в значенні загальних назв, такі прикметники могли утворювати вільні словосполучення, наприклад, *вишневий сад*, *вересневий день*, *вереснева нарада*, *трудовий день*, *трудові доходи*, *трудова копійка*, *трудові*

заощадження тощо. За походженням це прикметники, що називають ознаку через відношення до таких об'єктів та предметів, які так чи інакше зв'язані з певним місцем, простором, територією. Тому такі топоніми легко відроджували свої дотопонімічні властивості і, ставши означеннями, вільно поєднувалися з іменниками у складі термінологічних словосполучень (*Жовтнева* сільрада, *Степна* сільрада, *Заозерна* сільрада, *Центральний* район, *Залізничний* район), структурним зразком для яких послужили як загальні, так і власні термінологізовані словосполучення типу *передова бригада*, *Червона Армія*, *Жовтнева революція.* Такі прикметникові форми на означення сільрад, районів тощо за населеним пунктом виявилися цілком достатніми і без суфікса **-ськ(ий).**

Особливості словотворчого процесу тут у тому, що відтопонімічні прикметники типу *Придорожна* сільрада (с. Придорожнє) відроджують дотопонімічні прямі чи переносні значення, доповнюючи їх новим значенням відношення до населеного пункту.

Проте ця особливість не є загальною закономірністю, що послідовно поширюється на значну частину топонімів прикметникової структури. Переважна більшість відтопонімічних прикметників утворюється суфіксальним способом, пор. *Біле – Білянська* сільрада, *Зелене – Зеленівська* або *Зеленянська* сільрада, *Жовте – Жовтянська* сільрада, *Чорне – Чорнянська* сільрада, *Інженерне – Інженерненська* сільрада, *Лісниче – Лісничанська* сільрада, *Залізне – Залізнянська* сільрада, *Гранітне – Гранітненська* сільрада, *Березове – Березівська* сільрада, *Вовче – Вовчанська* сільрада і под.

В офіційно-ділових джерелах спостерігаємо утворення різнотипних прикметників від однотипних назв, пор.: с. *Берегове – Берегова* сільрада і с. *Берегове – Берегівська* сільрада, с. *Вишневе – Вишнева* сільрада і с. *Вишневе – Вишневська* сільрада, с. *Садове – Садова* сільрада і с. *Садове – Садівська* сільрада.

У процесі упорядкування адміністративно-територнального поділу назви типу *Червона сільрада* нерідко замінюються відповідними суфіксальними

утвореннями типу *Червоненська сільрада*. І навпаки, випадків заміни суфіксальних прикметникових форм відповідними відтопонімічними прикметниками семантичного творення немає навіть в офіційно-ділових джерелах.

Отже, прикметники семантичного творення не виявляють тенденції до поширення сфери вжитку , до проникнення в усі стилі української мови, зокрема в розмовно-побутове мовлення. У сучасній українській мові переважає суфіксальний спосіб творення відтопонімічних прикметників. Тому прикметники без суфікса **-ськ(ий)** на означення районів, сільських і селищних рад, організацій, установ та підприємств треба вважати незакономірними, випадковими утвореннями в системі українського відтопонімічного словотвору. У зв'язку з цим від топонімів типу с *Вишневе* слід утворити словосполучення *Вишневська* школа, сільрада тощо, а не *Вишнева.*

Анатолій Загнітко, Ірина Кудрейко

Національно-культурні пласти урбанонімно-ландшафтного простору: найменування вулиць

Кожний штрих, кожний начерк, кожна рисочка в довкіллі дорогі нам, бо вони відбивають нас самих, виявляють нашу сутність як таку, за ними легко запізнати людину, виявити її подання і встановити систему тих чи тих цінностей. Особливо це стосується найменувань, що оточують нас: назви населених пунктів, водоймищ, боліт, річок, озер та ін. Винятковий статус належить назвам вулиць, бо якщо найменування населених пунктів здебільшого мало рухливі, хоча не так давно вони калейдоскопічно поставали змінними, і сьогодні мапа України береже ці залишки найменувальної творчості наших попередників, то назви вулиць живуть разом із нами. Інколи вони з'являються разом з мешканцями (особливо в новобудовах, нових мікрорайонах), а здебільшого вони успадковуються як такі, що вже існували і мали функційне навантаження не одне десятиліття. Тому найменуванням вулиць, провулків,

проспектів, бульварів тощо властивий особливий статус не тільки в географії міста, але й у його історії, національно-культурному тлі.

Вивчення та аналіз сучасних назв міста постає актуальним і важливим, особливо ж значущим постає розгляд таких найменувань у зіставному аспекті, коли порівнюється тло найменувань кількох міст. Тому метою розгляду постає напрацювання загальнотипологійної класифікації назв вулиць, провулків, проспектів, бульварів тощо і визначення культурно-історичних та оцінно-кваліфікаційних основ функційного насичення назв таких реалій на урбанонімній мапі. Поставлена мета зумовлює необхідність вирішення відповідних *завдань*:

1) проаналізувати загальну мапу найменувань вулиць, провулків, проспектів, бульварів тощо чотирьох географічно віддалених міст Запоріжжя, Одеси, Тернополя, Хмельницького; 2) встановити еволюційно-динамічні тенденції в загальному обширі історичних найменувань вулиць, проспектів, провулків тощо аналізованих міст Запоріжжя, Одеси, Тернополя, Хмельницького; 3) визначити квантитативні характеристики історичних найменувань вулиць, проспектів, провулків тощо аналізованих міст Запоріжжя, Одеси, Тернополя, Хмельницького.

Практичне значення дослідження визначуване можливістю використання його напрацювань у вирішенні питань найменувань нових вулиць, проспектів, провулків та інше та перейменувань уже наявних, у створенні цілісної мапи історичної пам’яті міст у назвах вулиць, провулків і под. Пропонований підхід постає повністю новим, тому що до розгляду залучено чотири географічно віддалених українських міста. Аналіз історичних найменувань урбанонімів аналізованих міст Запоріжжя, Одеси, Тернополя, Хмельницького сприяє напрацюванням загальнотеоретичних основ загальної класифікації найменувань вулиць, провулків, майданів та інших власних назв у структурі міста.

Найменування вулиць, провулків, проспектів, бульварів тощо складають особливий шар “пам’яті” міста, оскільки їх поява відбиває цінності тієї епохи, коли вони постали (система цінностей тієї пори), і ставлення сучасних

мешканців до таких найменувань – від нейтрального, терпимого і заперечного. Граничним виявом подібного ставлення виступає повне заперечення певної назви як репрезентанта минулої епохи, відкриття нових фактів про відповідну подію, діяча та ін., ім'ям яких і названо відповідний географічний об'єкт. Такий підхід і не дивний, адже найменування вулиць, майданів, ліній, провулків, проїздів, проспектів та інших територіальних частин міста щоденно, щогодинно і щохвилинно оточують мешканців, живуть з ними і сповнюють відчуттям співжиття з минулим. Свого часу досить цікаву і слушну думку висловив В. Ціпак (заступник голови Мукачівської міськради (червень 1995 р.), наголошуючи, що "На відміну від світових традицій, у нас постійно міняються назви вулиць. Доходить до того, що люди питають, на якій вулиці вони зараз живуть… кожна нова влада намагалась стерти з пам'яті жителів міста згадку про попередню назву вулиці, перейменовуючи їх".

Перебуваючи в сучасному, найменування зберігає в собі генетичну пам'ять. Назви вулиць історичні. Вони відображають суспільні пріоритети, уподобання, прагнення. Саме завдяки назвам вулиць (*годонімам*), майданів (*агоронімам*), проспектів, провулків, проїздів можна зробити висновки про історичне минуле певного суспільства.

Класифікаційні параметри ***урбанонімів*** (внутрішньоміських найменувань). Аналіз годонімів, агоронімів тощо з послідовним урахуванням наявності в їхньому функційному полі різних величин – історичних, обрядово навантажених, нумеративно кваліфікаційних та інше дозволяє диференціювати їх на відповідні групи залежно від галузево-фахового напряму – суспільно-історичного, культурно-ціннісного, науково-технічного, літературно-мистецького і под., з яким вони пов'язані і який вони символізують:

1. Урбаноніми-персоналії: видатні постаті (політичні, культурні діячі, військові, науковці): вул. *Пушкіна*, *Шевченка*, *Корольова* тощо.

2. Урбаноніми-історичні події та узагальнені найменування політичних свят (перемоги, поразки, період існування режиму, дата історичної події) країни (інших країн): *8-го Березня*, *1-го Травня*, *Першотравнева* тощо.

3. Урбаноніми-узагальнення героїчного вчинку: *Бакінських Комісарів*, *Героїв Сталінграда*, *Челюскінців* та ін.

4. Урбаноніми-промислово-професійні назви: *Пілотна*, *Текстильна*, *Транспортна* і под.

5. Урбаноніми-ландшафтно-географічні назви: *Верхня Берегова*, *Степова*, *Московська*, *Київська* і т. ін.

6. Урбаноніми-рослинні назви (так звані флоронімні найменування): *Жасмінна*, *Яблунева*, *Абрикосова*, *Виноградна* тощо.

7. Урбаноніми-орієнтаційно просторові (розташування об'єкта (заводу – *Заводська*, навчального закладу – *Університетська*, вокзалу – *Привокзальна* та ін.).

8. Урбаноніми-артефакти: *Алмазна*, *Цегляна* і под.

9. Урбаноніми-відетноніми: *Грецька*, *Білоруська*, *Руська* і т. ін.

10. Урбаноніми-персоніфікації (найменування, пов'язані з оцінно-ціннісними пріоритетами): *Дружби*, *Злуки*, *Щаслива* тощо.

11. Урбаноніми-релігійно-обрядові: *Різдвяна* і под.

12. Урбаноніми-нумеративи: *29 вулиця*, *26 квартал*, *115 квартал* та ін.

Урбаноніми-персоналії – історичні найменування на загальній мапі міст Запоріжжя, Одеси, Тернополя, Хмельницького. Аналізом охоплено найменування вулиць чотирьох географічно віддалених українських міст: Запоріжжя, Одеси, Тернополя, Хмельницького. Їхній вибір зумовлений тим, що міста однакові за концептуальним статусом, але різні за місцем розташування, просторово віддалені, їхнє історичне формування є різним, відповідно – неоднаковими постають культурно-оцінні та естетично-кваліфікаційні параметри вибору найменування вулиці, майдану, проспекту, провулка, бульвару тощо. Водночас вони належать до різних географічних частин України: Запоріжжя – східна Україна, Одеса – південна Україна, Тернопіль і Хмельницький – західна Україна.

Місто *Запоріжжя* (до 1921 року – м. *Олександрівськ* (за назвою фортеці, побудованої у 1770 році)) розташоване на р. Дніпро за 444 км (фізична відстань) від Києва, адміністративний центр Запорізької області.

Назву Запоріжжя місто отримало за місцем розташування – "за порогами" Дніпра.

Місто *Одеса* (до 1795 року – *Кацюбіїв* (за ім'ям знатного литовсько-руського магната Коцуби Якушинського), пізніше *Хаджибей*) – місто на півдні України (442 км від Києва (фізична відстань)), найбільший морський порт у країні, місто обласного значення, центр Одеської області.

Тернопіль (до 1944 року – *Тарнаполь*, *Тарнапіль*) – місто у західній частині України (367 км від Києва (фізична відстань)), політико-адміністративний, економіко-діловий та культурний центр Тернопільської області. Один з головних центрів історичного регіону Галичини. Засновано в 1540 році магнатом Яном Тарнавським, на честь якого і було названо *Тарнаполем*.

Місто *Хмельницький* (перша назва *Плоскирів* (назва за місцем розташування), з 1795 року по 1954 рік – м. *Проскурів*) має майже 600-річну історію. Місто розташоване у Центральному Поділлі на берегах Південного Бугу за 281 км від Києва (фізична відстань). Хмельницьким названо 16 січня 1954 року на честь видатного державного діяча і полководця Богдана Хмельницького. Сучасне місто є адміністративним центром Хмельницької області і Хмельницького району, історичним (осередком Центрального Поділля) та економічним, культурним центром.

У статті запропоновано порівняльну характеристику першої групи найменувань заявленої класифікації – ***урбанонімів-персоналій***. Ця група є знаково-значущою для кожного міста, тому що, надаючи вулиці ім'я конкретної людини – видатного діяча певної епохи, мешканці міста визначають свої ідеологічні принципи, окреслюють життєві цінності та ін.

Група урбанонімів-персоналій досить різноманітна. Аналіз назв вулиць у досліджуваних містах дозволяє виділити такі підгрупи (які характерні і для

інших міст України і за якими легко простежувати пріоритети і встановлювати знакову сутність найменування):

– державні, військові, політичні діячі;

– Герої Радянського Союзу;

– видатні діячі культури (письменники, композитори, художники, співаки, актори);

– видатні постаті науки й техніки (гуманітарні, технічні, природні, медичні науки);

– видатні постаті.

У місті Запоріжжі кількість вулиці, що названі на честь конкретних людей, становить 29 % від загальної кількості 992, в Одесі – 27% від загальної кількості 1154, у Тернополі – близько 42 % від загальної кількості 294, у Хмельницькому – 49 % від загальної кількості 525.

До підгрупи державні, військові, політичні діячі у містах Запоріжжі та Хмельницькому належать постаті, популярні ще за радянських часів: *Будьонний* (Маршал Радянського Союзу, радянський військовий і державний діяч (Хмельницький)), *Бірюзов* (Маршал Радянського Союзу (Запоріжжя)), *Васянін* (радянський військовий та партійний діяч (Хмельницький)), *Калінін* (радянський державний і партійний діяч (Запоріжжя)), *Коротченко* (радянський державний та партійний діяч (Хмельницький)), *Кутузов* (російський полководець, генерал-фельдмаршал, головнокомандуючий російських військ під час вітчизняної війни 1812 року (Одеса, Хмельницький)) тощо.

В Одесі, розташованій на чорноморському узбережжі, характерним є називання вулиць на честь представників вищого офіцерського складу у ВМС: вул. *Азарова Віце-Адмірала, Лазарева Адмірала, Нахімова Адмірала* тощо.

У Тернополі до цієї підгрупи здебільшого належать постаті, військова та політична діяльність яких була пов’язана з УПА, УГА, УНР. Серед них, *Польовий Омелян* (полковник УПА), *Савур Клим* (псевдонім Дмитра Клячківського – полковника УПА (Тернопільська облрада проголосила 2011 рік роком націоналістів Є. Ковальця і Клима Савури)), *Тарнавський Мирон*

(генерал-четар, який очолював Другий корпус УГА), *Шухевич Роман* (генерал-хорунжий УПА), *Чорновола* (Тернопіль, Хмельницький) та інші.

У відсотковому співвідношенні (до загальної кількості групи "Персоналій") кількість назв вулиць, що носять імена політичних, військових, державних діячів складає у Запоріжжі 45 %, в Одесі – 31 %, у Тернополі – 32 %, у Хмельницькому – 34 %.

Вулиці, названі на честь Героїв Радянського Союзу, наявні в усіх названих містах. Проте у Тернополі є лише дві вулиці, названі на честь Героїв Радянського Союзу. Це вулиці *Гагаріна* (космонавта) і *Живова* (Живов Анатолій – рядовий радянської армії, який під час Проскурів-Чернівецької операції загинув у бою в м. Тернополі, закривши тілом амбразуру ворожого дзоту. Звання Героя Радянського Союзу одержав посмертно).

У Запоріжжі на честь Героїв Радянського Союзу названо вулиці *Бочарова*, *Гаврилова*, *Гризодубової, Громової, Кожедуба, Осипенка* та інших, загалом – 15 % від загальної кількості назв вулиць – персоналій. В Одесі – вулиці *Асташкіна*, *Бреуса*, *Кондрашина*, загалом – 10,4 % (більшість назв цієї підгрупи носять імена людей, які захищали місто у роки Великої Вітчизняної війни). У Хмельницькому – вулиці *Гастелло*, *Громової*, *Ковпака, Красовського,Чкалова* тощо (16 %).

До підгрупи видатні діячі культури у зазначених містах входять вулиці з назвами: *Гріга* (норвезький композитор), *Маяковського* (радянський поет), *Нестерова* (російський художник), *Нікітіна* (російський поет), *Коцюбинського* (український письменник), *Шота Руставелі* (грузинський поет), *Герцена* (російський письменник (Запоріжжя, Хмельницький)); *Глібова* (український письменник, байкар (Запоріжжя, Хмельницький)), *Гребінки* (український байкар (Запоріжжя, Тернопіль)), *Лермонтова* (російський поет, прозаїк (Запоріжжя, Хмельницький)), *Остапа Вишні* (український письменник (Запоріжжя, Хмельницький) тощо.

Вулиці *Гоголя*, *Котляревського*, *Пушкіна*, *Толстого*, *Франка*, *Шевченка* є в кожному з названих міст, що мотивовано прагненням відобразити національно-

культурну спадщину, а водночас ідеологію спільного національно-культурного простору. Особливим постає урбанонімний ландшафт Одеси, де наявна вулиця *Пушкінська*, названа на честь О. С. Пушкіна (найменування безпосередньо пов'язано з великим поетом, оскільки він мешкав саме на цій вулиці). Таким чином тут поєдналися і місце перебування – проживання великого поета і пошанування його в історико-культурному просторі міста.

Кількість вулиць, названих на честь видатних діячів культури, у Запоріжжі складає 30 %, в Одесі – 29 %, у Тернополі – 38 %, у Хмельницькому – 36 %.

Вулиці, названі на честь видатних діячів науки й техніки, у відсотковому співвідношенні до загальної кількості групи урбаноніми-персоналії охоплює в Запоріжжі 9 %, в Одесі – 14 %, у Тернополі – 12 %, у Хмельницькому – 12 %.

До цієї підгрупи входять вулиці *Гнатюка* (український етнограф, фольклорист, лінгвіст, народився в Тернопільській області (Тернопіль)), *Головацького* (український лінгвіст, фольклорист, народився на Львівщині (Тернопіль)), *Горбачевського* (український хімік, епідеміолог, народився в Тернопільській області (Тернопіль)), *Гуменюка* (вчений-історик, краєзнавець, бібліограф Поділля (Хмельницький)), *Пулюя* (український фізик, народився на Тернопільщині (Тернопіль)), *Грушевського* (український історик (Одеса, Тернопіль, Хмельницький)), *Корольова* (радянський вчений, конструктор у галузі ракетно -космічної техніки (Запоріжжя, Одеса, Хмельницький)), *Курчатова* (радянський фізик-ядерник (Запоріжжя, Хмельницький)), *Ломоносова* (перший російський вчений світового значення (Одеса, Тернопіль, Хмельницький)), *Мічуріна* (російський вчений-селекціонер (Запоріжжя, Одеса, Хмельницький)), *Яворницького* (українського історик, археолог, етнограф (Запоріжжя, Хмельницький)) тощо.

До підгрупи видатні постаті (на теперішньому етапі) належать вулиці, названі на честь Героїв Соціалістичної Праці, почесних громадян, священиків (у подальших дослідженнях можливим постає виділення кожної з названих категорій в окрему підгрупу): *Лучаківського* (перший бургомістр Тернополя (Тернопіль)), *Шептицького Андрея Митрополита* (Тернопіль), *Гуцалюка*

(Герой Соціалістичної Праці (Хмельницький)), *Ткачука* (Герой Соціалістичної Праці (Хмельницький)) тощо. Відсоток вулиць із такими назвами у Запоріжжі, Хмельницькому незначний, а в Одесі складає 15 %, у Тернополі – близько 18 %.

Аналіз першої групи назв вулиць запропонованої класифікації уможливив вияв вуличної омонімії: у місті Тернополі вулиця *Савури Клима* названа на честь полковника УПА, а в Донецькій та Запорізькій областях Савур-могилою на честь козака *Клима Савури* названо меморіальний комплекс і геологічний пам'ятник природи. У Запоріжжі вулиця *Коллонтай* названа на честь діячки міжнародного російського соціалістичного руху; члена першого більшовицького правління, а в Тернополі вулиця Коллонтай носить ім'я суспільно-політичного діяча польського відродження 18 століття.

В урбанонімному просторі Одеси вирізняється значна кількість найменувань вулиць ад'єктивного типу, що є відіменниковими похідними, тобто утворені від власних імен. Такі власні імена "умонтовані" в історичну пам'ять міста, пор.: *Дерибасівська* (Йосип Михайлович де Рибас – засновник міста Одеси), *Коблевська* (Фома Кобле – комендант Одеси у першій половині 19 ст.), *Колонтаївська* (Єгор Іванович Колонтаєв – наглядач Одеського порту, директор Міського театру), *Ольгіївська* (Ольга Потоцька, дружина графа Наришкіна) тощо.

Характерною рисою Тернопільських та Одеських вулиць є те, що більшість названо на честь осіб, чия доля якимсь чином пов'язана з цим містом. У загальному просторі Запоріжжя і Хмельницького такої закономірності не спостережувано, навіть з-поміж найменувань і перенайменувань вулиць, проспектів тощо останнього часу.

Загальне тло урбанонімів чотирьох географічно віддалених міст України: Одеси, Тернополя, Запоріжжя і Хмельницького засвідчує досить багато спільного в репрезентації підгрупи урбанонімів-персоналій, водночас простежуваною є закономірність чітких пріоритетів і цінностей, естетично-кваліфікаційних параметрів у загальній карті міста – особливо Одеси та Тернополя. Не менш показовою постає відмінність квантитативного насичення

аналізованих мікрогруп у загальному просторі найменувань певного міста. Останнє особливо виступає важливим, тому що відбиває спрямування прагнень мешканців міста максимально зактивізувати історичну пам'ять у найменуваннях вулиць, оточити себе найбільш значущими фігурами, подіями тощо. Перспективним постає простеження насичення загальноміських мап тими чи тими урбанонімами-персоналіями в загальукраїнському просторі, що уможливить створення своєрідної дорожної карти найменувань вулиць.

Олена Каштaлян

Теоретичні проблеми дослідження словозміни прізвищ у сучасній українській літературній мові

У працях відомих вітчизняних учених вивчалися проблеми антропоніміки української мови, зокрема походження, словотворення, ареальна поширеність антропоформул тощо (Г. Бучко, В. Горпинич, М. Демчук, Н. Дзятківська, І. Желєзняк, Р. Керста, Л. Масенко, С. Медвідь-Пахомова, Р. Осташ, С. Панцьо, Г. Півторак, П. Чучка та інші). Проте в українському мовознавстві досі немає комплексного дослідження системи словозміни прізвищ. В антропонімічних словниках, як правило, власні імена людей подані в початковій формі (Л. Скрипник, Н. Дзятківська "Власні імена людей" (1986; 1996; 2005), І. Трійняк "Словник українських імен" (2005), В. Горпинич "Прізвища степової України" (2000), В. Горпинич "Прізвища Дніпровського Припоріжжя" (2003)). Тільки в "Довіднику українських прізвищ" (1968) Ю. Редька до кожного антропоніма подано фіналі Р. в., Д. в., О. в. однини та Н. в., Р. в. множини чоловічих прізвищ, а також інформацію про відмінювання чи невідмінювання омонімічних жіночих прізвищ. Але в цьому довіднику не зафіксовані прізвища першої відміни з основою на тверду шиплячу фонему, прізвища другої відміни з основою на /***r***/, перегляду потребує й думка про те, що у формі множини наголошуються переважно закінчення.

Невеликі за обсягом додатки власних імен, по батькові та прізвищ супроводжують деякі правописні словники й довідники (наприклад, С. Головащук “Правописний словник” (1999)).

У теоретичних викладках до вищевказаних словників є інформація про особливості відмінювання окремих імен та прізвищ, а також зразки словозміни деяких прізвищ іменникового та прикметникового типу, але в жодній друкованій лексикографічній праці не зафіксовані форми кличного відмінка.

У “Словниках України”, версія 1.04 – інтегрованій лексикографічній системі, виданій на CD (2001–2004), автори: В. Широков, О. Рабулець, І. Шевченко, О. Костишин, К. Якименко – у модулі “Словозміна” подано парадигми імен, по батькові та прізвищ, хоч трапляються й помилкові словоформи.

Сучасна українська лінгвістика не має також праць, присвячених виокремленню елементарних парадигматичних класів прізвищ у сучасній українській мові.

Мета статті – окреслити теоретичні проблеми дослідження словозміни прізвищ у сучасній українській літературній мові. Реалізація мети передбачає розв’язання таких завдань: 1) з’ясувати місце антропонімів у морфологічній парадигматиці іменників; 2) визначити дискусійні питання словозміни прізвищ; 3) встановити випадки, коли відмінювання прізвищ має безпосередній зв’язок з орфографією; 4) виявити особливості акцентуації розгляданого класу онімів у формі множини.

Організація суспільного життя вимагає точної кодифікації кожної особової назви з метою стандартної фіксації орфоепічних, акцентуаційних, орфографічних, словозмінних та інших особливостей онімів. А. Коваль зазначає, що прізвище сьогодні – це оформлена офіційними документами родова назва людини, яка приєднується до її імені. Українські прізвища відзначаються надзвичайною строкатістю форми, а також змістом тих слів, від яких вони утворені. Проте, незалежно від того, коли вони виникли, від якого слова і яким способом утворені, сьогодні всі прізвища рівні передзаконом.

Адже всі вони стилістично нейтральні, всі сприймаються як сучасні, хоч би якими давніми були, всі вони рівні юридично, бо вважаються офіційними найменуваннями і записуються в документи, незалежно від походження і значення.

Прізвище має всі ознаки слова і з огляду на це є предметом мовознавства. Отже, воно належить до якоїсь парадигми (від гр. *παραδειγμα* – приклад, взірець) граматичних форм, що робить його предметом морфології. Досліджуючи багатозначність терміна "парадигма" в сучасній науці, С. Ковтюх (Авдєєва) підкреслює, що він "має дуже давнє походження і спочатку використовувався в античній граматиці як зразок словозміни", у лінгвістиці ж він „має чотири значення, хоча традиційно виділяється три: 1) у широкому розумінні – ряд протиставлених мовних одиниць, кожну з яких визначає відношення до інших, групування мовних одиниць однієї мовної системи чи підсистеми в класи на основі їхніх опозицій і водночас об'єднаних за наявністю в них спільної ознаки чи на основі спільних асоціацій; найчастіше така сукупність мовних одиниць пов'язана парадигматичними відношеннями; 2) модель чи схема організації такого класу чи сукупності; 3) у вузькому значенні – система словоформ однієї лексеми; 4) таблиця схеми словозміни, що відображається за допомогою флексій та інших допоміжних засобів". Ф. де Соссюр, який уперше виділив парадигматичний аспект, називаючи його асоціативним, наголошував, що на парадигматиці і синтагматиці будується вся система мови. У виданні "Лингвистический энциклопедический словарь" четверте значення терміна "парадигматика" сформульовано так: "…система парадигм або їх сукупність в окремій мові, що застосовується до одиниць певного рівня; розділ граматики (морфології чи синтаксису) присвячений опису сукупності відповідних парадигм (морфологічних, синтаксичних), принципам їх організації, а саме: структурному оформленню парадигм, розмежуванню міжпарадигматичних і внутрішньопарадигматичних відношень, а також їх впливу на процеси історичної перебудови окремих парадигм або в здійсненні словотвірних процесів за зразком уже існуючих словотвірних парадигм і т. п.".

Українське мовознавство не має подібного словника морфологічних парадигм. Тільки в лексикографічній праці на CD є словозміна кожного слова, проте не виокремлено елементарних парадигматичних класів ні для апелятивів, ні для онімів. Дуже мало у вітчизняному мовознавстві праць і з теорії морфологічної парадигматики (О. Болюх, О. Тараненко, С. Ковтюх тощо).

Апелятивна словозміна представлена в лінгвістичних словниках з точною фіксацією форм (або флексій): найчастіше Р. в. однини, іноді О. в. однини; Н. в., Р. в. множини тощо. Оніми в орфографічних словниках зафіксовані спорадично.

У довідниках, підручниках, теоретичних додатках до словників зазвичай подані короткі пояснення: усі чоловічі прізвища, які закінчуються на приголосний, відмінюються; усі жіночі прізвища, які закінчуються на приголосний, у тому числі на **-й** та на **-о**, є невідмінюваними. “Проте, – підкреслює А. Коваль, – правило це аж надто загальне, щоб порятувати укладача документа в окремих – цілком конкретних – ситуаціях. Так, серед українських прізвищ трапляються і запозичення, які не підпорядковуються загальному правилу. Це, наприклад, прізвища і псевдоніми, які закінчуються на голосний звук: *Трублаїні*, *Куїнджі*, *Ге*, *Вільде*, *Ле* та інші. Такі прізвища не відмінюються”. Видається доцільним дослідити не тільки прізвища українського походження, а й іншомовні, чітко виокремивши серед них нульові та відмінювані парадигматичні класи.

Відсутність літературно нормованої лексикографічної фіксації словозміни антропонімів не може не відбитися й відбивається на варіантності відмінювання. Не існує єдино прийнятної концепції стосовно прізвищ на **-р** (*Котляр*, *Кушнір*, *Скляр* тощо), які генетично є назвами осіб за професією чи родом занять. У дисертаційному дослідженні “Варіантність відмінкових закінчень іменників у сучасній українській літературній мові” В. Юносова зазначає, що в К. в. однини прізвища *Скляр, Котляр* мають закінчення **-е**: *Котляре*, *Скляре,* оскільки ці іменники як апелятиви належать до мішаної групи. У К. в. однини прізвище *Кушнір* може вживатись із закінченням **-у**:

Кушніру; у Д. та О. в. однини фіксуються форми: *Кушніреві*, *Кушнірем*. Три останні словоформи, на думку дослідниці, є помилковими, оскільки прізвище *Кушнір*, як і апелятив, належить до твердої групи. Відповідно нормативними є такі форми Д., О. та К. в. однини: *Кушнірові* й *Кушніру*, *Кушніром*, *Кушніре*.

За логікою і прізвища, й омонімічні апелятиви повинні мати тотожні словозмінні парадигми, проте, наприклад, апелятив *гончар* відмінюється за зразком іменників м'якої групи:

відмінок	**однина**	**множина**
називний	гончáр	гончарí
родовий	гончаря́	гончарíв
давальний	гончаре́ві, гончарю́	гончаря́м
знахідний	гончаря́	гончарíв
орудний	гончаре́м	гончаря́ми
місцевий	на/у гончаре́ві, гончарю́, гончарí	на/у гончаря́х
кличний	гончáрю	гончарí

Омонімічне прізвище ***Гончар*** має словозмінну парадигму твердої групи

відмінок	**чол. р.**	**множина**
називний	Гончар́	Гончарí
родовий	Гончара́	Гончарíв
давальний	Гончаревí, Гончару́	Гончарам́
знахідний	Гончара́	Гончарíв
орудний	Гончарем́	Гончарами́
місцевий	при Гончаревí, Гончару́, Гончарí	при Гончара́х
кличний	Гончаре́*, Гончар́	Гончарí

В. Герасимчук та А. Нечипоренко звертають увагу на те, що певне, згодом відмінювання цього прізвища матиме регламентованіше унормування, а поки що видання НАН України: Скрипник Л. Г., Дзятківська Н. П. Власні імена людей. – К., 1986. – орієнтує на відмінювання його за зразком твердої групи.

Не до кінця впорядкованим є репертуар відмінкових словоформ Д. в. однини. Як зазначає Ю. Редько, українські прізвища у називному відмінку мають суфікс **-ів-**, який у непрямих відмінках чергується з **-ов-** або **-ев-**: *Захарків – Захаркова*, *Іванців – Іванцева*, у Д. в. однини мають флексію **-у**. Далі

Ю. Редько зауважує, що українські родові назви (прізвища) дуже різноманітні за будовою і відмінюванням. Форма давального відмінка не завжди дає підставу для чіткого уявлення про початкову форму (називний відмінок) прізвища. Два різні прізвища можуть мати однакову форму давального відмінка. Є, наприклад, прізвища *Лень* і *Леньо*, від обох давальний відмінок *Леневі* або *Леню*; є *Мойса* і *Мойся*, а давальний один – *Мойсі*, є *Семен* і *Семено*, а в давальному однакові – *Семенові* або *Семену*. Форма Д. в. іменників чоловічого роду другої відміни може мати паралельні закінчення **-ові**, **-еві**, **-єві** або **-у (-ю)**. "Український правопис" (1993) на с. 71 подає норми їх уживання. Ці правила часто порушуються. Зустрічаються такі варіанти відмінювання: *Федору Петровичу Ткачу*, *Мирону Михайловичу Зайцю*, треба ж *Федорові Петровичу Ткачеві* або *Федору Петровичеві Ткачу*; *Миронові Михайловичу Зайцеві* або *Мирону Михайловичеві Зайцю.* "Єдина флексія **-у (-ю)** в давальному відмінку іменників чоловічого роду властива тільки північному українському наріччю. В обох південних наріччях значно переважає вживання закінчень **-ові**, **-еві** (**-єві**), яким і надають перевагу норми літературної мови.

Питання про творення словоформ К. в. однини від прізвищ теж належить до дискусійних. Чинний правопис регламентує тільки правила написання звертань, що складаються із загальної назви та прізвища. У цих випадках закінчення К. в. має тільки загальна назва, а прізвище завжди фіксується у формі називного відмінка: *друже Максименко*, *товаришу Гончар*. Морфологічна норма звертань зазнавала змін. Наприклад, В. Чепель, у 1971 році розглядаючи головні правила утворення кличного відмінка в сучасній українській літературній мові, зазначає, що прізвища завжди стоять у називному відмінку: *товаришу Михальчук*, *вчителько Жаркова*. У довіднику "Культура української мови" (1990) зафіксовано: "Коли ж у реченні вжито підряд кілька звертань, одне з яких конкретизує та підсилює інше, то всі вони, навіть і прізвище, мають форму кличного відмінка, наприклад: *друже мій, дорогий Максименку!*". У дисертаційному дослідженні В. Юносової "Варіантність відмінкових закінчень іменників у сучасній українській мові"

(1998) відзначено, що варіантність охопила різні структурні типи прізвищ, які вживаються з обома флексіями К. в. – **-у (-ю)** або **-е**. Виняток становлять лише прізвища на **-чук, -ук (-юк)**, які послідовно у К. в. мають закінчення **-е**, у позиції перед яким відбувається чергування приголосних **[к] > [ч]**, наприклад: *Ажнюк – Ажнюче, Бойчук – Бойчуче, Вознюк – Вознюче, Рябчук – Рябчуче* тощо. На думку В. Юносової, форми К. в. на **-е** від прізвищ на **-чук** не дуже зручні для вимови внаслідок повторення приголосних звуків **[ч]** у сусідніх складах. Милозвучнішою видається форма кличного відмінка прізвищ із закінченням **-у**, порівняймо: *Бойчуку, Рябчуку, Савчуку* тощо. Саме ці форми поки що переважають у сучасному писемному та усному українському мовленні. Прізвища із суфіксом **-ець** мають у вокативі здебільшого закінчення **-ю**, хоч для деяких із них можлива і форма **-че**, порівняймо: *Богомолець – Богомольцю, Донець – Донцю, Дурдинець – Дурдинцю, Канівець – Канівцю, Любарець – Любарцю, Мартинець – Мартинцю*, але також *Адамець – Адамче, Андрунець – Андрунче, Атаманець – Атаманче, Горобець – Горобче, Кравець – Кравче, Швець – Шевче*. Видається доцільним у формі К. в. прізвищ чоловічого роду другої відміни подавати словоформи виключно з вокативними флексіями, без варіантних форм, тотожних Н. в. однини.

Відмінювання прізвищ має безпосередній зв’язок з орфографією. П. Чучка пише, що для точного відтворення живої вимови прізвищ застосовуємо весь арсенал графічних засобів сучасної української кириличної абетки включно з літерою **Ґ,** якою послідовно передаємо зімкнену дзвінку задньоязикову фонему. Фонема /g/, – зазначає В. Німчук, – виступає в багатьох прізвищах українців, що виникли внаслідок антропонімізації відповідних питомих чи засвоєних апелятивів або утворених за допомогою різних формантів, в антропонімах іншомовного походження, напр.: *Ґалаган, Ґанджа, Ґерус, Ґулий, Ґжицький*.

Л. Танюк і П. Кислий зауважуть, що найнагальнішою потребою у зв’язку з поверненням літери **Ґ** у правопис є відновлення зв’язку з європейською традицією передавання власних імен. Окрім правописних рекомендацій, існує багато різних посібників і невеликих словників, у яких уміщено поради

стосовно розширення кількості лексем з літерою **ґ** у літературній мові. Часто ці поради не завжди обґрунтовані. Інколи вживають її кожен на свій розсуд і відповідно до власного смаку. Можливо, дається взнаки перерва у вживанні звука і літери **ґ** у літературній мові. Р. Осташ зазначив, що при пошуках відповідних до поданих у словнику імен із початковою літерою **ґ** сучасних прізвищ мусимо зважати на те, що через тривалу відсутність літери **ґ** в українському правописі такі прізвища в офіційних записах були „приховані” за літерою **г**. У сучасній мовній практиці існує тенденція до уникання графеми **ґ**, особливо в кінці прізвищ. Чинний правопис української мови минає проблему відмінювання прізвищ з основою на /**ґ**/ типу *Бáлоґ*, *Ґéрінґ*, *Ґріґ*, *Ґоломеґá*, *Ладúґа*, *Мітрімґá*, *Папарúґа*. Дослідник М. Паночко в “Довіднику слів із літерою Ґ” звертає увагу на особливості відмінювання прізвищ жіночого роду з основою на приголосну /**ґ**/, яка при відмінюванні чергується із /**дˆз'**/: *Ґаламáґа*, *-дзі*, *Дейнéґа, -дзі*.

Частина прізвищ збігається написанням і словозміною з відповідними апелятивами. Але в українській мові зафіксовано прізвища, у яких морфонологічні чергування голосних фонем при словозміні не збігаються з морфонологічними явищами при відмінюванні апелятивів. Не відбувається чергування фонеми **/і/** в закритому складі з **/о/** чи **/е/** у відкритому складі в прізвищах: *Кисіль – Кисіля, Куліш – Куліша, Медвідь – Медвідя, Чіп – Чіпа*.

У прізвищі максимально збережено первісну форму в непрямих відмінках і відповідно не збережені закономірні чергування фонеми **/е/** з нульовою одночасно в корені та суфіксі таких онімів (пор.: *швець – шевця, жнець – женця*). Л. Калакуцька формулює причини, які впливають на словозміну прізвищ, омонімічних апелятивам, у сучасній російській мові: 1) суспільна мовна думка; 2) усталена граматична система словозміни відповідних апелятивів; 3) словозміна антропонімів ще не сформованої граматичної системи. Очевидно, такі ж чинники характерні й для парадигматики онімів української мови.

Неусталеною залишається норма словозміни прізвищ із суфіксами **-ець** та **-ень**. При відмінюванні цих прізвищ, як зазначають В. Герасимчук та А. Нечипоренко, варто враховувати низку критеріїв. По-перше, традицію. При відмінюванні власне-українських апелятивів звичайно відбувається чергування **/е/** з нульовою фонемою, яке збережене й при словозміні омонімічних прізвищ*:* *Моренець – Моренця, Горобець – Горобця, Смілянець – Смілянця, Кравець – Кравця, Півень – Півня, Вихопень – Вихопня* тощо. В інших випадках у загальних назвах відбувається закономірне чергування, а в тотожних прізвищах фонема **/е/** збережена в суфіксі і в початковій формі, і в непрямих відмінках: *Шершень – Шершеня, Коротень – Коротеня, Малень – Маленя* тощо. По-друге, інтонаційний фактор. Є прізвища, у яких саме з причин немилозвучності фонема **/е/** збережена в непрямих відмінках: *Стець – Стеця, Грець – Греця, Близнець – Близнеця* тощо. Не спрощується також група приголосних у прізвищі *Чернець – Чернеця* (хоч *чернець – ченця*). По-третє, соціальний фактор. Низка прізвищ із зазначеними суфіксами має не дуже “приємний” семантичний зміст. Тому носії подібних прізвищ самостійно намагаються відмежуватися від первісного значення прізвища, „облагородивши” його шляхом зміщення наголосу або морфологічно, найчастіше відмовою від нормативного випадання /**е**/: *Телепень – Телепеня, Пень – Пеня, Довбень – Довбеня* тощо. Це стало причиною появи в українській мові “нових” прізвищ: *Ко́зел, Бара́н, Ла́ппо, Са́лло, Фіркáлло*. Іноді особи свідомо не відмінюють прізвища й наполягають на такому вживанні, щоб відмежувати антропонім від омонімічного апелятива: *премія присуджена Кот Володимиру Івановичу*; *колективу під керівництвом Дрозд Петра Васильовича.* Наведені приклади є порушенням граматичних норм.

П. Чучка зазначає, що “Проєкт найновішої редакції Українського правопису”, який відводить написанню слов’янських прізвищ спеціальний параграф, жодним словом не згадує, як записувати українські прізвища з діалектними рисами – зберігати ці риси чи підганяти відповідні прізвища під якусь загальнонаціональну орфограму. А серед них, зокрема на Закарпатті, є

багато таких, які неможливо вдало відтворити, не порушуючи при цьому чинного українського правопису. Ось кілька питань, на які чинний правопис не дає відповіді. Як бути з прагненням деяких службовців усунути чергування суфіксального голосного **/о/** з **/і/** із прізвищ на ***-овець*** на зразок *Горохóвець*, *Дúковець*, *Крайникóвець*, *Ляховець*, *Рáковець*, тобто вирівняти їх основу при відмінюванні, аби й далі в закритому складі писати не *Горохівця́*, *Диківця́*, *Крайниківцеві́*, *Ляхівцеві́*, *Рáківцем*, а *Горохóвця*, *Дúковця*. Усі́ прізвища, як знаки офіційної ідентифікації громадян України, підлягають єдиним загальноукраїнським правилам словозміни. Проте в розмовній мові, в якій вони, власне, й виникли як слова, багато цих знаків продовжує функціонувати за граматичними законами відповідного діалекту, звідки особливості їх відмінювання часто проникають і до офіційно-ділового стилю.

На особливу увагу дослідників заслуговує проблема наголошування прізвищ. Уперше до проблеми дії законів акцентології у сфері українських прізвищ звернулися Ю. Редько та І. Варченко, які на підставі лінгвогеографічного вивчення наголосу спробували унормувати вимову власних назв за акцентуаційними моделями. У прізвищах зафіксовано три типи наголосу: *парокситонічний* (наголос на суфіксальній частині), *пропарокситонічний* (наголос на основах прізвищ, зумовлений нерухомим наголосом у твірних основах) і *окситонічний* (наголос на закінченні), відповідно до цього поділу І.Варченко розподілив усі групи прізвищ за трьома акцентуаційними моделями.

А. Коваль пише: “Як правило, зберігається у прізвищі й наголос загального іменника: тому *Співáк* (а не *Співак*́), *Кравець*́ (не *Крáвець*), *Коваль*́ (не *Кóваль*), *Люшня́* (не *Лю́шня*) та ін.”. У довіднику Ю. Редька подано зразки відмінювання прізвищ іменникового типу *Дуліба́*, *Дзю́ба*, *Ладúга*, які в Н. в. множини набувають закінчення **-и.** При цьому відбувається зміна наголосу: з основи він переміщується на закінчення *Дуліби́*, *Дзюби́*, *Ладиги́*. У просторічному, діалектному мовленні таке явище можливе, у літературній мові не завжди. Тому потребує перегляду гіпотеза про те, що у формі множини прізвища мають

окситонічний наголос: *Ле́мці*, *Муля́ви*, *Федоря́ки*, *Петра́шки*, *Андрусейки́*, *Катре́чки*, *Федори́ни*, *Петри́шки*. Ю. Редько в передмові до "Довідника українських прізвищ" радить наголошувати ці прізвища так: *Лемці́*, *Мулявй́*, *Федорякй́*, *Петрашкй́*, *Андрусейкй́*, *Катречкй́*, *Федоринй́*, *Петришкй́*.

Отже, здійснене дослідження переконливо засвідчує, що прізвища українців не становлять якоїсь особливої системи з власними нормами орфографії та словозміни. Відсутність літературно нормованої лексикографічної фіксації словозміни антропонімів відбивається на варіантності відмінювання. Так, не існує єдиної концепції стосовно прізвищ на **-р** (*Котляр*, *Кушнір*, *Скляр* тощо). Не до кінця впорядкованим є репертуар відмінкових словоформ Д. в., К.в. однини тощо. Чинний правопис регламентує тільки правила написання звертань, що складаються із загальної назви та прізвища. Літеру **ґ** інколи вживають на свій розсуд і відповідно до власного смаку, а то й зовсім уникають, особливо в кінці прізвищ. Чинний правопис української мови оминає проблему відмінювання прізвищ з основою на /**ґ**/ типу *Балоґ́*, *Папари́ґа*. Відмінювання прізвищ може збігатися чи не збігатися з відмінюванням апелятивів. Дискусійною видається думка про наголошення тільки флексії в множинних формах прізвищ сучасної української літературної мови.

Світлана Шестакова

Мотивація сучасних українських фітонімів

Квітково-декоративні рослини з кожним роком набувають дедалі більшого значення в промисловому квітництві та озелененні. Це зумовлено тим, що до цієї групи рослин належать такі особливі за декоративними якостями культури, як тюльпани, нарциси, гіацинти, лілії, гладіолуси та інші, які відрізняються великим розмаїттям ко-льорів, форм та ароматів. Ці рослини широко застосовують для створення ранньовесняних та пізньоосінніх ландшафтів, клумб, одержання квітів для зрізання, а також для вирощування взимку.

Назви сімейств, родів і видів рослин дослідники зараховують до біологічної номенклатури – сукупності назв об'єктів, які реєструє і вивчає біологія.

У біологічній номенклатурі, за словами Т. А. Соболєвої, О. В. Суперанської, з часів К. Ліннея прийнято певного типового представника кожного виду брати за зразок, вимірювати його, давати йому науковий опис і свій особливий номен, наприклад, Pulmanaria obseura L. (Медуниця лікарська). У складі номенів перше слово – родове позначення, друге – видовий епітет: Береза бородавчаста.

Н. В. Подольська під номеном розуміє слово чи словосполучення, яке має прямий зв'язок із предметом як з видом, що являє собою невизначену множину ідентичних одиниць, які є об'єктом якоїсь галузі науки. Номени, на думку дослідниці, належать до спеціальної лексики, що відрізняється як від загальновживаної, так і від онімної.

В. М. Лейчик до номенів відносить списки найменувань виробів одного підприємства (наприклад, усі моделі тракторів одного заводу "ЧТЗ"), товарів якогось магазину, ***сортів***, ***тобто штучно виведених різновидів рослин***.

Погоджуємося з думкою відомого українського дослідника ономастики Ю. О. Карпенка, який вважав, що лексика мови не знає перехідних випадків між власними і загальними назвами. Слово є або власною назвою, або загальною.

На нашу думку, для сортових назв рослин доцільно використовувати термін фітонім, запропонований Н. В. Подольською, дещо розширивши його значення. Фітонім, – за визначенням дослідниці, – власне ім'я будь-якої рослини, наприклад, ...*Чехівська липа* (у Звенигороді), *Дерево бідних* (у Ясній поляні). Отже, під фітонімом вона розуміє власну назву (ВН) одиничної, чимось унікальної у своєму роді рослини.

Проте, як справедливо зазначає О. В. Суперанська, є два типи одиничності: одиничність індивідуальна й одиничність категоріальна. Категоріальна одиничність виявляється в таксонах – типових представниках цього виду.

Специфікою категоріальної одиничності є логічна подільність певної категорії на групи, сорти, які характеризуються особливостями, притаманними всім представникам цієї групи чи сорту.

Отже, на нашу думку, до фітонімів як розряду ВН необхідно відносити не тільки ВН одиничних рослин, а й ВН певного сорту, у виведенні якого брала участь людина.

Сортові назви багато в чому подібні до фірмових. Як фірмові, так і сортові назви слугують для особливого типу індивідуалізації – індивідуалізації однотипних множників. Пор.: *цукерки "Вечірній Київ"* і *тюльпан "Естонія"*. Сорти, як і фірмові вироби, не підлягають поділу на більш дрібні групи. Головним при створенні як сортових, так і фірмових назв є комплекс ознак-характеристик, або аналітично розчленований, коли номінатор уже виробив поняття про номінований клас, або сформований на рівні уявлення про клас об'єктів чи окремий об'єкт. Але є особливості, які відрізняють сортові назви від фірмових.

Якщо фірмові назви створюють фахівці з різнобічною освітою й значним досвідом практичної роботи, досить часто цілі колективи розробників, то фітоніми творить окрема особа – селекціонер, що дозволяє говорити про пріоритетний вияв відсуб'єктних мотивів номінації.

Створюючи фірмові назви, особливу увагу акцентують на адресатові номінації, тобто враховують усі вікові та соціальні групи, які можуть стати потенційними споживачами товару, аналізують смаки, психологію, настрої, світогляд покупців. Номінація фітонімів характеризується послабленим виявом такого її компонента, як адресат, що, звичайно, впливає на репертуар мотиваційних ознак.

Мотивацію фітонімів розуміємо як відображення в назві мотивів номінації, а мотив номінації – це сукупність факторів, які діють у номінативній ситуації, впливають на створення певної номінації і змушують суб'єкта зробити той чи той вибір.

Проблема факторів, що впливають на вибір ознак-мотиваторів у номінативному процесі, залишається головною для сучасних досліджень мотивації, доводячи їх значне розмаїття. У багатьох працях вказано на залежність мотиваційних ознак від об’єктивних – насамперед істотних – властивостей позначуваних предметів. Д. С. Сетаров справедливо зазначає, що перший імпульс до виникнення найменувань іде не від мови, а від самого предмета; будь-яке найменування, що виникло у мові, мотивоване властивостями, ознаками об’єкта-номіната.

Аналіз фактичного матеріалу дозволяє виділити реально та умовно мотивовані фітоніми. До реально мотивованих фітонімів належать, найменування, які прямо вказують на будь-які особливості об’єкта-номіната (форму, розмір, колір тощо). Умовно мотивовані фітоніми містять лише натяк на ознаки чи характеристики об'єкта.

Реально мотивованих фітонімів порівняно незначна кількість:*«Пірамідна» (лілія, пірамідне суцвіття), «Рубінова» (лілія, колір), «Лілія Заливського» (селекціонер Заливський).*

Переважна частина фітонімів умовно-символічно відображає ознаки об’єкта. Основою таких найменувань є різноманітні асоціативні зв’язки, які містять натяк на колір, форму, розмір об’єкта-номіната. Значну роль при створенні умовно мотивованих найменувань відіграють і екстралінгвальні фактори, зокрема реклама, естетичні смаки номінатора, його особисті вподобання тощо.

Основами-мотиваторами умовно мотивованих фітонімів відонімного походження є:

• антропоніми: *«Амалія» (лілія), «Анюта» (тюльпан), «Вероніка» (лілія), «Валентина» (айстра), «Галина» (лілія), «Діана» (лілія), «Єва» (лілія), «Ксенія» (айстра), «Надія» (лілія), «Софія» (петунія), «Христина» (айстра), «Яніна» (айстра)*;

• міфоніми, назви фантастичних істот, назви літературних героїв: *«Ікар» (тюльпан), «Кармен» (айстра), «Німфа» (тюльпан), «Піноккіо» (айстра), «Русалка» (тюльпан), «Скарлет» (іпомея).*

Фітоніми, мотивовані антропонімами, найчастіше вказують на родинні зв'язки номінатора – як назву використовують ім'я дружини, доньки, коханої жінки, у деяких випадках власне ім'я використовують як красиву, рекламну, модну, з погляду номінатора, модель.

Зрозуміло, що власні назви, у тому числі і як основи для фітонімів, не мають безпосереднього зв'язку з поняттям, але вони здатні викликати багато різноманітних асоціацій. Для того щоб викликати певні асоціації, потрібні досить відомі особові імена, прізвища знаменитих людей, імена міфічних персонажів, літературних героїв, які, викликаючи асоціації романтичного характеру, часто пов'язані з чимось надприродним.

Основами-мотиваторами умовно мотивованих фітонімів відапелятивного походження є:

• назви тварин, рослин: *«Білий лебідь» (тюльпан, білий), «Вишенька» (тюльпан, червоний), «Страусине перо» (айстра), «Шиншила» (айстра)*;

• назви природних реалій: *«Золоте літо» (лілія, жовта), «Місячне сяйво» (тюльпан, срібно-кремово-білий), «Ніч» (тюльпан, темний), «Сонечко» (тюльпан, жовтий), «Схід сонця» (тюльпан, помаранчевий), «Хвиля» (лілія, хвилясті краї)*;

• назви абстрактних понять: *«Ефект» (тюльпан), «Контраст» (тюльпан, жовтий з червоною каймою), «Молодість» (тюльпан), «Новина» (лілія), «Радість» (петунія), «Сувенір» (тюльпан), «Сяйво» (тюльпан), «Фестиваль» (тюльпан), «Щастя» (тюльпан), «Юність» (тюльпан)*;

• назви конкретних понять: *«Білий килим» (дзвоники), «Оксамитовий килим» (іпомея), «Фіолетовий бокал» (тюльпан), «Червона парасолька» (тюльпан), «Шоколад» (соняшник, коричневий)*;

• назви-характеристики осіб: *«Наречена» (лілія, біла), «Наречена героя» (лілія), «Першокласниця» (тюльпан), «Принцеса» (айстра), «Струнка» (лілія)*;

• назви з компонентом «золотий»: *«Золота долина» (тюльпан, жовтий), «Золота хвиля» (айстра, жовта), «Золоте літо» (лілія, жовта), «Золотий призер» (чорнобривці), «Золотинка» (лілія, жовта)*;

• назви з романтичними мотивами: *«Біла зірка» (іпомея, біла), «Білі вітрила» (лілія, біла), «Весняний карнавал» (тюльпан), «Весняний вечір» (тюльпан), «Елегія» (тюльпан), «Замислений» (тюльпан), «Моє полум'я» (лілія, червона, зірково чашкоподібна форма), «Наречена героя» (лілія), «Осіння пісня» (лілія), «Рожева прима» (лілія, рожева), «Чарівний фонтан» (дельфініум).*

З. І. Комарова фітоніми відносить до штучної номінації, вказуючи на такі її особливості, як наявність мети, цілеспрямоване врахування властивостей об’єкта, індивідуальність автора.

У сфері штучної номінації найповніше виявляються суб’єктивні (національні, соціальні, індивідуально-психологічні) чинники. Цей тип номінації характеризується наявністю яскраво виражених індивідуальних уподобань.

Аналіз фітонімів доводить, що із соціального погляду вони завжди мотивовані. Основний масив фітонімів – умовно-символічні найменування. Виникнення умовно-символічних найменувань ґрунтується на здатності сприймати конкретні предмети як втілення абстрактних ознак чи понять, наприклад, ніч, вугілля – як символи чорного кольору, небо, море – синього, кров, вогонь, зоря – червоного. Подальший розвиток протиставлення абстрактної ознаки абстрактному поняттю призводить до символізації ознак як репрезентантів понять: білий колір – символ невинності, чистоти, чорний – лиха, скорботи і т.ін., що породжує опосередкований зв’язок «предмет певного кольору – абстрактне поняття». Виникають ланцюжки переходу одного символу в інший, результатом якого виявляється нова предметна співвіднесеність: біле – вбрання нареченої – білий колір — *«Наречена»* (лілія) (через символічний зв’язок: біле – вбрання нареченої як втілення ознаки, що зумовлена символічним сприйняттям білого кольору як кольору невинності).

В умовно мотивованих фітонімах відапелятивного походження найчастіше репрезентовані зовнішні, декоративно важливі ознаки об’єкта, зокрема форма, колір, період цвітіння тощо.

Аналізуючи фітоніми, можемо переконатись у тому, що при створенні назви в одному випадку вирішальна роль належить порівнянню з іншими рослинами, у другому – сприйманню краси, у третьому – оцінці корисності. Можливість вибору будь-якої ознаки пояснює появу в складі мотивем таких, які є несуттєвими стосовно самого предмета номінації: присвяти, романтичні, привабливі назви. Як стверджує С. О. Вербич, у нетрадиційних класах ВН, до яких, на нашу думку, належать і фітоніми, визначальну роль у найменуванні відіграють суб’єктивні смаки та вподобання найменовувачів, незвичність відповідного оніма, зрештою, мода, що зазвичай мінлива.

Виявом опосередкованого характеру умовно мотивованих фітонімів є їхня своєрідна вибірковість: вони не охоплюють усіх ознак відповідного класу предметів, не відображають якимось чином їх логічну ієрархію. Склад мотивем має «свою» логіку, яка відображає традиції називання (продуктивність).

Аналіз фактичного матеріалу доводить, що на сучасному етапі активізується тенденція до творення складених фітонімів: *«Фіолетовий бокал» (тюльпан), «Червона парасолька» (тюльпан).* За словами Д. М. Шмельова, створення складених найменувань – один з традиційних способів номінації... Однак саме в наш час у зв’язку зі стрімко зрослими потребами номінації роль такого типу найменувань значно посилилась. Для періоду масової номінації характерна тенденція до введення позначень із «максимальною» (відповідно до можливостей мови) мотивованістю.

В. М. Бєлих підкреслює, що словосполучення відображають у своїй структурі два і більше факторів-мотиваторів та здатні викликати одразу не одну, а декілька асоціацій. Без сумніву, однією з причин продуктивності складених фітонімів є те, що вони, різнобічно відображаючи характер об’єкта-номіната, одночасно вказують на декілька його ознак, наприклад, колір і форму: *«Білий килим» (дзвоники), «Золота хвиля» (айстра).*

Отже, у номінації фітонімів спостерігаємо діалектичну єдність суб'єктивного й об'єктивного факторів. Суб'єктивність – у свободі вибору автора мотиваційної ознаки. Об'єктивність – у прямій залежності номінації від властивостей самого об'єкта й загальній тенденції до створення мотивованої назви для цього продукту людської діяльності.

О. В. Шульган

Ойконімія України радянської доби: еколінгвістичний дискурс

У центрі уваги перебуває актуальна проблема еколінгвістики: аналіз ойконімії України радянської доби. Актуальність теми зумовлена відсутністю чіткого і поглибленого еколінгвального аналізу стану українського ономастикону у зв'язку із значними історичними та суспільними подіями XX століття.

Метою роботи є аналіз і систематизація основних змін, які стосуються впорядкування і перейменування назв населених пунктів України радянської доби. Завдання роботи, мотивовані поставленою метою, передбачають: 1) розгляд домінуючих екстра- та інтралінгвальних чинників, які вплинули на формування ойконімії України; 2) оцінку адміністративно-територіальних устрою України радянської доби з позиції зафіксованої правомірності / неправомірності перейменувань поселень; 3) вияв проблемних в еколінгвістичному плані зон порушення мовних норм української мови при перейменуванні населених пунктів України. Основним методом дослідження є описовий, бо лише за допомогою цілісного опису можна з'ясувати взаємовідношення ономастичної лексики української мови радянської доби і середовища, у якому вона побутувала.

Еколінгвістика – молода мовознавча наука, завданням якої є здійснення детального аналізу трансформаційних змін, що спричинені змінами у соціальному середовищі, дослідження впливу екстра- та інтралінгвальних чинників на формування лексичного фонду, а також культурологічні вподобання та національні пріоритети народу.

У кінці 80-х років XX століття вперше з'явилися дослідження у європейському мовознавстві, присвячені еколінгвістиці, зокрема праці Е. Гауґена, І. Огнгайзера, В. Любася, П. Зими. Значне місце у формуванні еколінгвістики як науки посідають праці слов'янських мовознавців Ї. Марвана, Г. Цихуна, Є. Іванової та багатьох інших. Щодо мовознавчих студій українських вчених, то теми екології мови у тих чи інших субсистемах торкалися Б. Грінченко, І. Огієнко, Ю. Шерех, Г. Голоскевич, І. Варченко, Л. Белей, О. Белей, П. Чучка, В. Жайворонок, Г. Мацюк, Б. Ажнюк, Л. Масенко, Я. Радевич-Винницький, Л. Нуждак, О. Боднар та інші.

З-поміж різних одиниць онімних розрядів та класів особливу увагу з погляду еколінгвального стану привертають ойконіми. Це зумовлено передусім тим, що ойконіми як окремий розряд топонімів виникають і функціонують у багатьох випадках у результаті безпосередньої правової регламентації державних органів. Офіційно-правова природа власних назв населених пунктів гарантує їх пріоритетну належність до офіційно-ділового стилю української літературної мови, що у свою чергу служить вагомим чинником, який забезпечує особливу увагу до нормалізації структури українських ойконімів і покликаний гарантувати високий рівень кодифікованості цього розряду топонімів.

Сучасний стан ойконімії України характеризується численними порушеннями, зумовленими не стільки зміною ідеологічних пріоритетів сучасних українців, скільки докорінною трансформацією суспільної свідомості мовців.

Ї. Марван зазначає, що першорядним спільним завданням не тільки мовознавців і вчених взагалі, а також політиків, публіцистів, письменників та інших громадських діячів є очищення («детоксикація») суспільства від тотальної спадщини. Події другої половини XX століття дають безперечні приклади порушень екології власних назв, зокрема при перейменуванні та новій номінації хуторів, сіл, селищ та міст України. Наприклад, часто при перейменуванні населений пункт отримував нову, штучну назву: *Анадол* >

Долинське (Од), Вілька Поторицька > Великий (Лв), Левендалівка > Барвінкове (Хр), Лунга > Довге (Пакість > Нагірне, Солтиство > Малий, Форнош > Ліскове, Чехи > Лугове, Янківка > Лісове та ін.

Зважаючи на строкатість лексичної бази ойконімії України, а також на майже тисячолітню традицію їх функціонування в рамках різних неукраїнських офіційних систем (російської, австрійської, молдавської, румунської, угорської, польської, чеської), еколінгвальний стан найменування населених пунктів України викликає серйозне занепокоєння. Очевидні деформації їх структури, що суперечать нормам української мови, помітні як на рівні орфографії, так і на інших рівнях мови, наприклад: *Барбарівка > Варварівка, За Ровами > Зарівчаний, За Серетом > Заріччя, Івачів Горішній > Верхній Іванів, Кидешів > Зміївка, Янівка > Іванівка* та ін.

Починаючи з кінця 80-их років минулого століття, українські лінгвісти цілком справедливо відзначають украй незадовільний стан українських ойконімів з погляду їх відповідності базовим нормам чинного «Українського правопису». Перейменування населених пунктів України, починаючи ще із кінця 20-30-их років, але найбільше у 1947 році, внесло значні деформації у дотримання норм української літературної мови.

Аналізуючи власні назви населених пунктів України другої половини XX століття крізь призму еколінгвістики, ми виявили ряд порушень окремих норм української мови.

Нижче розглянемо конкретні приклади порушень цих норм при творенні нових і заміні давніших назв населених пунктів України. Наприклад, порушенням норм можна вважати вживання і створення нових неправомірних назв населених пунктів на зразок: *Красноармійськ, Надеждівка, Первомайськ, Родниківка (від рос. «родник» – джерело)* тощо, це вживання назв на *-к-(ий)* стосовно сіл: *Комсомольський, Ленінський, Сталінський* і т. ін.

Що стосується порушень лексичних норм, то у різний час і з різних причин було вилучено практично усі назви поселень, в основах яких звучали як давні, так і новітні етноніми, наприклад: *волохи, литва, пруси, угри, ятвяги*; *поляки,*

німці, *серби*, *шведи* та ін. Слід зазначити, що в українській ойконімійній системі давно і широко використовувалися назви, які були мотивовані різного типу етнонімами, окремі з них творили цілі парадигматичні ряди, наприклад: *Татари*, *Татарине*, *Татаринка*, *Татаринів*, *Татаринівка*, *Татаринове*, *Татаринівці*, *Татариська, Татариськи*, *Татарів*, *Татарівка*, *Татарка*, *Татарновичі*, *Татарське* та ін.

Якщо до війни, точніше до 1-го вересня 1946 року в назвах поселень України було відображено понад 30 назв народностей і націй (зокрема *баскаки*, *болгари*, *вірмени*, *волохи*, *греки*, *киргизи*, *китайці*, *молдавани*, *мордва*, *німці*, *поляки*, *пруси*, *серби*, *татари, турки*, *угорці*, *французи*, *хорвати*, *цигани*, *чехи*, *шваби*, *ятвяги*), то після 1947 року абсолютна більшість їх назв поселень, в основах яких були зафіксовані конкретні етноніми, була перейменована, включаючи й ойконіми з назвою *руський* (= український) в основі, наприклад: *Баскаки > Кам'янка*, *Болгарка > Клин*, *Волохи > Долинівка*, *Греки > Лиманський*, *Киргиз > Грушівка*, *Китай > Червоний Яр*, *Ляшки > Гринець*, *Молдаванка > Синиціівка*, *Мордва > Красносілля*, *Пруси > Підгірний*, *Серби > Гонтівка*, *Французи > Подорожній*, *Цигани > Рудка*, *Шведи > Піднагачів*, *Ятвяги > Прибілля* та ін. Виняток зроблено лише для етноніма *російський*.

Виключено з офіційного вжитку також назви тих поселень, що засвідчували найменування чужих держав, їх столиць або взагалі відомих міст світу, наприклад: *Америка > Великий*, *Берлін > Хмільове*, *Варшава > Смереки*, *Литва > Путилівка*, *Люксембург > Ясногородка*, *Маньчжурія > Садовий*, *Новий Париж > Роща*, *Швейцарія > Привільний* і т. ін.

Пануючий у тодішньому СРСР «войовничий» атеїзм не допускав також використання назв поселень, що в тій чи тій мірі відображали поняття, пов'язані з релігією, церквою і т. ін., тому були вилучені з ужитку назви на зразок *Божиків*, *Боске*, *Попівка*, *Різдвяне*, *Різдвяни* та ін.

Перейменовано всі неукраїнські, переважно німецькі, а також румунські, угорські та інші назви поселень; в окремих випадках зроблено спробу частково

їх перекладати, але найчастіше вони просто були замінені новими, до того ж штучними назвами, наприклад:

а) німецькі назви з компонентами *-берг (укр. гора)*, *- геім* (*укр. будинок*), *-гоф (укр. двір)*, *-дорф (укр. село)*, *-таль (укр. долина)*, *-фельд (укр. поле)*, *-штадт (укр. місто)*: *Гуттенберг > Доброгір'я*, *Вальддорф > Підлісний*, *Гольдштадт > Новоселівка*, *Еренфельд > Чистопілля, Розенталь > Зелений*, *Фріденгейм > Щасливе* і под.;

б) румунські: *Аджіаска > Рибаківка*, *Долукіой > Багате*, *Сату-Маре > Великосілля*;

в) угорські: *Дюла > Юлівці*, *Ретіч > Липове*, *Севлюш > Виноградне*;

г) турецькі і татарські: *Алтагир > Богатир*, *Ташлик > Кам'янське*, *Чельмекчія > Гончарівка*;

г) грецькі: *Ескіполос > Глибоке* та ін.

Щодо словотвірних норм, то з давніх українських ойконімів з компонентом *-піль*, що виникли переважно в Середньовіччі та називали містечка, які створювалися на місці сільських поселень і виражали належність цих містечок тим можновладцям чи їх близьким, чиї імена зафіксовано в основі назв, збережено лише поодинокі, а більшість же з них перейменовано, пор.: *Вантопіль > Польовий*, *Вацлавпіль > Ясна Поляна*.

Замінено назви всіх поселень, в основах яких були зафіксовані лексеми з означенням соціального розшарування населення, наприклад: *Босяки > Зоряний*, *Голодівка > Волиця*, *Княждвір > Верхнє*, *Холопи > Прислуч*, *Шляхта > Гайовий* і под.

Упорядкування ойконімійної системи України внесло певні зміни і в її структуру, порушило первісну кількісну репрезентацію відповідних словотвірних моделей. Названі зміни буди спричинені:

1. Вилучення шляхом перейменування значної кількості назв, що належали до найархаїчніших ойконімійних моделей на *-*jь (-je)*, *-ичі (< -*itji)*, *-ани*, *-івці (< -*ovьсі)*, *-инці (< -*inьсі)*, *-ів (< -ов)*, *-ин* та ін., наприклад: *Велдіж > Шевченкове*, *Остобіж > Острівок*, *Тожир > Борисівка*, *Копче > Ново-*

Котовське, Вацевичі > Залужани, Жидятичі > Гамаліївка, Барбівці > Брусниця, Реїнці > Вишневий, Татаринці > Веселівка, Желехів > Великосілля, Милятин > Почапка і под.

2. Вилучення з офіційного вжитку ряду назв поселень з раритетними в слов'янській ономастиці суфіксами *-адь*: *Шаркадь > Горбок*, *-ідь*: *Ряпідь > Бистриця*, *-ата*: *Денков'ята > Деньківка*.

3. Залучення до ойконімної системи України понад 750 раніше не вживаних утворень на *-івка (< -овка)*, твірними основами яких послужили не тільки антропоніми чоловічого, але й жіночого роду, до того ж не завжди тільки українського іменника, що порушує норми граматичної системи української мови, наприклад: *Варварівка*, *Маріївка*, *Надеждівка*. При цьому чимало дериватів на *-івка* утворено від апелятивів-прикметників, що суперечить нормам української мови, і зрозуміло, не властиве давній українській ойконімійній системі, пор.: *Веселівка, Веселинівка, Зеленівка, Черленівка* і т. ін.

4. Уведенням до складу ойконімії України близько 700 назв у формі субстантивованих прикметників у чоловічому, рідше середньому роді, з них 130 назв з суфіксом *-ський*; більшість із таких ойконімів є виразно штучними утворенням, при цьому чимало з них є найменуванням десяти і більше поселень, пор.: *Вільний, -не* (11 населених пунктів), *Високий, -ке* (12), *Вишневий, -ве* (11), *Жовтневий, -ве* (17), *Ленінський, -ке* (10), *Першотравневий, -ве* (10), *Степовий, -ве* (16), *Трудовий, -ве* (12) і т. ін.

Певної шкоди природному укладу моделей в ойконімії України завдано ще в результаті включення до її складу численних штучних складних назв з препозитивними ад'єктивними компонентами: *Біло-*, *Велико-*, *Верхньо-*, *Високо-*, *Зелено-*, *Кам'яно-*, *Красно-*, *Кругло-*, *Мало-*, *Ново-*, *Старо-*, *Червоно-*, *Широко-* та под., що пишуться з назвами разом або через дефіс (правопис їх нічим не зумовлений), при цьому з окремими ад'єктивами зафіксовано по кільканадцять чи навіть кількадесят новотворів. Наприклад, з компонентом *Ново-* утворено понад 60 назв, з іншими – значно менше.

Щоб підкреслити «радянськість» тих чи інших найменувань населених пунктів, їх дуже часто ускладнювали атрибутивними означеннями *червоний (червона, червоне)*, *радянський (радянська, радянське)*, *жовтневий (жовтнева, жовтневе)*, *ленінський (ленінське)* і т. ін. Наприклад: *Червона Зірка*, *Червона Хвиля*, *Червоне Озеро*, *Червоний Жовтень*, *Червоний Запорожець*; *Жовтневе*, *Жовтневий*; *Ленінський*, *Ленінське* і т. ін.

Численними штучними новотворами є конфіксальні деривати з суфіксами *-* je* і *н-ий* та префіксами *за-*, *межи-*, *над-*, *під-* та ін., наприклад: *Заболоття*, *Межигір'я*, *Надрічний*, *Підлісний* і под.

Не властивими для української ономастики і дивоглядними з позиції словотвірної семантики є новотвори, що складаються з двох іменників, поєднаних за зразком атрибутивних сполучень, наприклад*: Андрієво-Іванів*, *Варваро-Олександрівка*, *Миколо-Бабинка*, *Олено-Косогорівка*, *Любо-Торфівка*. Упровадження до української ойконімії подібних назв поселень можна пояснювати або повним незнанням творцями таких назв української мови, або ж відвертим ігноруванням її норм.

Значної деформації зазнала ойконімійна система України і у зв'язку з уведенням до її складу великої кількості назв поселень, утворених від прізвиськ, рідше прізвищ чи псевдонімів різного рангу партійних і військових функціонерів – Леніна, Сталіна, Будьонного, Ворошилова, Жданова, Кірова і т. ін. Лише від прізвиська Ленін утворено понад 160 назв населених пунктів України, а від прізвища Ворошилов – понад 90 ойконімів. Наприклад: *Ленінське*, *Ленінське*, *Ленінський*, *Ленінський*; *Сталінське*, *Сталінське*, *Стальнівці*; *Будьоннівка*, *Будьоннівка*; *Ворошиловка*, *Ворошиловград (= Луганськ)*; *Жданівка*; *Кірова*, *Кірове*, *Кіровка*, *Кірово-Українське*, *Кіровське* і т. ін.

Залучення таких назв до ойконімії України супроводжувалося: 1) творенням невластивих українській онімії ойконімійних моделей на зразок *с. Будьонного*, *с. Ворошилова*, *с. Ленінове*; 2) вилученням з облікових даних нерідко давніх назв населених пунктів; 3) перейменуванням населених пунктів,

які у різні періоди відігравали важливу роль в історії України, були пов’язані з життям і діяльністю видатних діячів як української, так й інших культур.

Як бачимо, ойконімія України згідно із адміністративно-територіальним устроєм України радянського періоду, а саме у другій половині ХХ століття, часто змінювалася, формувалася внаслідок різноманітних екстра- та інтралінгвальних факторів, які майже не мали жодного стосунку до культурних традицій нашого народу та дотримання норм української літературної мови. Використовуючи описовий метод дослідження, ми змогли проаналізувати, яким чином створювалася система ойконімії України, як при такому формуванні не збереглася екологія власної назви, тобто порушилася цілісність номінації ойконімів.

ДОДАТОК 7

ОЦІНКА ВИДІВ НАВЧАЛЬНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ СТУДЕНТІВ

№ п/п	Вид навчальної діяльності	Оціночні бали
Обов'язкові бали		
1.	Виступ на практичному занятті, участь в обговоренні теоретичних питань заняття	0 – 5 балів
2.	Виконання вправ на практичному занятті	0 – 5 балів
3.	Виконання домашнього завдання	0 – 5 балів
4.	Публікація статті у збірнику "Уманщина: ономастичні студії"	10 балів
5.	Перевірка і захист індивідуального завдання	0 – 30 балів
6.	Виконання контрольної роботи	0 – 10 балів
За вибором студента		
1.	Захист законспектованої статті чи написання анотації	0 – 5 балів
2.	Написання рефератів	0 – 7 балів
3.	Участь у вузівському турі олімпіади	7 балів
4.	Виступ із доповіддю на звітній студентській науковій конференції	7 балів
5.	Участь у роботі студентського наукового товариства імені Агатангела Кримського (секція ономастики)	10 балів
6.	Участь у конкурсі студентських наукових робіт	8 балів
Заохочувальні бали		
1.	Призове місце на всеукраїнській предметній олімпіаді	20 балів
2.	Призове місце на всеуніверситетській предметній олімпіаді	10 балів
3.	Заохочувальні бали за творчий підхід до навчання	1 – 5 балів

ШКАЛА ОЦІНЮВАННЯ ЗНАНЬ СТУДЕНТІВ

A	відмінно	90 – 100%
B	дуже добре	82 – 89%
C	добре	75 – 81%
D	задовільно	67 – 74%
E	задовільно (достатньо)	60 – 66%
FX	незадовільно з можливістю повторного складання	35 – 59%
F	незадовільно з обов'язковим повторним курсом	1 – 34%